

T.C.

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ VE ŞİİRLERİ

ALA ELHİLAL

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. SEDAT ŞENSOY

KONYA 2025

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALA EL HİLAL		
	Numarası	21810601044		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ ARAP DİLİ VE BELAGATİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	MUHAMMED EI-FEYTÛRÎ VE ŞİİRLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ALA EL HİLAL

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALA EL HİLAL		
	Numarası	21810601044		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	x	
	Tez Danışmanı	PROF.DR. SEDAT ŞENSOY		
Tezin Adı	MUHAMMED EI-FEYTÛRÎ VE ŞİİRLERİ			

Bu çalışma, 1936 yılında Libya ile Sudan arasındaki sınırda yer alan el-Cüneyne şehrinde doğan Sudanlı şair Muhammed Receb Miftah el-Feytûrî'yi ele almaktadır. Sudan'da yaşanan savaşlar sebebiyle birçok Arap ülkesine göç etmek zorunda kalmış ve uzun süren bir hastalığın ardından 2010 yılında Fas'ta vefat etmiştir. el-Feytûrî, modern Arap şiirinin en önemli öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışma; bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, konunun önemi, amacı, yöntemi ve problemi ele alınmakta; ayrıca bazı kaynaklara ve el-Feytûrî'nin yaşadığı döneme genel bir bakış sunulmaktadır.

Birinci bölümde şairin doğumu, soyu, yetiştiği çevre ve vefatına kadar yayımladığı şiirsel eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise şairin şiirlerinde ele aldığı konular tahlil edilmiştir. Bunlar arasında Afrika davasına bağlılık, Arap meseleleri, tasavvuf, aşk, mersiye ve hiciv gibi konular yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise, şairin şiirindeki sözcük ve yapıların anlam ve sanat yönünden incelenmesi yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde, onun şiirleri belagat ve aruz ilimleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, el-Feytûrî'nin hem içerik hem de biçim bakımından şiirinde gerçekleştirdiği yenilikler ortaya konmuştur. Geleneksel Arap şiirinin kalıplarının dışına çıkarak modern şiirin önde gelen isimlerinden biri olmasında, sahip olduğu sanatsal özgünlüğün büyük payı olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Şiiri, Modern Dönem, el- Feytûrî, Sudan, Bağlılık.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	ALA EL HİLAL		
	Student Number	21810601044		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES/ ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	x	
	Supervisor	PROF DR. SEDAT ŞENSOY		
Title of the Thesis/Dissertation	MUHAMMAD AL-FAYTURI AND HIS POETRY			

This study examines the Sudanese poet Muhammad Rajab Miftah al-Fayturi, who was born in 1936 in the city of Al-Junaynah, located on the border between Libya and Sudan. Due to the wars that took place in Sudan, he was forced to migrate to several Arab countries, and he passed away in Morocco in 2010 after a long illness. Al-Fayturi is regarded as one of the foremost pioneers of modern Arabic poetry.

The study consists of an introduction and three main chapters. The introduction addresses the importance, aim, method, and problem of the topic. It also provides an overview of some references and the historical context in which al-Fayturi lived.

The first chapter explores the poet's birth, lineage, cultural environment, and the poetic works he published up until his death. The second chapter analyzes the major themes present in his poetry, including commitment to the African cause, Arab issues, Sufism, love, elegy, and satire. The third chapter is dedicated to an artistic and semantic study of his poetry, through the analysis of vocabulary and structures, highlighting rhetorical, stylistic, and prosodic elements in his work.

In conclusion, this study reveals the traces of the innovations that al-Fayturi introduced in his poetry, both in form and content. It emphasizes that his artistic originality played a significant role in his emergence as one of the leading figures of modern Arabic poetry, particularly through his departure from the conventions of traditional Arabic verse.

Key Words: Arabic Potry, The Modern Era, Al- Fayturi, Commit Ment.

ÖN SÖZ

Şiir, insanın duygularını ve iç dünyasını ifade ettiği en zarif edebî sanat dallarından biridir. O, kalbin ve ruhun dili, insanî tecrübenin derinliklerini yansıtan bir aynadır. Arap kültüründe şiir, yalnızca sanatsal bir anlatım vasıtası ya da kelimelere zerafet kazandırma çabası değildi. Bilakis Arapların divanı, medeniyetlerinin yazılı belgesi ve hayatlarının, düşünsel ve toplumsal dönüşümlerinin kaydını tutan bir vesika olmuştur. Bu durum, Cahiliye döneminden günümüze dek süregelmiştir.

Şiir, Arap kültüründe yüksek bir mevkiyi daima muhafaza etmiştir. Çünkü şiir, değerleri ve tutumları ifade etmede, bireysel ve kolektif kimliği temsil etmede büyük bir rol oynamıştır.

20. yüzyılın başlarında ise Araplar, tarihî, siyasî ve toplumsal değişkenlerin dayattığı derin dönüşümlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönüşümler, şiirin yapısında ve ifade şeklinde paralel bir değişimi zaruri kılmıştır. Böylece modern Arap şiirinin ilk belirtileri ortaya çıkmış, klasik biçim ve içerik kalıplarını kırmaya çalışan yenilikçi akımlar şekillenmeye başlamıştır.

Bu siyasî hareketler, Arap şairinin çağdaş meseleleri dile getirebilmesi için yeni anlatım araçlarına duyduğu ihtiyacın bir yansımasıydı. Bu meselelerin başında ulusal kurtuluş, sosyal adalet, zulme ve istibdada karşı direnç gelmekteydi; buna ek olarak, varoluşsal ve insanı kaygılar da şiirin merkezinde yer almaya başladı. Bu bağlamda serbest vezinle yazılan şiir, yani tef'îlî şiirin ortaya çıkışı, Arap şiiri için yeni bir doğuş anlamına gelmekteydi. Bu tür, geleneksel ve biçimsel katılıklardan uzaklaşıp deneysel ve açık bir yapıya yönelmiş, ama şiirin özünden ve ruhundan kopmamıştır.

Bu dönüşümü derinlikli ve bilinçli bir şekilde temsil eden şiirsel sesler arasında, şair Muhammed el-Feytûrî'nin adı öne çıkmaktadır. el-Feytûrî, sunduğu zengin içerikler, ulusal sınırları ve ırkî aidiyetleri aşan insanî bakış açısıyla modern şiir tecrübesinin canlı bir örneğini ortaya koymuştur. Onun şiiri, modern Arap şiirinin en yüce tezahürlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

el-Feytûrî, hayatını savaşlar ve siyasî-toplumsal sıkıntıların değiştirdiği bir dönemde sürekli yer değiştirerek ve istikrarsızlık içinde geçirmiştir. Bu sebeple Mısır, Libya, Lübnan ve Suriye gibi bir kaç Arap ülkesine göç etmiştir. Daha küçük yaşlarda şiir yazmaya başlayan el-Feytûrî'nin yeteneği erken yaşta belirginleşmiştir. 1955 yılında yayımlanan ilk divanı *Ağânî İfrîkiyâ*'den itibaren ortaya koyduğu nitelikli şiirsel üretim, onu çağdaş Arap dünyasının önde gelen şairlerinden biri haline getirmiştir.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar bana desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Sedat Şensoy'a en içten şükranlarımı sunarım.

Ala el Hilal

Konya - 2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
TRANSKRİPSİYON	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. Konu İncelemesi ve Sudan'ın Genel Durumuna Bir Bakış.....	2
1.1.Araştırma Konusu ve Önemi	2
1.2.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	2
1.3. Araştırma Kaynakları	3
2. Şâirin Yaşadığı Dönem	4
2.1.Sudan'da Siyasi Hayat	4
2.2.Sudan'da Sosyal Hayat.....	7
2.3. Sudan'da Kültürel Hayat.....	10
1.4. Konuyla İlgili Çalışmalar	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ'NİN HAYATI DÎVÂNİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	14
1. Adı ve Lakabı	15
2. Doğum Yeri ve Tarihi	15
3. Soyu.....	16
4. Ailesi	16
5. Yetiştigi Yer	17
6. Kişiliği.....	18
7. Çalışma Hayatı.....	20
8. Kültürü	21
9. Eserleri	23
9.1. Şiir Eserleri	23
9.2. Tiyatro Eserleri	26
9.3. Makaleleri	27
9.4. Çeviriler	27
9.5. Basılmamış Eserleri	27
10. Vefatı	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	29
MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ELE ALDIĞI KONULAR	28

1. Afrika Davasına Bağlılık	29
1.2. el-Feytûrî'nın Afrika Davasına Bağlılığı.....	32
1.3. Ayrımcılığa Ve Irkçılığa Karşı Oluşu	42
1.4. Afrika'nın Şanlı Geçmişini Hatırlatmak	47
2. Arap Dâvâsına Bağlılık	54
3. Tasavvuf	84
3.1. el-Feytûrî'nın Tasavvuf Anlayışı	87
3.2. İlahi Aşk.....	93
4. Aşk.....	103
5. Diğer Konular	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	131
MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	129
1. Dil ve Üslup Özellikleri.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.1. Kelime Seçimi.....	130
1.2. Sadelik ve Açıklık.....	131
1.3. Dini Kavramlar ve Kelimeler	133
1.4. Tarihi Kavramlar ve Kelimeler	136
1.5. Halk Dilindeki Kelimeler.....	139
2. Cümle Yapıları	141
2.1. Haber Cümleleri	142
2.2. İnşa Cümleleri	145
2.3. el-Feytûrî'nin Şiirlerinde Talep Bildiren İnşâ Yapıları	146
2.3.1. Emir.....	145
2.3.2. Nehiy (Yasaklama)	147
2.3.3. İstifham (Soru).....	149
2.3.4. Temenni	151
3. Beyân Üslupları	153
3.1. Teşbîh (Benzetme)	153
3.2. Mecaz.....	156
3.2.1. Mecaz Lugavi.....	156
3.2.1.1. İstiare.....	157
3.2.1.2. Mecaz Mürsel.....	160
3.2.2. Mecaz Aklî:.....	161
3.3. Kinâye	162
4. Bedî' Sanatlar	165

4.1. Tıbbâk (Zıtlık Sanatı).....	166
4.2. Mukâbele (Karşıtlık Sanatı).....	167
4.3. Cinâs	168
4.4. Tazmîn (Alıntılama Sanatı).....	169
4.5. Raddu'l-‘Acuz Ale’ş-Şadr	169
4.6. Taşrî‘	170
5. Arûz İlmi.....	170
5.1. Recez.....	174
5.2. Mutedârik.....	175
5.3. Remel	176
5.4. Kâmil.....	177
5.5. Mutekarib.....	177
5.6. Muctes.....	178
5.7. Basit	179
5.8. Serî‘	179
5.9. Hafif	180
5.10. Vâfir	180
5.11. Hezec.....	181
5.12. Tavîl	182
SONUÇ.....	185
KAYNAKÇA	186

TRANSKRİPSİYON

أ	: A, a – E, e	س	: S, s
أ	: U, u	ش	: Ş, ş
إ	: I, ı - İ, i	ص	: Ş, ş
آ	: Â, â – Ê, ê	ض	: D, d
ؤ	: Û, û	ط	: T, t
ي	: Î, î	ظ	: Z, z
ء	: ء	ع	: ‘
ب	: B, b	غ	: Ğ, ğ
ت	: T, t	ف	: F, f
ث	: S, s	ق	: K, k
ج	: C, c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: H, h	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: Z, z	و	: V, v
ر	: R,	ه	: H, h
ز	: Z, z	ي	: Y, y

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. "Ahmed, Muhammed, Salih, Recep vs." sık kullanılan özel isimler Türkçede kullanıldığı gibi yazılmış transkripsiyon uygulanmamıştır. Tamlama şeklinde ya da bileşik olan isimlerin Arapça okunuşları esas alınmış fakat okunuş kolaylığı için "Abdülmecid, Sîrâcuddîn" şeklinde yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında "el- ..." şeklinde küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında da bu usul gözetilmiştir. Şemsi harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise, " et-Tûm, es-Semmân " şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

KISALTMALAR

- b. : İbn, bin
Bkz./bkz. : Bakınız
bs. : Basım, Baskı
b.y. : Basım Yeri Yok
c. : Cilt
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Haz. / haz. : Hazırlayan
h. : Hicrî
m. : Mîlâdî
ö. : Ölümü, vefat tarihi
S. : Sayı
s. : Sayfa
Thk. / thk. : Tahkik eden
Trc. / trc. : Tercüme eden
ty. : Tarihsiz
vb. : Vesaire, ve benzeri
v.dğr. : Ve diğerleri
y. : Yıl
y.b. : Yayıncı Bilinmiyor
y.y. : Yüz yıl

Giriş

Konu İncelemesi ve Sudan'ın Genel Durumuna Bir Bakış

Konu İncelemesi ve Sudan'ın Genel Durumuna Bir Bakış:

Araştırmanın giriş bölümünde araştırma konusu ve önemi ele alınacak ve kullanılan yöntem açıklanacaktır. Ayrıca, Sudanlı şair Muhammed el-Feytûrî'nin yaşadığı dönemdeki siyasi, sosyal ve edebî hayatın belirgin özelliklerine de değinilecektir.

1. Araştırma Konusu ve Önemi

Bu araştırmanın konusu, Sudanlı şair Muhammed el-Feytûrî, onun divanı, edebî kariyeri ve şiirlerinde ele aldığı konulardır. Ayrıca, şiirlerinde kullandığı edebî ve sanatsal özelliklerin dil ve üslup açısından incelenmesi amaçlamaktadır.

Muhammed el-Feytûrî, modern Arap edebîyatının önde gelen şairlerinden biridir. Şair, Sudan'ın batısındaki el-Cüneyne şehrinde doğmuştur. Ancak doğum yılı konusunda 1929 ve 1936 olmak üzere iki farklı görüş vardır. Babası Şazeliyye tarikatının halifesi, annesi ise Mısır kökenli Sudanlı bir kadındır. İskenderiye'de büyüyen el-Feytûrî, burada Kur'an'ı ezberlemiştir. Sudan'daki savaşlar nedeniyle ailesi sık sık göç etmek zorunda kalmıştır.

Genç yaşta şiir yazmaya başlamıştır. 1955'te ilk divanı (أغاني إفريقيا) "*Afrika Şarkıları*"nı yayımlamıştır. Eserlerinde insan hakları ve ulusal mücadele gibi konuları işlemiş; Arap ve Sudan edebîyatına önemli katkılarda bulunmuştur. 2010 yılında Fas'ta, 79 yaşında vefat etmiştir.

Bu araştırmanın önemi, şairin hayatı ve edebî mirasını detaylı bir şekilde ele alan kapsamlı bir çalışma olmasıdır. Ancak bu çalışma sadece bununla sınırlı kalmayıp aynı zamanda şairin belagat ve edebî yönlerini, sanatsal özelliklerini ortaya koymayı; ayrıca muhteva, dil ve üslubunu derinlemesine incelemeyi önem taşımaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırma, Sudan edebîyatına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çünkü diğer Arap ülkelerinin edebîyatlarıyla karşılaştırıldığında Sudan edebîyatı hâlâ ihmal edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda Sudan edebîyatının önemli şairlerinden biri olan Muhammed el-Feytûrî'nin eserleri incelenerek Sudan edebîyatının önemi vurgulanacaktır.

el-Feytûrî hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, şairin edebi sanatsal şiir içeriği ve şiirlerinin derin anlamlarını tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kalmıştır.

Araştırma, el-Feytûrî'nin çağdaş insanın meselelerini derinlemesine incelediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Şair, önce zulme uğrayan Afrika halklarının acılarını ve ardından Arap halklarının genel ızdırabını bazı yönleriyle ele almıştır. Bu bağlamda araştırma, şairin vatanına bağlılığını ve millî sorumluluklarına olan güçlü bağını da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada tek bir yöntemi izlemek yerine, şairin edebî ve sanatsal deneyimini kapsamlı bir şekilde ele almayı sağlayacak bir kaç birbirini tamamlayan yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem çeşitliliği, araştırmanın doğasından kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi de el-Feytûrî'nin hayatı ve şiirinin farklı yönlerinin incelenmesi gerekliliğidir. Bu, onun yaratıcı serüvenini daha derinlemesine anlamayı mümkün kılmaktadır.

Çalışmada ilk olarak tarihsel yöntem kullanılmıştır. Çünkü bu yöntem, el-Feytûrî'nin hayatını ve tüm detaylarıyla ortaya koymak için gereklidir. Bu yöntem; doğumunu, soyunu, yetiştiği ortamı, ailesini, edebî yolculuğunu, göçünü, coğrafi ve politik değişimlerin şairin edebî oluşumuna etkisini kapsamaktadır. Ayrıca bu yöntem, bu bilgilerin el-Feytûrî'nin yaşadığı sosyal ve zamansal bağlarla ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra betimsel yöntem de kullanılmıştır. Bu yöntem, el-Feytûrî'nin edebî eserlerini belirli başlıklar altında sınıflandırmada etkili olmuştur. Bu da eserlerin daha düzenli bir şekilde kolaylaştırmıştır. Şiirleri, onun ilgi alanlarını yansıtan temel temalara göre kategorilere ayrılmıştır. Ayrıca bu yöntem, el-Feytûrî'nin şiirsel konularını sistematik bir şekilde okuma ve bu konuların edebi hayatı boyunca nasıl evrildiğini gözleme olanağı sunar.

Son olarak analitik ve tümevarım yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntem, şairin yazdığı edebî ve şiirsel metinlerin incelenme temelini oluşturur. Söz konusu şaire ait şiirler analiz edilmiş ve tartışılmıştır. Böylece şairin yaratıcılığının kaynakları ve sanatsal özellikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, şiirlerindeki dilsel ve sanatsal yapılar incelenmiş ve şiirsel deneyimini farklı kılan ifade biçimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şairin hayatı detaylı bir şekilde ele alınmış, edebî eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise şairin divanlarında ele aldığı konulardan örnekler sunulmuştur. Bunlar arasında Afrika davasına bağlılık; Cezayir, Filistin, Şam, Somali, Lübnan ve Irak gibi Arap dünyasındaki meseleler ile dini, tasavvufi, aşk ve kadın temalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise el-Feytûrî'nin şiirlerinde semantik bir inceleme yapılmış; dil, kelimeler ve cümle yapıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, başvurduğu edebî sanatlar incelenmiş; benzetme, mecaz, kinâye ve betimsel imgeler tartışılmıştır. Şiirin arûzu üzerine de odaklanılmış, şairin şiirlerini hangi vezinlerde yazdığına dair bir analiz yapılmıştır.

3. Araştırma Kaynakları

Araştırmanın en önemli kaynakları, şairin kendi divanlarıdır. Bunların başında *Dîvanu'l-Feytûr* birinci cilt adlı eser gelir. Bu eser, üç kez Beyrut'taki Dârul-Âvde yayınevinde basılmıştır. Birinci baskı 1972, ikinci baskı 1974, üçüncü baskı ise 1979'dadır. Bu eser, aşağıdaki divanları içermektedir: *Ağani İfrîkiya* (أغاني إفريقييا), *Üzkurîni ya İfrîkiyâ* (إنكربيني يا إفريقييا), *Âşikun min İfrîkiyâ* (عاشق من إفريقييا), *M'azûfetun li Derviş Mutecevvil* (معزوفة لدرويش), *Sukûtu Debşelim* (سقوط دبشليم) ve *el-Baatal ve 's-Sevra ve 'l-Meşneka* (البطل والنورة والمشقة).

İkinci cilt ise 1979 yılında yine Beyrut'ta basılmıştır. Aşağıdaki eserleri içermektedir: *Akvâl Şahid İsbât* (أقوال شاهد إثبات), *İbtetimî Hattâ Temurru'l-Hayl* (ابتسمي حتى تمر الخيل). Ve iki tiyatro eseri: *Ahžânu İfrîkiya* (أحزان إفريقييا), *Sevratu Ömer el-Muhtar* (ثورة عمر المختار). Ayrıca,

1992'de Kahire'de Dâru's-Şuruk yayınevinde basılan *Ye'ti'l-‘Âşîkune ileyki* (يَأْتِي الْعَاشِقُونَ إِلَيْكَ), adlı divanı da araştırma da önemli bir kaynaktır.

Araştırmada kaynaklar, siyasi tarih ile ilgili bilgiler Nâum Şukayır'ın *Geografî ve Tarih es-Sudan* ve Mekki Şebika'nın *Muhtaşaru Tarihu's-Sûdân'l-Ĥadiş* adlı çalışmalarından sosyal tarih ile ilgili bilgiler, Abdulmecid 'Abidin'in *Târîhu's-Sekâfeti'l-Arabiyye fi's-Sûdâni*, edebî tarih ile ilgili bilgiler, Dırar Salih Dırar'ın *Tarihu's-Sûdân el-Ĥadiş* ve Mustafa Beşara'nın *eş-Şi'ri's-Sûdânî 'alâ Menaşşatiî t-Tarih* adlı eserlerden faydalanılarak verilmiştir.

Şairin hayatı ve kişisel bilgileriyle ilgili olarak, başta *Muhammed el-Feytûrî'nin* divanının giriş kısmı olmak üzere çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Bu giriş, şairle en çok söyleşi yapan isimlerden biri olan Munîf Mûsâ tarafından kaleme alınmıştır. el-Feytûrî, bu bilgilerin yayımlanmasına bizzat izin vermiştir. Ayrıca Hasan Sâlih et-Tûm'un *el-İtticâhu'l-İfrîkî fi's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-Mu'eşir* adlı eserinden ve Hanefî Rıdvân'ın *el-Feytûrî 'Adâbuhu Sirârû İbd'â'âtuhu* adlı kitabından da faydalanmıştır.

Belâgat açısından, el-Curcânî *Esrâru'l-Belâga*, es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm el-Meydânî*, *el-Belâgatu'l-'Arabîyye*, İbnu'l-Esîr, *el-Meşelu's-Sâir* adlı eserine ve el-Kazvî'nin *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâga* adlı eserine başvurmuştur. Tabii ki, bunlar çalışmada faydalanılan kaynakların yalnızca bir kısmıdır. Tüm kaynakları burada vermek mümkün olmamıştır. Bu yüzden yalnızca bu özet ile yetinilmiştir.

4- Şâirin Yaşadığı Dönem

Muhammed el-Feytûrî, modern dönemin önde gelen şairlerinden biridir. Afrika ve Arap Dünyasının Şairi olarak adlandırılır. Sudan'da yaşanan siyasi olaylar neticesinde, birçok Arap ülkesine gitmek zorunda kalmıştır. Bu yolculuklar onun şiirsel ve edebî mirasının oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Aşağıda, Sudan'daki siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelere dair genel bir bakış sunulmaktadır.

4.1. Sudan'da Siyasi Hayat

Sudan السودان kelimesi, Araplar tarafından Mısır'ın güneyinde yer alan tüm toprakları ve siyahilerin yaşadığı bölgeleri kapsayan bir ad olmuştur. Bölge, sakinlerine nispetle bu şekilde adlandırılmıştır. Günümüzdeki Arap ülkesi olan Sudan da bu coğrafyanın bir parçası sayılmaktadır. Bu bölge, doğuda Kızıldeniz'den batıda Atlas Okyanusu'na kadar uzanan, Sahra Çölü'nün güneyindeki tüm toprakları kapsamaktadır.¹

Sudan, yaklaşık 1.886.068 km² lik yüzölçümüyle Afrika kıtasının en büyük ülkesi olmuştur. Aynı zamanda, İslam dünyasının da en geniş ülkelerinden biri sayılmaktadır. Sudan topraklarında insan yerleşimi, tarihin en eski dönemlerinden itibaren gerçekleşmiştir.²

¹ Mahmud Şakir, *es-Sûdân*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut, 2. bs.,1981, s. 9.

² Muhammed Sâlih ez-Zâhidî, *Cogrâfiyyetu'l-'Âlemi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr'l-'Arabî, Beyrut, 1998, s. 210.

Sudan'ın tarihi, MÖ 760'tan MS 350'ye kadar varlığını sürdüren Kuş Krallığı'ndan günümüze kadar uzanmaktadır. Ancak, bağımsız Sudan'ın tarihi, İngiliz ve Mısır yöneticilerinin 1956 yılında bölgeden çekilmesiyle başlamıştır.³

Sudan'ın siyasal tarihini anlayabilmek için son iki yüzyılın olaylarına dönmek gerekmektedir. Bu dönemde Sudan, Mısır'a bağlı olmuş ve Mısır da 1882 yılında Ahmed 'Urabi Hareketi'nin ardından İngiliz işgaline girmiştir. Sudan'da yönetimi, bölgeye yabancı olan yöneticiler ele geçirmiş ve ülkenin durumunu kötüleştirmiştir. Bu isimler arasında en önemlilerinden biri, Sudan genel valisi olarak görev yapan İngiliz Albay Gordon olmuştur. Gordon, Hristiyan misyonerlik faaliyetlerini destekleyerek, Müslümanlara karşı nefretin yayılmasını teşvik etmiştir. İslam için çalışan ya da Müslümanlara sempati duyan herkese karşı komplolar kurmuştur. Bu politika, ülkede kargaşanın yayılmasına, Müslümanların aşagılanmasına ve çok sayıda suçun işlenmesine yol açmıştır.⁴

O dönemde Sudan'da hüküm süren bozulmuş siyasi ve sosyal koşulların, buna eşlik eden Müslümanlar arasındaki belirgin zayıflık ve aşırı boyun eğmişliğin bir sonucu olarak, mevcut durumu düzeltmeyi ve yaygınlaşan yolsuzlukla mücadele etmeyi amaçlayan İslami bir ıslah hareketine duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. Nitekim bu bağlamda çeşitli ıslah hareketleri ortaya çıkmış, bunların en dikkat çekenini ise modern Sudan tarihinin seyrini köklü biçimde değiştiren Mehdi Hareketi olmuştur.

Mehdi Hareketi, kuruluşunu Muhammed Ahmed b. Abdullah'a (ö.1302/1885) dayandırmaktadır. Bu şahıs, ümmeti yeniden canlandırmak ve eski ihtişamını diriltmek amacıyla kendisinin Mehdi-i Muntazar olduğunu ilan etmiştir. Bu çağrıya birçok kişi olumlu yanıt vermiş ve etrafında büyük bir destekçi kitlesi toplanmıştır. Hareketin ilk büyük başarısı, 1883 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte, Kordofan bölgesinin merkezi olan el-Ebyad şehri, Mehdi taraftarlarının eline geçmiştir.⁵

1885 yılında Mehdi Ordusu, Hartum şehrine doğru harekete geçmiş, şehri kuşatarak ele geçirmiştir. Bu süreçte, Sudan Genel Valisi Gordon öldürülmüş ve İngilizler ile Mısırlılar Sudan'dan çekilmiştir. Bu geri çekilme, büyük bir anlam taşımıştır. Zira, bu gelişme Sudan'da sömürge yönetiminin son bulmasını ve Mehdi Hareketi'nin zaferini simgeleyen önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁶

Mehdi, Sudan üzerinde hakimiyet kurduktan sonra uzun süre yaşamamış ve 1885 yılında vefat etmiştir. Onun yerine, arkadaşı Abdullah et-Te'âyuşi geçmiştir. Abdullah, yönetimi devralmaz, dünyanın dört bir yanındaki Müslüman liderlere mektuplar ve mesajlar göndererek Müslümanların birleşmesini ve Haçlılarla mücadele etmelerini istemiştir.

³ Yûsuf Fâris Hasan, *Târîhu's-Sûdân min Memleketi Kûş hatte'l-İstiklâl*, Dâru'l-Ma' rife, Hartum, 2001, s. 88.

⁴ Robert Koleniz, *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadîs*, trc. Mustafa Mecdi el-Cemâl, Dâru Mektebeti'l-Usra, b.y., 2015, s. 15.

⁵ Abdullah Abdurrezzâk İbrâhîm, *Târîh Mısr v's-Sûdân*, Dâru's-Sekâfe, Kahire, 1997, s. 321.

⁶ Mahmud Şakir, *es-Sudan*, s. 37.

Ancak, Mehdi'nin karizmasına sahip olmayan Abdullah et-Te'âyuşî'nin etrafında toplanan destekçi sayısı pek fazla olmamıştır.⁷

1896 yılında, İngiliz komutanı Kitchener'in liderliğinde bir Mısır ordusu oluşturulmuştur. Amacı Sudan'ı yeniden işgal edip, Mısır yönetimini geri getirmek olmuştur. Bu dönemde Sudan'ın durumu oldukça kötüydü; kıtlık, yoksulluk ve hastalıklar yaygın olarak halkı etkilemekteydi. Mehdi taraftarlarının lideri Abdullah et-Te'âyuşî'nin ordusundaki silah eksikliği, tam donanımlı İngiliz-Mısır ordusu karşısında direnmeyi imkansız kılmıştır. Bu durum sonucunda 1898 yılında Mısır ordusu, Omdurman şehrine girmeyi başarmış ve İngiliz ve Mısır bayrakları resmi daireler üzerinde dalgalandırılmaya başlanmıştır. Kitchener, Sudan üzerinde genel yönetimi ilan etmiştir. Bu yeni işgal sonrası, Sudan'ın bugünkü sınırları belirlenmiş ve Mısır-İngiliz çift yönetimi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönem, ülkenin Mısır-İngiliz Sudanı olarak adlandırılmasına yol açmıştır.⁸

Bu savaşlar sonucunda Sudan, büyük can kayıpları ve maddi kayıpları yaşamıştır. Nâ'um Şukayır'a göre, 1881 yılında gerçekleşen Mehdi Devrimi öncesinde Sudan'ın nüfusu yaklaşık 10 milyondur. Ancak savaş sonrası yoksulluk ve hastalıklar nedeniyle yaklaşık 4 milyona düşmüştür.⁹

İngiltere, Mısır ve Sudan'ı tek bir mali ve idari birim olarak görmüştür. Ancak Mısır Devrimi'nin patlak vermesiyle bu politikayı değiştirmiştir. Devrimin Sudan'a yayılmasından korkarak, Güney Sudan'ı Kuzey Sudan'dan ayırmaya çalışmıştır. Çünkü kuzeydeki halk İslam dinine inanırken, güneyde sınırlı sayıda Müslüman ve Hristiyan bulunmakta, ancak çoğunlukla putperestler yaşamaktadır. Bunun için, pasaport yasası çıkararak, iki bölge arasında geçişi engellemiş, Arapçayı ortadan kaldırıp yerine İngilizceyi getirmiş ve yerel lehçeleri teşvik etmiştir.¹⁰

Britanya'nın Sudan üzerindeki hâkimiyetini kısa bir süre içinde kurmasının ardından, bu sömürüye karşı birçok silahlı direniş hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerden bazıları Muhammed Şerif Birliği, Mehdi'nin oğulları Fağil, Muhammed Emin ve Abdülkadir Muhammed Ahmed gibi grupları içermektedir. Bu hareketler arasında en önemlilerinden biri, Ali Abdüllatif liderliğindeki bir grup Sudanlı subay tarafından gerçekleştirilen direniş olmuştur. Ancak, bu hareket de kısa sürede bastırılmış ve silah açısından eşitsizliğin etkisiyle tüm hareket mensupları öldürülmüştür.¹¹

Milli hareketler her geçen gün büyümeye devam etmiş ve Mezunlar Konferansı 1937 yılında kurulmuştur. Bu konferansın ana hedefi Sudan'ın bağımsızlığıydı ve sloganı Sudan'ın

⁷ Mahmud Şakir, *es-Sudan*, s. 12.

⁸ Abdullah Abdurrezzâk İbrâhîm, *Târîhu Mısır ve's-Sûdân*, s. 329-330.

⁹ Nâ'um Şukayır, *Coğrafya Târîhu's-Sûdân, Dâru'l-İzze*, b.y. 2007, 1/75.

¹⁰ Yûsuf Fağl Osman, *Târîhu's-Sûdâni'l-Ĥadiş, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm*, 1997, s. 212-215.

¹¹ Mekki Şebîke, *Muhtaşar Târîhu's-Sûdân el-Ĥadiş, Dâru's-Şekâfe*, 2.bs., 1963, s. 12-13.

birliğıydi. Bu gösterilere birçok kişi katılmıştır, ancak Büyük Britanya tüm göstericileri tutuklamış ve onlara on yıl hapis cezası vermiştir.¹²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, millî hareketler belirgin bir şekilde hız kazanmış ve Sudan siyasi partilerin doğuşuna şahit olmuştur. Bunlar arasında öne çıkanlardan biri, İsmail el-Ezherî başkanlığındaki "Kardeşler Partisi" (Hizbu'l-Eşikkâ) olmuştur. Bu parti, Mısır ile birleşmeyi ve Büyük Britanya'ya karşı güçlü bir cephe oluşturmayı savunmuştur. Diğer bir parti ise, Abdüllatif Abdurrahman el-Mehdi tarafından desteklenen "Ümmet Partisi" (Hizbu'l-Ümme) olup, Sudan'ın Mısır'dan bağımsızlığını savunmuştur. Ayrıca, "İhvan-ı Müslimîn" adlı bir üçüncü parti de bulunmaktadır. Bu parti, dini reformları ve İslam sisteminin uygulanmasını talep etmiştir. Sonunda, "Akrabalar Partisi" ile "Ümmet Partisi" 1946 yılında birleşmiş ve İsmail el-Ezheri başkanlığında "Ulusal Birlik Partisi"ni (el-Hizbu'l-Vaṭanî'l-İttihâdî) oluşturmuşlardır.¹³

1950 yılında, bağımsızlık ve Britanya ordusunun Sudan'dan çekilmesi çağrısı yapan şiddetli gösteriler patlak vermiştir. Bu durum, Britanya'yı taleplere boyun eğmeye zorlamıştır. Sonuç olarak, Arapçayı tüm okullarda tekrar uygulamaya koymuş ve öğrencileri Hartum'daki Gordon Koleji yerine Uganda'daki Makreri Üniversitesi'ne göndermemeye karar vermiştir.¹⁴

1952 yılında Mısır, Sudan üzerindeki egemenliğinden feragat etmiş ve halkın kaderini belirlemek için uluslararası bir komite gözetiminde genel seçimler yapılmasını talep etmiştir. Müzakereler sonucunda, 1953 yılında Britanya ve Mısır hükümetleri arasında Sudan'a, uluslararası bir otorite denetiminde en fazla üç yıl sürecek bir geçiş dönemi tanınmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda, ilk seçimler yapılmış ve Millî İttihad Partisi, İsmail el-Ezheri'nin başkanlığında zafer kazanmıştır. Ancak İngiliz yönetici, Sudan'ın kaderi belirlenene kadar devlet başkanlığındaki yetkilerini kullanmaya devam etmiştir.¹⁵

1955 yılında, Mısır ve Britanya'ya ait tüm askerî birlikler Sudan topraklarından tahliye edilmiş, son Britanyalı vali görevinden istifa etmiş ve Sudan Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı ilan edilmiştir. 1956 yılında, Sudan bayrağı Birleşmiş Milletler binasında dalgalanmıştır ve Sudanlılar, 1956 yılının ilk gününü, 58 yıl süren sömürge yönetiminden kurtuluşlarını simgeleyen ulusal bağımsızlık günü olarak belirlemişlerdir. Bu süreç, uzun süren siyasi bir müzakereden sonra, birçok kanlı çatışmanın ardında gelmiştir.¹⁶

4.2. Sudan'da Sosyal Hayat

Sudan'daki toplumsal hayat, kültürel, etnik ve dini çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, Sudan toplumunun farklı kesimleri arasında yaşam tarzlarına, örf ve adetlere

¹² Nâ'um Şukayır, *Melâmiḥ mine'l Müctemai's-Sûdâni*, İdaretu'n-Neşri's- Şekafi, Hartum, 2002, s. 32.

¹³ Yusuf eş-Şerif, *es-Sûdân ve ehli's-Sûdân*, Dâru's-Şurûk, b.y., 2004, s. 245.

¹⁴ Mekki Şebîke, *Muhtaşar Târiḫi's-Sûdân el-Ḥadis*, s. 55.

¹⁵ Yûsuf Faḍl Osman, *Târiḫi's-Sûdân el-Ḥadis*, s. 300-304.

¹⁶ Yûsuf Faḍl Osman, *Târiḫi's-Sûdân el-Ḥadis*, s. 310-312.

yansımıştır. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde kabile yapıları önemli bir rol oynamış, din ise – İslam, Hristiyanlık ve geleneksel inançlar dâhil olmak üzere – halkın günlük yaşamı üzerinde belirgin bir etki oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde İngiliz-Mısır ortak yönetimi altında gerçekleşen sömürgeci müdahale ise, toplum yapısını özellikle eğitim ve sivil hayat alanlarında derinden etkilemiştir.¹⁷

Sudan'da kabile sistemi hâkimdi; kabile lideri, anlaşmazlıkları çözmeye mutlak bir yetkiye sahipti ve yerel gelenekler ve yasalar doğrultusunda hüküm verirdi. Ancak 1820 yılında Mısır-Türk yönetimi ülkeyi devraldığına, kabile liderlerinin faaliyetleri büyük ölçüde azaltılmış ve rollerinin devlet görevlerine dönüşmesi sağlanmıştır. Yeni yönetim, kabile liderlerini vergi toplama görevine atamıştır. Bunun temel amacı, yeni hükümete sadakatlerini garanti altına almak içindir.¹⁸

Sudan'daki şartların istikrar kazanmasıyla birlikte, Muhammed Ali Paşa ülkeyi Osmanlı idari sistemine göre altı bölgeye ayırmıştır: Dunqula, Berber, Hartum, Sinnar, Fazukali ve Kordofan. Adalet açısından ise, Muhammed Ali Paşa, kabile geleneklerinin yerine geçecek olan Osmanlı hukukunu ülkeye getirmiştir ve bu hukuk, ceza ve medeni durumlara ilgili davalarda geçerli olmaya başlamıştır. Ayrıca, evlilik, boşanma ve miras gibi Müslümanlara ait özel davalara bakmak için şeriat mahkemeleri kurulmuş, Hanefi mezhebi devletin resmi mezhebi olarak kabul edilmiştir. Dini meselelerde hüküm verenler bu mezhebe dayanarak karar vermiştir.¹⁹

O dönemde Batı tıbbı Sudan'a girmeye başlamış, tıbbi malzemeler getirilmiş, ilk eczane kurulmuş ve buraya bir grup doktor getirilmiştir. Eczane ile birlikte, 1853 yılında Hartum'a ilk düzenli okul açılmıştır.²⁰

Muhammed Ali Paşa, Sudan'ı 29 yıl boyunca yönetmiştir. Bu süre zarfında tüm ekonomik alanlarda ülkenin tüm zenginliğini elde etmesi için çaba sarf etmiştir. Ayrıca, Sudan ekonomisinin canlanması üzerine düşünmüştür. Onun en önemli başarılarından biri, Sudan'a merkezi bir hükümetin getirilmiş olmasıdır. Bu hükümet, ülkenin geniş bir alanında egemenliğini sağlamış ve yasaları uygulamıştır. Her ne kadar adil bir hükümet olmasa da, Sudan'ın ulusal, idari, mali ve hukuki açıdan birliğini sağlamıştır. Ayrıca, tüm Sudan kabilelerini hükümetine bağlamayı başarmış, bu da kabileler arası iç savaşların son bulmasına katkı sağlamıştır.²¹

Muhammed Ali Paşa, kabile ayrılıklarını ortadan kaldırmış ve iç savaşları yasaklamıştır; ancak, ülkenin yönetimini zalim idarecilere teslim etmiştir. Bu da binlerce ailenin sürülmesine ve Sudan dışına göç etmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda, gıda

¹⁷ Ahmed İbrâhîm Ebû Şevk, *es-Sûdân: et-Târîhu'l-İctimâ'î ve 's-Sekâfi*, el-Merkezu'l-'Arabî li'l-Ebhâs, Doha, 1982, s. 201.

¹⁸ Tâcu'ssir Osman, *el-Hayâtu'l-İctimâ'îyye fi's-Sûdân Esnâe'l-Hukmi's-Şunâiyyi'l-İngilizîyyi el-Mısriyyi, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 2015, s. 32.*

¹⁹ Mekki Şebîke, *Muhtaşar Târîhu's-Sûdân el-Hadis*, s. 43.

²⁰ Nâ'um Şukayır, *Coğrafya Târîhu's-Sûdân*, s.185-186.

²¹ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Hadis*, Mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 3. bs., s. 66.

maddelerinde azalma olmuş ve yaşam standardında bir düşüş yaşanmıştır. Tarım alanında ise, Muhammed Ali Paşa Sudanlıları istediği ürünleri ekmeye zorlamış ve onlara ödeyeceği ücreti kabul etmelerini dayatmıştır. Bununla, onları kontrol altında tutmayı ve onları hizmetkâr olarak kullanmayı amaçlamıştır.²²

Türk-Mısır yönetimi sırasında, İslam Sudan'a büyük ölçüde girmiştir ve Mehmet Ali Paşa, Mısır'dan alimleri Sudan'a gitmeye teşvik etmiştir. İslam öğretileri, gelenek ve göreneklerin yerini almış ve Arapça, yazı ve halk arasındaki konuşma dili olmuştur. Tasavvufi tarikatlar büyük bir hızla yayılmış, şeyhler güçlü ve nüfuzlu hale gelmiş ve yöneticiler arasında büyük bir yer edinmişlerdir. Ayrıca, İslam'ı ve öğretilerini halk arasında yaymış, Arapçanın yayılmasına da yardımcı olmuşlardır. Özellikle de "el-Ḥalâvî" bu konuda etkili olmuştur.²³

Sudan'da, Kuran ve bazı dini bilimlerin öğretildiği yazarlar yayılmaya başlamış ve bunlar birçok kişinin okuma yazma öğrenmesine yardımcı olmuştur. Bu okullar büyük bir öneme sahip olmuş ve halk üzerindeki nüfuzları çok olmuştur.²⁴

Mehdi Devrimi sonucu Mehdi ülkeyi yönetmeye başladığında, mali yönetimi düzenlemeye büyük önem vermiştir. Para iki ana kaynaktan toplanıyordu: Zekât ve ganimetler. Ayrıca, para eksikliğini gidermek için hükümetine, özel para basılması emrini vermiştir. Birçok paranın kaybolmasından dolayı yaşanan bu eksikliği karşılamak amacıyla gümüş ve altın para basılmasını istemiş ve bunu başarmıştır. Böylece Sudan kendi para birimine sahip olmuştur. Mehdi Devrimi dini bir ilhamla başlamış olduğundan, işleri sadeleştirmeyi ve şeriatı peygamberlik zamanındaki hâline döndürmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, mezheplerle ve tasavvufi tarikatlarla mücadele etmiştir. Kuran'ı, birinci derece hukuk kaynağı olarak kabul etmiştir. Bunun sonucunda, ülkede halk arasındaki ayrımlar azalmış ve Sudan, sağlam bir birlik haline gelmiştir.²⁵

Bu dini ve milli birlik, Sudan tarihinde Mehdi'nin bıraktığı en önemli miraslardan biridir. O tarihten itibaren Sudan, güçlü bir devlet olarak öne çıkmış ve tüm Müslümanların gözdesi olmuştur. Ülke, tek bir ulusal liderlik altında birleşmiş ve tüm halk bir araya gelmiştir. Ancak, Mehdi'nin uzun savaşı, Sudan üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. 1898 yılında Mısır-İngiliz yönetimi altına girdiğinde, Sudan ekonomik olarak tükenmiş durumdaydı. Çünkü savaş, Sudan halkı arasında yoksulluk, açlık ve hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, tarımda azalma, iş gücü eksikliği ve ticaretin gerilemesi meydana gelmiştir.²⁶

Mısır-İngiliz ikili yönetimi ülke üzerinde hakimiyet kurduğunda, en önemli hedeflerinden biri, ülkenin ekonomisini kendi çıkarlarına uygun şekilde yükseltmekti. Ham maddelerden faydalanmayı istemişler, Nil Nehri'nin suyunu modern yöntemler kullanarak

²² Muhammed İbrâhim, *Târîhu's-Sûdân el-Ḥadis*, Câmî'atu'l-Hartûm, Hartûm, 1993, s. 85-88.

²³ Abdülmecid Âbidîn, *Târîhu's-Sekâfeti'l-Arabiyye fi's-Sûdân*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1. bs., 1953, s. 109.

²⁴ Muhammed İbrahim Ömer, *Târîhu't-Ta'lim fi's-Sûdân*, Câmî'atu'l-Hartûm, Hartûm, 1991, s. 54-56.

²⁵ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Ḥadis*, s. 171.

²⁶ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Ḥadis*, s. 175-176.

tarımsal sulamada kullanmayı, güvenlik ve istikrarı garanti altına almayı hedeflemişlerdir. Bu bağlamda, Sudan'da pamuk yetiştirmiş ve kuyular açmışlardır. Pamuk ticareti, Sudan'ın birinci ekonomik kaynağı olmuştur; ikinci sırada ise, ülkenin ekonomisinde önemli bir yer tutan sakız maddesi gelmektedir.²⁷

İkili yönetim, demir yolları inşa etmiştir. el-Ebyağ ve Hartum arasında bir demir yolu hattı kurmuş ve 1907 yılında Port Sudan limanını inşa etmiştir. Demir yolu hattı 1912 yılında el-Ebyağ'a ulaşmıştır. Böylece hükümet, Sudan'daki tüm şehirleri birbirine bağlayan bir ulaşım ağı kurmuştur. Bu ağın amacı, Sudan'ı dış dünya ile bağlamak, İngiliz çıkarlarını korumak ve ekonomik fayda sağlamaktır.²⁸

1913 yılına kadar, Sudan bütçe açığı ile mücadele etmiştir. Mısır, bu açığı kapatmak için, Sudan'daki İngiliz işgal ordusunun masraflarını finanse etmiştir. Bunun karşılığında ise, İngiltere, Mısır'ın Sudan'daki ortaklık hakkını tanımıştır. Britanyalıların denetiminde, Sudanlılar ülkenin ekonomisini geliştirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bunun sonucunda, ticaret belirgin şekilde gelişmiş ve refah seviyesi yükselmeye başlamıştır.²⁹

Hartumun ticaret yolları kesişiminde kurulmasını sağlamıştır. Hartum, idarî başkent olarak gelişmiş ve büyük bir ticaret merkezi hâline gelmiştir.. Böylece, Hartum tek başına Sudan'ın tüm bölgelerine denk bir öneme sahip olmuştur. ³⁰ Sonunda, orta sınıf ticarete katılmış, sosyal ve siyasi bir etkinlik kazanmıştır. Demir yolları etrafında ise kabile veya bölge ile bağlantısı olmayan, yalnızca aynı üretim alanında ortak çalışmayı paylaşan yeni bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.³¹

4.3. Sudan'da Kültürel Hayat

Sudan'daki eğitim sistemi, tarih boyunca ülkenin geçirdiği siyasi ve toplumsal dönüşümlerin doğrudan bir yansıması olmuştur. Eğitim yöntemleri ve müfredatları, iktidarda bulunan farklı yönetimlere göre çeşitlilik göstermiştir. Geleneksel dini eğitim veren "el-Ĥalavi"den, modern okul sisteminin ilk adımlarına kadar uzanan bu çeşitlilik, Sudan'ın eğitim tarihini şekillendirmiştir. Eğitim yalnızca bilgi aktarma aracı olarak kalmamış, aynı zamanda Sudan halkının kültürel ve dini kimliğini koruma çabasında önemli bir araç işlevi görmüştür.³²

Türk-Mısır yönetimi altında, Sudanlılar modern eğitim sistemini tanımaya başlamıştır, ancak bu sistem sınırlı olmuş ve tam anlamıyla ihtiyacı karşılamamıştır. Mehdi Hareketi başladığında, bu eğitim tarzı sona ermiştir. Sudanlılar tekrar "el-Ĥalavi"adı verilen dini okullara yönelmişlerdir. el-Ĥalâvî, o dönemde eğitim için temel yapı taşı olmuştur. Buralar'da öğrencilere dini bilimler, Kur'an'ı ezberleme ve fıkıh dersleri verilmiştir.³³

²⁷ Muhammed Sabri, *el-İmparatoriyyetu's-Sudâniyye fi'l-Karni't-Tâsi'a 'Aşer*, Matba'atu Mısır, 1948, s. 132.

²⁸ Muhammed İbrâhim, *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadîs*, s.312-315.

²⁹ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadîs*, s. 244.

³⁰ Muhammed Said el-Ĥaddal, *el-İntimâ ve'l-İğtirâb, Dirâsâtun ve Makâlâtun fi Târîhi's-Sûdâni'l-Ĥadîs*, Dâru'l-Cîl, b.y., 1992, s. 122.

³¹ Muhammed Said el-Ġazal, *Târîhu's-Sûdâni'l-Ĥadîs*, Merkezu Abdülkerim Mirğani, b.y., 1995, s. 320.

³² Hasan Necîle, *Melâmiĥ mine'l-Muctemâi's-Sûdâni*, Dâru 'İzze li'n-Neşri ve't-Tevzî, b.y., 2005, s. 94.

³³ Dırâr Salih Dırâr *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadîs*, s. 244.

İngiliz-Mısır yönetimi, Sudan'da egemenliğini kurduğunda, el-Ḥalâvî'nin rolünü büyük ölçüde sınırlamaya çalışmıştır. Çünkü çocuklara cihat ruhunu aşılmasından korkmuştur. İngiliz yönetimi eğitim politikası, Sudanlıları köklerinden ayırmak ve Sudan kimliğini silmek yönünde olmuştur. Bu nedenle Kur'an'ı ezberleten okulları kapatmıştır. Sonuç olarak ise, okullara kaydolan çocuk sayısı keskin bir şekilde azalmıştır. Sayıları 500 çocuktan sadece 40 çocuğa düşmüştür. Bu, yeni neslin bilincini kolonyalist bakış açısına göre şekillendirmeyi amaçlayan sistematik bir girişim olmuştur.³⁴

Sudan'da modern eğitimin ilk temelini Lord Kitchener atmıştır. Bu adım General Gordon'un anısını yaşatmak amacıyla atılmıştır. Bu bağlamda, Britanyalılar, Sudan'da bir eğitim enstitüsü kurmak için bağışta bulunmuşlar ve bu muessese 1902'de Gordon Koleji adıyla açılmıştır. Bu kurum, Sudanlı personeller yetiştirmeyi amaçlamıştır, ancak bu personeller, yalnızca İngiliz yöneticilere yardımcı olmak amacıyla düşük düzeydeki idari görevlerde çalışacak şekilde eğitilmiştir. Bu yüzden eğitim, öğrencilerin sadece okuma, yazma ve hesaplama gibi temel bilgilerle donatılmasından ibaret olmuştur.³⁵

Eğitim mali sıkıntılar yüzünden halkın arzu ettiği şekilde genişlememiştir. Ancak James Crey, okul sayısını artırmaya çalışmış ve yeni eğitim kurumları kurmak için bazı vergiler koymuştur. İlk, orta ve lise okullarındaki öğretmenlerin çoğu Mısırlı ve Suriyeliydi. Bu öğretmenler, kolonyal yönetimin getirdiği zorluklara rağmen, öğrencilere Arap kültürünü aşılama büyük rol oynamışlardır.³⁶ Kızların eğitiminde ise basit bir başlangıç yapılmıştır. Ancak erkeklerin eğitimi kadar ilgi görmemiştir. Bu alanda Şeyh Babıkr Bedri, 1907'de Sudan'da ilk kız ilkokulunu açarak bir öncü olmuştur.³⁷

İngilizler, bilimin yayılmasına engel olmuşlardır. Bu yüzden orta öğretimi kısıtlamışlardır. 1946'da ortaokul sayısı 11 okulu geçmemiştir. Sudanlılar bunun farkına vardıklarında, İttihad Cemiyeti adıyla ilk kültürel organizasyonu kurmuşlardır. Merkezleri Omdurman şehri olmuştur. Bu organizasyon, mezunlar, entelektüeller ve bilinçli bireylerden oluşmuştur. Gençleri bilinçlendirmeye, eğitmeye ve onları eğitim almaya teşvik etmeye çalışmışlardır.³⁸

İngiltere, Sudan'da eğitimde farklı yöntemler izlemiştir. Bu yöntemlerle güneyi kuzeyden ayırmayı hedeflemiştir. Kuzeyde eğitim yönetimini kendi üzerine almış, güneyde ise eğitim işini misyonerlere bırakmıştır. Putperestleri Hristiyanlaştırmayı amaçlamıştır. Bu misyonerler, 1926 yılına kadar güneydeki eğitimde etkili olmuşlardır. Bu dönem boyunca Hristiyanlığı yaymışlar, İslam'ı ve Arap kültürünü hedef almışlardır. Müslüman çocuklarını misyoner okullarında Hristiyanlık dinini öğrenmeye ve İngilizceyi eğitim dili olarak kabul etmeye zorlamışlardır.³⁹

1928 yılında, Mısır-İngiliz yönetimi; Uganda, Kongo, Sudan ve misyoner temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlemiştir. Konferansın en önemli maddelerinden

³⁴ Mustafâ Avağullâh Bişârâ, *eş-Şi'ru's-Sûdâni âlâ minaşşati't-Târîh*, s. 226.

³⁵ Mustafâ Avağallâh Bişârâ, *eş-Şi'ru's-Sûdâni âlâ minaşşati't-Târîh*, s. 227.

³⁶ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Ḥadîs*, s. 245-246.

³⁷ Hasan Necile, *Melâmiḥ mine'l-Muctema'i's-Sûdâni*, s. 94.

³⁸ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdâni'l-Ḥadîs*, s. 245.

³⁹ Mustafâ Avağallâh, *eş-Şi'ru s-Sûdâni âlâ minaşşati't-Târîh*, s. 279.

biri, Sudan ile bu ülkeler arasında Latin harfleriyle yazı birliğini sağlamaktı. Bu da Arapçayı dışlamayı amaçlıyordu. Ancak, Kuzey ve Güney Sudan entelektüelleri eğitim birliğini sağlamak için mücadele etmişlerdir. İngiltere, onların taleplerine boyun eğmiş ve güneyde de Arapça eğitimi vermeye karar vermiştir. Ayrıca, öğrencilerin lisans eğitimini tamamlamak için Makreri Koleji yerine, Hartum Üniversitesi'ne gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁰

Sudan basını, Afrika kıtası ve Arap dünyasındaki en eski medya deneyimlerinden biri olarak kabul edilir. İlk biçimlerini 20. yüzyılın başlarında, Sudan'ın İngiliz-Mısır ortak yönetimi altındaki döneminde almaya başlamıştır. İlk Sudan gazetesi olan *el-Hadara*, 1919 yılında yayımlanmış ve ulusal hareketin sesi olarak Sudan halkının bağımsızlık özlemlerini yansıtmıştır. Mısır'dan gelen; el-Ahram, el-Mu'yîd, el-Muqatt'a, er-Risâle, ve eş-Şekafe gibi dergiler de etkili olmuştur. En önemli gazete ise el-Belağ gazetesi olmuştur. İlk hükümet gazetesi; hükümetin kanunlarını ve kararlarını duyurmak amacıyla 1899 yılında yayımlanan جريدة غازيته *Gazete Gazetesi* olmuştur. Daha sonra edebî ve kültürel gazeteler ortaya çıkmış, bunlara yazarlar, şairler ve edebîyatçılar eserler göndermiştir. İlk edebî gazete ise رائد السودان *Raidu's-Sudan* Gazetesi adıyla yayımlanmıştır. Bu gazetede en çok yazan isimler arasında Abdullah Omar Muhammed el-Benna, Ahmed Muhammed Salih, Hassân Bedri ve Tefîk Salih Cibril bulunmaktaydı. Gazetenin en önemli hedefi ise, okuyucuyu eğitmek ve günlük haberleri aktarmaktı. Haftalık olarak yayımlanıyordu.⁴¹

5. Konuyla ilgili Çalışmalar

Yapılan incelemeler sonucunda el-Feytûrî ile ilgili tespit edilen çalışmalar yayın tarihine göre şu şekilde sıralanmıştır.

1. Sultân Îsâ eş-Şi'âr, *et-Turâs fî Şi'ri Muhammed el-Feytûrî*, Yüksek Lisans Tezi, Cami'at'u Mu'te, Ürdün, 2007.

Bu çalışma, el-Feytûrî'nin şiirindeki dinî, tarihî ve mitolojik sembollere odaklanmıştır. Kültürel mirasın onun şiirsel deneyimini nasıl etkilediğini incelemiştir.

2. Abdurrahmân Ahmed İsmâil Keremu'd-Dîn, "es-Serdiyyü fî Şi'ri'l-Feytûrî: Kaşîdetu Maqteli's-Sultân Tâciddîn Nemûzecen", el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye*, S., 25, 2012.

3. Mahir İbrahim el-Beysûnî, "Cemâliyâtu'l-Mûsîka fî Şi'ri l-Feytûrî", *Mecelletu Havliyyet Kulliyetî l-Luğati l-'Arabiyye bi'z-Zekâzîk*, c. 35, S. 3, 2015, s. 2295–2424.

Bu makale, el-Feytûrî'nin şiirlerinde vezin ve kafiye estetiğini ele almış, şiirlerinin sayısını vermiş ancak vezin çeşitliliği üzerinde ayrıntılı durmamıştır.

4. Ömer el-Fârûk el-Hasan, *Ebniyetu'l-Ef'âl fî Dîvân Aqvâl Şahid İsbât li'ş-Şâ'ir Muhammed el-Feytûrî: Dirâse Şarfiyye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu s-Sûdân, 2016.

Bu çalışmada, Muhammed el-Feytûrî'nin *Aqvâl Şahid İsbât* adlı divanındaki üçlü ve dörtlü fiil yapılarının sarf ilmi açısından anlamlarını ve yapısal dönüşümlerini incelemiştir.

⁴⁰ Dırâr Salih Dırâr, *Târîhu's-Sûdân el-Hadis*, 28-229.

⁴¹ İzzuddin el-Emîn, *Naqdu's-Şi'ri fi's-Sûdân hattâ Bidâyeti'l-Harbi'l-'Âlemiyyeti's-Şâniye*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 1. bs., 1999, s. 22-23.

5. Bilâl Sâlih Recep, *eş-Şüretu's-Şi'riyye fi Şi'ri Muhammed el-Feytûrî: Dirâse Belâgiyye*, Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu'l-Akşâ, Gazze, 2018.

Bu tez, istiare, teşbih ve kinaye gibi belâgat unsurlarını ve bunların şiirdeki etkisini; ayrıca dinî ve edebî sembollerin, şiirlerinin yapısına katkılarını incelemiştir.

6. Râbiha Bahtî ve Râbiha Husnâ, *ez-Zenciyye fi's-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır: Muhammed el-Feytûrî Nemûzecen*, Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu İbn Haldûn, Cezayir, 2020.

Zencilik kavramının tarihsel kökenlerinden günümüzdeki şiirsel tezahürlerine uzanan bu çalışma, el-Feytûrî'nin şiirini özgürlükçü ve kültürel bir model olarak değerlendirmiştir.

7. Hâlid 'Avde, *el-Mekân fi Şi'ri'l-Feytûrî*, Doktora Tezi, Cami'atu'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Ammân, 2022.

Bu çalışmada mekân ve aidiyet arasındaki ilişki, sürgün ve parçalanmışlık bağlamında şiirsel düzlemde tetkik edilmiştir.

8. Yakup Göçmen'in *Pan-Arabizm ve Afrika Şairi Muhammed el-Feytûrî ve Şiirleri*, başlıklı eseri, bu alana önemli katkılar sunan değerli bir akademik çalışmadır. 2 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanan bu eser, 235 sayfadan oluşmakta ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Eserin birinci bölümünde şairin edebi hayatı ve şiirsel gelişim süreci ele alınırken, ikinci bölümde Afrika kimliği, Filistin meselesine yaklaşımı ve şiirindeki tasavvufî yönelim analiz edilmiştir. Bu yönüyle kitap, el-Feytûrî'nin şiirini etkileyen düşünsel ve insani arka planı anlamaya yönelik analitik bir bakış sunmaktadır.

Buna karşılık, bu tez çalışması Muhammed el-Feyturi'nin şiirsel deneyimini bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Çalışmada, şairin şiirinde öne çıkan temalar olan kimlik, özgürlük, aidiyet, aşk, tasavvuf ve siyasal duruş ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; ayrıca edebi sanatlar, imge kullanımı, ritim ve anlatım yapısı gibi şiirsel araçlar da kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir.

Bu çalışmalar, çeşitli yönlerden el-Feytûrî'nin şiirini ele almakla birlikte, genel olarak tek bir temaya odaklanan tikel bir özellik taşımaktadır. Ayrıca bazı çalışmalara tam metin olarak ulaşılamamış, bu da kapsamlı incelemeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle, mevcut kaynaklardan yararlanarak hazırlanan bu tez, Muhammed el-Feytûrî'nin şiirsel deneyimini bütüncül ve çok boyutlu şekilde analiz etmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda: Afrika kıtasına ve Arapların meselerlerine adanmışlığı, tasavvufî yönelimleri, kadını bir aşk ve özgürlük sembolü olarak tasvir etmesi, Ağıt ve hiciv türündeki şiirlerinde ahlâkî ve siyasî duruşu, detaylı olarak incelenmiştir.

Bu çalışma, el-Feytûrî'nin şiir dünyasına dair kapsayıcı bir eleştirel başvuru kaynağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Günümüzde ırk, kimlik, sürgün ve dışlanma gibi temaların artan şekilde önem kazanması, el-Feytûrî'nin bu konulardaki şiirsel katkılarının yeniden keşfini ve daha fazla incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ'NİN

HAYATI DÎVÂNİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Muhammed el-Feytûrî'nin Hayatı, Dîvânı ve Edebî Kişiliği:

Çalışmanın birinci bölümünde Muhammed el-Feytûrî'nin hayatından bahsedilecek, *Dîvân*'ına dair genel bilgiler verilecektir. Ayrıca onun edebî kişiliği ile ilgili yorumlara yer verilip genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Adı ve Lakabı

Muhammed el-Feytûrî hakkında, özellikle doğum yeri ve nesebi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. el-Feytûrî hakkında yapılan kapsamlı araştırmalar sonucunda, isminin Muhammed Miftâh Recep el-Feytûrî olduğu tespit edilmiştir. Bu husus, Haneî Rıdvân'ın *el-Feytûrî Âdâbuhu Sirârû İbdâ'âtuhu* adlı çalışması, Hasan Salih et-Tûm'un *el-İtticâhu el-İfrîkî fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır* adlı eseri ve 'Avağ Hasan 'Ali el-Muhammed'in *eş-Şi'ru's-Siyâsi fi'l-'Âlemi'l-'Arabî* adlı kitabında da belirtildiği üzere, birçok edebiyatçı tarafından kabul görmüştür.⁴²

Şair, el-Feytûrî lakabıyla anılmıştır. Feytûrî فيتوري kelimesi, sayıları bakımından Libya'nın ikinci büyük kabilesi olan ve Beni Sâid kabilesinden olan Fevâtir kabilesine nispet edilir. Bu kabile, dindarlığı, ahlaklı ve doğru yolu takip etmeleriyle tanınan ve kerametler anılan bir kabiledir. Şazeliyye tarikatını takip etmişlerdir ve bu tarikat, diğer sufi tarikatları gibi birçok yerde yaygınlaşmıştır. el-Feytûrî, modern dönemde "Afrika ve Arapların Şairi", "sorumluluk şairi" gibi lakaplarla anılmıştır.⁴³

2. Doğum Yeri ve Tarihi

el-Feytûrî'nin doğum tarihi hakkındada farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunun temel nedeni, özellikle Mesalit kabilesi gibi kabilelerin doğumları kaydetmeye önem vermemeleri ve doğumların kayıt altına alındığı resmi bir kaydın bulunmamasıdır. Bu durum, o dönemdeki sosyal koşulların bir sonucudur. Hatta el-Feytûrî'nin kendisi de dini bir kuruma yazdırılmak istendiğinde, doğru yaşını belirlemek için bir doktor tarafından yaşı tahmin edilmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle el-Feytûrî, kendi doğum tarihini tam olarak bilmemektedir. Ancak, 'Avağ Hasan 'Ali'nin aktardığına göre, el-Feytûrî'nin eşi Asiye hanımın söylediğine, el-Feytûrî'nin babası Şeyh Miftâh, oğlunun 1929 yılında doğduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Öte yandan Muhammed en-Nuveyhî, 1930 yılında doğduğunu söylüyor.⁴⁵

Zuheyr Ali tarafından öne sürülen başka bir iddiaya göre ise el-Feytûrî, 1936 yılında Libya ile Sudan arasında yer alan el-Cüneyna şehrinde doğmuştur. Mısır'ın İskenderiye

⁴² Bkz. Haneî Rıdvân, "el-Feytûrî 'Adâbuhu Sirârû İbdâ'âtuhu", *Mecelletu'l-Beyân*, Kuveyt, 2003, 291/2.

Hasan Sâlih et-Tûm'un, *el-İtticâhu'l-İfrîkî fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî'l-Mu'âşır*, Dâru Sulu, b.y. 2002, s. 25.

Avağ Hasan 'Ali el-Muhammed'in *eş-Şi'ru's-Siyâsi fi'l-'Âlemi'l-'Arabî*, Câmi'atu's-Sûdân, Hartum, 2012. s. 35.

⁴³ Hasan Salih et-Tûm, *el-İtticâhu el-İfrîkî fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, s. 24.

⁴⁴ Salih Necîb, *el-Feytûrî ve'l-Merayâ d-Dâriyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1.bs. 1985, s.54.

⁴⁵ Muhammed en-Nuveyhî, *el-İtticâhâtu's-Şi'riyye fi's-Sûdân*, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, Kahire, 1957. s. 157.

şehrinde büyümüş, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, dini bir kurumda eğitim görmüş ve daha sonra eğitimine Kahire'de Ezher Üniversitesi'nin Dârûl-'Ulum Fakültesinde devam etmiştir.⁴⁶

3. Soyu

el-Feytûrî'nin soyuyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hasan Salih et-Tûm şöyle demiştir: "Babası ve annesi Darfur'ludur. Annesinin adı Azîze Ali Sâid'dir. Ailesinin, Sudan sınırına komşu Libya'daki bir aileyle uzun süreli ilişkileri olmuştur."⁴⁷

'Avağ Hasan ise şöyle demektedir: el-Feytûrî ailesi Libyalıdır ve annesinin adı Azîze'dir. O, Hicaz Arap kabilelerinden biri olan Cehme kabilesindedir. Bu kabile, Mısır'dan Libya'ya göç etmiş atıcılık ve ticaretle meşhur olmuştur. Şair el-Feytûrî'nin dedesi Şerif 'Ali Sâid, ipek, köle ve altın ticareti yapan ünlü bir tüccar ve Afrika ile Sudan sultanlarıyla güçlü bağları olan bir kişiydi. Seyahatlerinden birinde kendisine hediye edilen bir Zenci cariye olan Zehra ile evlenmiş ve onu azat etmiştir. Böylece farklı ırkların karışmasıyla el-Feytûrî doğmuştur. Büyükannesi Zehra, el-Feytûrî'nin bilinç ve kültürünün oluşumunda en büyük rolü oynamıştır.⁴⁸

el-Feytûrî, büyükannesi Zehra'ya derin bir sevgiyle bağlıydı. O, şairin ilk ilham kaynağı olmuş, çocukluk hafızasında derin izler bırakmış ve birçok şiirinde sembolik bir figür olarak yer almıştır. Zehra, el-Feytûrî'nin şiir dünyasında sadece bir aile büyüğü değil; aynı zamanda bilgelik, şefkat ve Afrikalı kimliğin kadim sesi olarak öne çıkar. Şair, ona duyduğu minnettarlığı göstermek amacıyla şiir kitaplarından birini ona ithaf etmiştir. Bu bağlamda Zehra, el-Feytûrî'nin eserlerinde anneliğin, köklerin ve aidiyet duygusunun güçlü bir temsili hâline gelmiştir.⁴⁹

Hanefî Rıdvân'a göre: el-Feytûrî, Sudanlı bir babadan ve Mısır kökenli, Sudanlı bir anneden gelme karma bir kökene sahiptir.⁵⁰

4. Ailesi

el-Feytûrî'nin ailesi birçok kez göç etmiş, o dolayısıyla istikrarlı bir hayata sahip olamamıştır. Babası, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya sömürgeciliğinin zulmü ve işgali nedeniyle Libya'dan göç edenlerin arasına katılarak Batı Sudan'a göç etmiştir. Bu durum, 19. yüzyılda benzer koşullar altında göç etmek zorunda kalan Suriyeliler ve Lübnanlılar ile aynıdır. Aynı sebeplerle, annesi Azize de ailesiyle birlikte Batı Sudan'a göç etmiş ve burada iki aile bir araya gelerek evlenmiştir. Annesi henüz genç yaştaiken şair el-Feytûrî'yi dünyaya getirmiştir. Daha sonra bu aile, Batı Sudan'dan Mısır'a göç etmiş ve İskenderiye'nin Qabari semtine yerleşmiştir. Babası, Şazeliyye tarikatının bir şeyhi olup tarikatın ayin ve diğer

⁴⁶ Hanefî Rıdvân, "el-Feytûrî 'Adâbuhu Sirârû İbdâ'âtuhu", 291/ 4.

⁴⁷ Hasan Salih et-Tûm, *el-İtticâhu'l-İfrîkî fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, s. 24.

⁴⁸ Ömar Rıdâ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Qabâ'ill-'Arabîyye el-Qadîme ve'l-Hadîse*, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 2. bs., 1986, I/214.

⁴⁹ 'Avağ Hasan Muhammed, *eş-Şi'ru's-Siyâsî fi'l-'Âlemi'l-'Arabî*, Câmî'atu's-Sûdân, Hartum, 2012, s. 52.

⁵⁰ Hanefî Rıdvân, "el-Feytûrî 'Adâbuhu Sirârû İbdâ'âtuhu", 291/ 5.

törenlerini düzenleyerek iâşesini temin etmiştir. Ailesi babası, annesi ve tek kız kardeşi Aişe'den oluşuyordu. Kendisi de, "Aynı babadan sadece Aişe adında bir kız kardeşim vardı, ben onun tek oğluydum" diyerek ailesindeki yerini anlatırdı. Daha önce Muhammed İbrahim ve Abdüsselam adında üç erkek kardeşi de vefat etmişti.⁵¹

Babası Şeyh Miftâh Recep el-Feytûrî, İtalyan işgalinin baskısı nedeniyle, ailesiyle birlikte Sudan'ın batısına hicret etti. Şazeliyye tarikatının halifesiydi. Bu tarikat, Sudan'da bilinen en eski tasavvuf tarikatlarından biri olup, Ebû'l- Hasan eş-Şazeli'ye dayanır. İlim irfan sahibi olan Şeyh Miftâh, 26 Şubat 1969'da vefat etmiştir.⁵²

5. Yetiştirilmesi

el-Feytûrî'nin Mısır'ın İskenderiye şehrinde, Kabari mahallesinde doğduğu ve hayatının büyük bir kısmını el-Maks caddesinde geçirdiği konusunda kaynaklar hemfikirlerdir.⁵³ Şeyh Abdulhalık el-Beysûni'nin Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek üzere öğrencileri kabul ettiği el-Ahlak İlkokulu'na, ailesinin arzusu doğrultusunda Ezher Üniversitesi'ne hazırlanmak ve Allah'ın kitabına hizmet etmek amacıyla yazdırıldı. Kısa sürede Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberledi. Ancak sık sık unutma sorunuyla karşılaştığı için hocasından ceza alıyordu. Çocukluğunun zorluklarını hatırlayan el-Feytûrî, "Kur'an-ı Kerim'i ezberlerken çok zorlandığımı hatırlıyorum. Birçok sınavda başarısız oldum, unuttuğum için çok ağır cezalar gördüm ve kör, şişman hocamdan çok dayak yedim" diyerek geçmişine dair bir anısını paylaşmıştır.⁵⁴

el-Feytûrî yalnızca Kur'an-ı Kerim eğitimi almamış, aynı zamanda hesap, inşaa ve ilahî gibi dersleri de diğer tüm medrese öğrencileri gibi görmüştür. İskenderiye'de, dindar, kararlı ve erdemli bir aile ortamında yetişen el-Feytûrî, babasının katılığı ve annesinin şefkati arasında, zorlu ve meşakkatli bir çevrede büyümüştür. Burada insanlar, ter dökerek helal bir geçim peşinde koşmuş ve bu uğurda pek çok zorlukla mücadele etmiştir.⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı başladığında el-Feytûrî, İskenderiye'de ilkokula gidiyordu. Bu yüzden savaşın neden çıktığını bilmiyordu ve savaşın anlamını tam olarak kavrayamıyordu. Ancak Almanların düzenlediği hava saldırıları nedeniyle vatandaşlar büyük bir korku içinde yaşıyordu. Bu saldırılar şehirde büyük yıkımlara neden oluyordu. el-Feytûrî ailesiyle birlikte ve diğer insanlar gibi hava saldırılarından korunmak için sığınaklara sığınıyordu. Saldırıların sonrasında diğer çocuklar gibi dışarı çıkarak bombaların yol açtığı yıkımı ve acıları gözlemliyordu. Bu hava saldırıları onun ruhunda derin izler bıraktı ve içinde korku, endişe, hüznün ve gerginlik gibi belirsiz duyguları tetikledi. Daha önce güvenli ve huzurlu sandığı bu dünyanın aslında acımasız bir savaşla sarsıldığını fark etmeye başlamıştı. Yaşının ötesinde

⁵¹ Munîf Mûsâ, *Mukaddimetu Dîvânı Muhammed el-Feytûrî*, Dâru'l-'Avde, Beyrût, 1979, s. 9-10.

⁵² et-Ṭayyib b. Ṭahir el-Mişrafî, *Feth'l-Ali el-Ekber fî Târîhi Hayâti Seyyidi Abdusselâm l-Esmer*, Dâru'l-Keşşâf, Beyrut, 1969, s. 18.

⁵³ Mahmûd eş-Şeyh, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Yâzûrî el-'İlmiyye, Amman, 2007, s.199.

⁵⁴ Salih Necib, *el-Feytûrî ve l-Merayâ d-Dâiriyye*, s. 212.

⁵⁵ Naşrullâh, Muhammad Riğâ, *Mukâbele ma'a Muhammad el-Feytûrî*, Barnâmaj Hâza huva, YouTube video, 1994. <https://youtu.be/-DG35PrBijY>.

duygular hissediyordu; sanki duyuları, çocukluğu tam anlamıyla olgunlaşmadan önce uyanmıştı.⁵⁶

Savaşın şiddetinin arttığı 1944 yılında el-Feytûrî hâlâ ilkokula devam ediyordu. Ailesi, Mısır'ın Kefruddevvâr bölgesindeki Armaş köyüne göç etmek zorunda kaldı. Şehirden gelen bu aile, çamurdan yapılmış bir evde yaşamaya başladı ve fakir bir köylünün hayatını deneyimledi. el-Feytûrî, doğanın tüm güzellikleriyle iç içe oldu; toprak, sis, işçiler ve çiftçilerle yakından ilgilendi. Bu durum, onda derin bir empati duygusu uyandırdı.⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından el-Feytûrî, eğitimine İskenderiye'deki ilkokulda devam etmek üzere geri döndü ve 1947 yılına kadar burada okudu. Sonrasında İskenderiye'deki Res'ût-Tîn semtinde bulunan Ezher'e bağlı bir dini ortaokula 1949 yılına kadar iki yıl boyunca devam etti. Burada uzun sürecek olan Arap dilini anlama, kaynaklarını inceleme, İslam felsefesi ve matematik, coğrafya, resim gibi modern bilimlerle tanışma serüveni başladı. Daha sonra Kahire'deki bir başka dini ortaokula ve ardından da 1953 yılına kadar Ezher Üniversitesi'ne devam etti. Burada sarf, nahiv, fıkıh, şeriat, kelam, mantık, tarih, coğrafya, bediiyat gibi alanlarda derinlemesine eğitim aldı. Ayrıca sarf ve belagat alanlarında da çalışmalar yaptı ve bazı filozofları tanıma fırsatı buldu. Ancak ibn Malik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye* adlı manzum kitabının karmaşıklığı, nahiv ve i'rab sorunları, fıkıh ve şeriat meseleleri, filozof ve kelamcıların tartışmaları arasında kendini yabancılaşmış ve üzgün hissetti. Bu yabancılaşma ve üzüntüyü, sadece akademik hayatındaki zorluklar değil, aynı zamanda İskenderiye toplumuna ait olamama hissi de artırdı. Kendini bu toplumdaki farklı hissederek bir yabancılaşma duygusu yaşadı ve sınıf farklılıklarını derinden hissetti. Bu durum onda bir tür aşağılık kompleksi yarattı.⁵⁸

1953-1954 eğitim öğretim yılında el-Feytûrî, Kahire'deki Dârû'l-'Ulûm Fakültesi Edebîyat ve İslam çalışmaları bölümüne geçti. Burada iki yıl okuduktan sonra diplomasını almadan okulu bırakarak kâtiplik ve gazeteciliğe yöneldi. Dârû'l-'Ulûm'da öğrenciyken, 1955 yılında ilk şiir kitabı olan *Agâni İfrîkiyâ*'yı (Afrika Şarkıları) yayımladı. Bu eser, sadece Mısır'da değil, Arap dünyasında da edebî ve kültürel çevreleri derinden etkiledi; çünkü el-Feytûrî, bu divanında Afrika kıtasının sömürgecilik ve ırkçılıkla mücadelesini güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Bu başarı üzerine fakülte tarafından teşvik amacıyla bir kutlama düzenlendi.⁵⁹

Bu şair ruhlu öğrenci, derslerine karşı kayıtsız, üniversite derslerine düzenli olarak katılmayan, asi ve derslerin dayattığı rutinden hoşlanmayan biriydi. Okulun kendisine dayattığı kalıplardan sıklıkla kaçıyor. Sürekli bir hareketlilik ve coşku içinde olan bu genç, şiire ve güçlü sözcüklere hayrandı. Derslerden kaçarak bu coşkusunu dindiriyor, İskenderiye sahillerinde dolaşıyor, kitap alıp okuyor, kendi ilgi alanına uygun seminerlere katılıyor ve

⁵⁶ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s.13.

⁵⁷ Salih Necîb, *el-Feytûrî ve l-Merayâ d-Dâiriyye*, s. 215.

⁵⁸ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s.14.

⁵⁹ Naşrullâh, Muhammad Riğâ, Muqâbele ma'a Muhammad el-Feytûrî, Barnâmaj Hâza huva, YouTube video, 1994. <https://youtu.be/-DG35PrBijY>.

kendine uygun yazar veya şairler arıyordu. Sözcükler onu derinden etkiliyor, tartışmalara katılıyor, derslere giriyor, öğrenci gösterilerine katılıyor ve konuşmalar yapıyordu.⁶⁰

Muhammed el-Feytûrî gençliğini sürekli bir huzursuzluk ve yer değiştirme içinde geçirdi. Öğrenci hareketlerine aktif olarak katıldı ve bu faaliyetlerde önemli bir rol oynadı. "Mısır Cephesi" (Cebhetu Mısır) adlı bir öğrenci derneğine üye oldu ve 1948 yılında bu derneğin resmî şairi olarak görev yaptı. Üniversite eğitimini tamamlamadan bıraktı; çünkü gazetecilik mesleğini, derslerin tekdüzeliğine ve üniversitenin katı kurallarına tercih etti. Zorunlu dersler ve baskıcı akademik ortam ona dar gelmişti. Muhtemelen gazetecilikte hem geçimini sağlayacak bir yol hem de onu kısıtlayan zincirlerden kurtulma imkânı buldu. Böylece hayata erken atıldı; kelimenin gücüne inanan, mücadele ruhuyla yaşayan bir adam olarak yoluna devam etti.⁶¹

6. Kişiliği

el-Feytûrî, kendi ifadesiyle fakir, siyah ve çirkindi. Fakirlik, siyahlık ve çirkinlik üçlüsü onu mutsuz ve karamsar biri haline getirmişti. Bu nedenle şiirlerinde sürekli siyah rengini işliyordu. Detaylara hâkim, hassas bir şairdi. Boyunun kısa, vücudunun zayıf, teninin koyu esmer hatta siyaha yakın, gözlerinin iri, burnunun hafif basık ve dudaklarının geniş olduğu görülür. Buna rağmen kıyafetleri sade ve şık değildi. Sözlerinden ise coşku, onur ve erkeksilik anlamları yükseliyordu. Neredeyse tüm şiirlerinde kin ve öfke doluydu. el-Feytûrî'nin yaşadığı bu psikolojik bunalımın ten renginin siyahlığına dayanmasının nedeni, gençliğinin büyük bir kısmını beyaz tenli Avrupalı azınlığın egemen olduğu bir şehirde geçirmesiydi. Bu azınlık kendilerini aristokrat sınıftan sayıyor, yerel halktan soyutlanıyor, ırkçı ve sistematik bir üstünlük taşıyorlardı.⁶²

el-Feytûrî fakirliği hakkında ise şöyle diyordu: "Biz çok fakir değildik, insan onurunu zedeleyen bir fakirlik yaşamıyorduk. Saygın bir fakirlik içindeydik. Babam her gün ailesinin geçimini sağlayacak kadar kazanırdı. Zengin büyükbabasından miras yoluyla anneme kalan küçük bir evimiz vardı."⁶³ Bu şair, hassas sözcüklerin ve hüzünlü duyguların şairidir. Son derece duyarlı bir kişiliğe sahiptir ve insanların bakışları onu derinden yaralar. Şöyle der:⁶⁴

فَقِيرٌ أَجَلٌ ... وَدَمِيمٌ دَمِيمٌ
يَلُونِ الشَّتَاءِ، يَلُونِ الْعُيُومِ
يَسِيرٌ فَتَسَخَّرَ مِنْهُ الْوُجُوهُ
وَتَسَخَّرَ حَتَّىٰ وَجُوهُ الْهُمُومِ

⁶⁰ Salih Necib, *el-Feytûrî ve l-Merayâ d-Dâiriyye*, s. 218

⁶¹ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s.19.

⁶² Muhammed en-Nuveyhî, *el-İtticâhâtu 'ş-şî'riyye fi's-Sûdân*, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, Kahire, 1957, s. 157.

⁶³ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s. 20.

⁶⁴ el-Feytûrî, *Dîvânul-Feytûrî*, s. 2/22.

فَيَحْمِلُ أَحْقَادَهُ فِي جُنُونٍ
وَيَحْضُنُ أَخْرَانَهُ فِي وُجُومٍ

“Evet... fakirim, çirkinim, çirkinim
Kışın renginde, bulutların renginde
Yürüyor, yüzler alay eder onunla
Hatta kederli yüzler bile alay eder
Kinini delice taşır

Üzüntülerini öfke ve korku içinde kucaklar.”

el-Feytûrî burada ezilmiş insanın acısını içtenlikle ifade etmektedir; toplumun dışladığı kesimlere karşı derin bir sosyal farkındalık ve güçlü bir empati ortaya koyuyor. Bunu da aynı anda hem dokunaklı hem de derin bir şiirsel üslupla yapmaktadır.

7. Çalışma Hayatı

el-Feytûrî, Kahire'de bulunduğu süre boyunca gazetecilik yaptı. *et-Tahrîr*, *el-Cumhûriyye*, *el-Hilâl* ve *Âhir Sâ'a* gibi birçok gazetede yazılar yazdı. Edebîyat üzerine çalışmalar yapar, edebî, felsefi ve kültürel söyleşiler düzenlerdi. Özellikle *el-Cumhûriyye* gazetesi edebîyata önem verirdi ve el-Feytûrî'ye haftada iki kez köşe yazısı yazması için bir sayfa ayırmıştı. 1958 yılında Sudan'a taşındıktan sonra Sudan gazetelerinde görev aldı. *Nil*, *en-Nas*, *el-Ümme* gazetelerinin yanı sıra *el-İza'a ve't-Tilfaz* dergisi gibi önde gelen dergilerin editörlüğünü yaptı.⁶⁵

Lübnan'da da çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. *el-Usbû'u'l-'Arabî* dergisinde edebîyat editörü, Beyrut gazetesinde editör olarak görev yaptı. Ayrıca 'ed-Diyar dergisinin çıkışına katkıda bulundu ve bu dergide farklı konularda makaleler ve şiirler yazdı. Bir süreliğine Libya'da yayımlanan *es-Sekâfetu'l-'Arabiyye* dergisinin baş editörü olarak görevlendirildi. Ancak derginin editörlüğünün Libya'ya taşınması üzerine bu görevinden istifa etti ve derginin danışma kurulunda yer aldı.⁶⁶

Arap Birliği'nde (Kahire) medya uzmanı olarak görev yapmıştı. Bu görevi kendine yakın buluyordu çünkü ona büyük bir özgürlük ve hareket alanı tanıyordu. Ancak meslektaşları olan edebîyatçı ve gazeteci Faruk el-Beğîli, şairin Arap Birliği'ndeki çalışması hakkında şöyle diyor: “Çalışmıyordu... Çünkü çalışmak istemediğinden değil, onlar istemediğinden dolayı çalışmıyordu (Burada kastedilenler, Arap Birliği'nde medyadan sorumlu olan yetkililerdir) ve sıkıntıdan ruhu patlama noktasına gelmişti, müzede bir mumya ya da arşivde bir dava olmadan önce bir yere kaçması gerekiyordu.” demiştir.⁶⁷

Kahire'deki görevinden sonra Sudan'a gelerek hükümetle çalışmaya başladı. 1971'de gerçekleşen başarısız komünist darbe sonrasında Sudan Cumhurbaşkanı Cafer Numeyrî iktidara geri döndüğünde, el-Feytûrî görevinden kaçarak ülkeyi terk etti. el-Feytûrî'nin görevinden ayrılmasına neden olan başlıca etkenlerden biri, o dönemde Sudan Komünist Partisi lideri olan Abdülhalik Mağcub ve darbeye katılan diğer subayların idam edilmesinin

⁶⁵ Merva Edib, *eş-Şahâfetu'l-'Arabiyye Neş'etuhâ ve Te'avvuruhâ*, Dâru'l-Hayat, Beyrut, 1. bs., 1961, s. 449.

⁶⁶ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânı Muhammed el-Feytûrî*, s. 40-41.

⁶⁷ Faruk el-Beğîli, "Hakezâ Gader l-Feytûrî Lübnan", *Mecelletu'd-Diyâr*, 61/ 55.

ardından onların anısına yazdığı bir mersiye olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak Sudan'a dönmesi yasaklanan şair, Beyrut'a sığınmış ve birçok Arap şairi ve yazarı gibi (Nizâr Kabbânî, Mahmûd Dervîş, Ğali Şukrî vb.) burada yaşamını sürdürerek gazetecilik yapmıştır.⁶⁸

8. Kültürü

Muhammed el-Feytûrî'nin hayatında, eşsiz bir kültürel çeşitliliğin izleri açıkça görülür. Mısır'daki çocukluğu, Sudan'a olan aidiyeti ve Libya başta olmak üzere çeşitli ülkelerdeki görevleri sayesinde, Arap ve Afrika dünyalarına aynı anda açılan bir entelektüel yapıya sahip olmuştur. Geniş ve çok katmanlı bir kültürel birikimi vardı; bu birikim hem zengin çevresinden hem de farklı hayat tecrübelerinden beslenmişti. el-Ezher'de aldığı geleneksel eğitimi, modern Arap düşüncesine duyduğu ilgiyle birleştirerek, derin ve insani bir şiirsel bakış açısı geliştirdi. Bu kültürel çeşitlilik ona kimlik ve aidiyet çatışmalarını yansıtan, aynı zamanda Afrika ve Arap insanının sorunlarını derinlik ve çağdaşlıkla ifade eden eşsiz bir üslup kazandırdı.⁶⁹

el-Feytûrî'nin kültürel yolculuğu, Zehra adını taşıyan Afrikalı büyükannesinin kollarında başlamıştır. Büyükannesi, torununa anlattığı hayranlık uyandıran, ürkütücü masallar, mitler, inançlar ve derinliklerinden gelen hayallerle çocuğun ilk bilgi kaynağı olmuştur. Bu derin psikolojik etki, el-Feytûrî'nin psikolojik ve kültürel kişiliğinin oluşumunda büyük rol oynamış ve onun daha sonraki kültürel arayışlarına temel oluşturmuştur. Şa'bân Yûsuf'un aktardığına göre, onun edebî üretiminin büyük bir kısmının arkasında büyükannesi bulunmaktadır.⁷⁰

el-Feytûrî, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, sonra Arap edebîyatına yönelmiştir. Sufi babası olan Sufi bir şeyhin kütüphanesinde bulunduğu kitaplara olan ilgisi sayesinde edebîyata karşı büyük bir sevgi beslemiştir. Babasının kütüphanesi din, kültür ve halk hikâyeleri üzerine kitaplarla doluydu. Genç el-Feytûrî, okumaya ve araştırmaya düşkün olduğu için her fırsatta kitap okurdu. Çahiliye Şairi Antere'nin hayatını okurken, onun yaşamı ve çevresiyle kendi arasında benzerlikler bulmuş, özellikle de Arap ve siyahi olması nedeniyle Antere'nin en güzel kadın olan 'Able'ya olan aşkına hayran kalmıştır. el-Feytûrî, Antere karakterini psikolojik yönleriyle birlikte derinlemesine incelemiş ve bu konuda önemli bir bilgi birikimi edinmiştir. Daha sonra Beni Hilal'in tarihini okuyarak kahramanlarıyla tanışmıştır. *Hamza el-Behlevan, el-Emîretu Zâtu'l-Himme, Seyf b. Zûyezzen, Feyruz Şah ve Elf Leyle ve Leyle* gibi eserleri okuyarak ruhsal ve duygusal ihtiyaçlarını gidermiştir. Sonrasında polisiye romanlara yönelmiş, Arsène Lupin ve Sherlock Holmes gibi karakterlerin maceralarını takip etmiştir. *Faust, Anna Karenina, Kıyamet, Madame Bovary, Savaş ve Barış, Genç Werther'in Acıları* gibi Batı edebîyatının önemli eserlerinin Arapça çevirilerini okuyarak dünya edebîyatıyla da tanışmıştır.⁷¹

⁶⁸ Âmir el-Akkâd, *Ve Cae Mâyû, Dâru'l-Cil*, Beyrut, 1. bs., 1972, s. 229.

⁶⁹ Abdülaziz el-Mekâlih, "Muhammed el-Feytûrî: Şâ'iru'l-Kârreti's-Sevdâ'", *Mecelletu's-Sekâfeti'l-Arabiyye*, 17/1990.

⁷⁰ Şa'bân Yûsuf, "Zıddu'n-Nağdi'l-Esved", *Mecelletu'd-Doha*, Katar, 84/57.

⁷¹ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s. 46.

Arap edebîyatının en seçkin örneklerinden olan birçok divan, temel eserleri okuyarak, hayatı üzerinde büyük etkileri olan Muhelhil b. Rabîa (ö. 100/ 525), Tarafe b. Abd (ö. 60/564), Antera b. Şeddad (ö. 22/600), Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 08/604) ve Züheyr b. Ebî Sulmâ (ö.13/609) gibi şairleri tanıdı. Sadece asrın şairlerinin şiirleriyle yetinmeyip, diğer şairlerin şiirlerine de yoğunlaştı. Ebû Temmâm (ö. 231/846), Şerîf er-Rağî (ö. 406/1016) ve öğrencisi Mihyâr ed-Deylemî (ö. 428/1037), Ebu'l-Alâ el-Maarî (ö. 449/1057) gibi şairlerin şiirlerine hayran kaldı. Ancak Ebû Nuvâs (ö. 196/812), Ebu'l-Atâhiye (ö. 211/826) ve el-Buhturî (ö. 284/897) gibi şairlerin şiirlerini beğenmedi. Kabul ve redleriyle birlikte kendi şiirlerini yazmaya devam etti. İslam medeniyetinin tüm mirası onun üzerinde derin izler bıraktı. Unutulmamalıdır ki o, bir Sufî tarikatı olan Şazeliyye bir şeyhinin oğluydu. Bu bağlamda Cihad Ebu Fâdıl şöyle der: “el-Feytûrî Arap şiirinin en eski dönemlerinde yani sâliklerin ve çâhiliye devri şairlerinin şiir anlayışında yoğrularak yetişmiştir. Daha sonraki şiir dönemlerinin etkisi de onun poetikasında açıkça görülmektedir”.⁷²

el-Feytûrî, daha sonra modern Arap edebîyatına yönelmiş ve başlangıçta özellikle romantik şairlerden etkilenmiştir. Bu şairlerin başında ise; Ebu'l-Kasım eş-Şâbbî (ö. 1352/1934) ve İlyas Ebû Şebbeke (ö. 1366/1947) gelmektedir. Ayrıca, şiirinin oluşumunda büyük etkisi olduğunu belirttiği Mehcer şairlerin'den de etkilenmiştir. Bu şairler arasında Fevzî el-Ma'lûf (ö. 1348/1930), Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1349/1931), Nesîb Arîda (ö. 1365/1946), İliyyâ Ebû Mâdî (ö. 1376/1957) ve Mîhâil Nuayme (ö. 1408/1988) gibi isimler bulunmaktadır. Mehcer şairlerinin şiirlerinde yeni ve duygularını uyandıran şeyler bulunduğunu belirten el-Feytûrî, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Hayır... Mehcer şairlerinin şiirlerini okuduktan sonra damağında hissettiğim tat beni şaşırtıyor. Bu yeni bir tat mı? Yoksa yeni ve eski bir tadın karışımı mı?”⁷³

Bu Mehcer şairleri arasında el-Feytûrî'yi en çok etkileyen ve düşünce dünyasında derin izler bırakan şair, Cibrân Halîl Cibrân olmuştur. Özellikle Cibrân'ın derin felsefi düşünceleriyle kendisini yakın hissetmiştir. Tıpkı Cibrân gibi kendisini yalnız, hüzünlü ve kırık yürekli hisseden el-Feytûrî, Cibrân Halîl Cibrân'ın *el-Avâsif* (Fırtınalar) ve *el-Ecnihatu'l-Mutekessirâ* (Kırık Kanatlar) gibi eserlerine uzun süreyle yoğunlaşmıştır. Cibrân Halîl Cibrân'ın uzun şiiri *el-Mevâkıb* (Kervanlar) eline geçtiğinde ise çocuk gibi sevinmiş ve şiiri göğsüne bastırarak öpmüştür. el-Feytûrî, Cibrân Halîl Cibrân'a olan bu düşkünlüğünü şöyle açıklamıştır: “Acaba neden? Belki de Cibrân fakirleri, köleleri ve güçsüzleri seven bir Mesih gibi olduğu için ve ben de onlardan biri olduğumu hissettiğim içindir.”⁷⁴

el-Feytûrî, modern Arap edebîyatından olduğu kadar modern ve çağdaş Batı edebîyatından da yararlanmıştı. Bu bağlamda Rus yazarlar Puşkin (ö. 1253/1837) ve Mayakovski (ö.1310/1893), Fransız şair Rimbaud (ö. 1308/1891), Türk şair Nazım Hikmet (ö. 1382/1963) ve Şilili şair Pablo Neruda (ö. 1392/1973) gibi yazarların eserlerinden faydalanmıştır. el-Feytûrî, edebî ve sanatsal gelişiminin yanı sıra siyasi ve sosyal olarak da kendini geliştirmiştir. 1955-1964 yılları arasında şiirden uzaklaşarak gazetecilik ve siyaset

⁷² Cihad Ebu Fâdıl, *Kağâya's-Şi'r el-Hadîs*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1984, s. 322.

⁷³ Muhammed el-Feytûrî, "Tecrubeti fi'l-Şi'r", *Mecelletu'l-Âdâb*, 1966, 3/10.

⁷⁴ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânı Muhammed el-Feytûrî*, s. 49.

alanında çalışmış, çeşitli sosyal deneyimler yaşamıştır. *Ağânî İfrîkîyâ* adlı şiir kitabında kendini gösteren bencil ve intikam dolu duygusallıktan sıyrılarak daha geniş bir perspektif kazanmıştır.⁷⁵

el-Feytûrî'nin ilk yetiştiği çevre ona bilgiye ulaşma imkânı sağlamış ve onun kültürel kaynaklara erişimini kolaylaştırmış olsa da, Mısır'daki yeni çevresi ona Arap mirasıyla Batı kültürünün etkileşimini yakından gözlemlene fırsatı sunmuştur. Bu sayede Arap kültürünün yaşadığı büyük dönüşüme tanık olmuş ve farklı şiir ekollerinin ve akımlarının bir arada var olduğu bir ortamda bulunmuştur. Mısır'daki edebîyat ortamının bu özelliği, el-Feytûrî'nin edebîyat kulüplerinde aktif bir şekilde yer almasına olanak sağlamıştır. Râbîtatü'n-Nehr el-Hâlid el-Edebîyye (Halid Nehri Edebîyat Derneği) ve Râbîtatü'l-Edeb el-Hadîs (Modern Edebîyat Derneği) gibi kulüplerde üye olarak, Kahire'deki Cem'ıyyetu's-Şubbân el-Mesîhiyyîn (Hristiyan Gençlik Derneği), Cem'ıyyetu's-Şubbâni'l-Müslimîn (Müslüman Gençlik Derneği) ve Dâru Naqâbeti'l-Mu'allimîn (Öğretmenler Sendikası) gibi mekânlarda düzenlenen şiir gecelerine katılarak hem Mısırlı hem de Sudanlı şairlerle bir araya gelmiştir.⁷⁶

9. Eserleri

el-Feytûrî, yalnızca Arap edebîyatına değil, dünya edebîyatına da önemli katkılarda bulunan özgün eserleriyle Arap edebîyatını zenginleştirmiştir. 1955 yılında yayımlanan ilk şiir kitabı *Ağânî İfrîkîyâ*'dan itibaren insanın yaşamı ve mücadelesi temalarını işleyen önemli bir şiirsel miras bırakmıştır. Bu edebî üretim, onu çağdaş Arap dünyasının önde gelen şairleri arasına yerleştirmiştir. Yayımlanmış şiir kitapları şunlardır:

9.1. Şiir Eserleri

el-Feytûrî'nin şiirsel tecrübesi, modern Arap şiirindeki en dikkat çekici tecrübelerden biridir. Şiir divanlarında insanlığın temel meselelerini; sömürgecilik, ırkçılık ve kimlik gibi konuları ele almıştır. Afrika ve Arap insanının mücadelesinden, acılarından ve direnişinden söz etmiştir. Daha sonra tasavvuf ve kadın konularına yönelmiştir. Onun önemli şiir divanlarından bazıları şunlardır:

9.1.1 Ağânî İfrîkîyâ

Bu şiir divanı, el-Feytûrî'nin şiir yolculuğundaki başlangıç noktasıdır. Dâru'l-'Ulûm'da öğrenci olduğu sırada kaleme almıştır. Bu eser sayesinde el-Feytûrî edebî çevrelerde tanınmış ve ün kazanmıştır. Divan, Afrika kimliğini bu denli derinlemesine işleyen ilk edebî eserlerden biri kabul edilir. Şair, Afrika kökenleriyle duyduğu gururu, siyah Afrika halkının yaşadığı acıları ve sömürgeciliğin baskı ve zulmünü dile getirir.

Bu divan, toplamda 28 kasideden oluşmaktadır. 1955 yılında Beyrut'taki Dârû'l - 'Avde tarafından yayımlanmıştır.

⁷⁵ Naşrullâh, Muhammad Riğâ, Muqâbala ma'a Muhammad el-Feytûrî, Barnâmaj Hâza huva, YouTube video, 1994. <https://youtu.be/-DG35PrBijY>.

⁷⁶ Munîf Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânı Muhammed el-Feytûrî*, s.53.

9.1.2. Âşikûn min İfrîkîyâ

Bu divan, el-Feytûrî'nin *Aġânî İfrîkîyâ* adlı eserinde başlattığı şiirsel tecrübenin bir devamıdır. Divanda, şairin Afrika'ya duyduğu derin sevgi ve özlem ile kıtanın meselelerine olan bağlılığı ön plandadır. el-Feytûrî, Afrika halkının sömürgeciliğe karşı verdiği mücadeleye liderlik eden Afrikalı kahramanları yüceltmektedir.

Bu eser 30 kasideden oluşmaktadır. 1964 yılında Beyrut'taki Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.3. Üzkurîni yâ İfrîkîyâ

el-Feytûrî bu divanı, siyasi sebeplerle Sudan'dan uzaklaştırılmasının ardından kaleme almıştır. Eserde, Afrikalı şehitler aracılığıyla kara kıtanın sömürgeciliğe ve ayrımcılığa karşı verdiği mücadele somutlaştırılmıştır. Aynı zamanda şair, anayurduna duyduğu derin özlemi ve hem kendi ülkesi hem de Cezayir'nin maruz kaldığı acıları dile getirmiştir.

Bu eser, 18 şiirden oluşmaktadır. 1966 yılında yine Beyrut'taki Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.4. Sukûtu Debşelîm

Bu divan, el-Feytûrî tarafından el-Mehdi(ö. 1885/1302) döneminde Sudan'da hüküm süren siyasi ortamda kaleme alınmış çeşitli şiirlerden oluşmaktadır. Şair, bu eserde Hindistanlı kral Debşelîm ile bilge Beydebâ'nın hikâyesinden, *Binbir Gece Masalları* içinde yer alan anlatılanlardan esinlenmiştir. Söz konusu alegorik anlatımı kullanarak dönemin toplumsal ve siyasal çöküşünü tasvir etmektedir.

Bu eser, 18 kasideden oluşmaktadır. 1968 yılında Beyrut'taki Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.5. Ma'zûfatun li-Dervîş Mutecevvîl

Bu divan, el-Feytûrî'nin manzum eserlerinden en önemli olanlardan biridir. Onun tasavvufî eğilimlerini yansıtan bir eserdir. Şair, burada tasavvuf hayatının zühd anlayışını ve memleketinden uzak olmanın getirdiği sürekli göç etme deneyimini anlatmaktadır.

Bu eser, 14 kasideden oluşmaktadır. 1969 yılında Beyrut'taki Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.6. el-Baţal ve's-Sevra ve'l-Meşneqa

Bu divanda, el-Feytûrî Arap dünyasındaki bazı önemli meseleleri, özellikle Filistin ve Lübnan meselesini ele almaktadır. Şair, Arap liderlerinin halklarına karşı işledikleri ihaneti sert bir şekilde kınamaktadır.

Bu eser, 16 kasideden oluşmaktadır. 1972 yılında Beyrut'ta Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

Mahmud Emin el-'Âlim bu altı divanı *Divanû Muhammed el-Feytûrî* başlığı altında bir araya getirmiştir. İlk cilt üç kez basılmıştır: İlk baskı 1972'de, ikinci baskı 1974'te ve üçüncü baskı 1979'dadır. Tüm bu baskılar Beyrut'taki 'Avde Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

9.1.7. İbtesimî Hattâ Temurre'l-Ḥayl

Şair, bu divanı aşk ve sevda üzerine ayırmış, özellikle kadının hayatındaki rolüne ve onun mutluluğundaki kaynağına odaklanmıştır. Kadını, güzelliğin numunesi ve sömürgecilik karşısında direncin bir sembolü olarak tasvir etmiştir. Divanda, sadece kadına olan sevgisini dile getirmekle kalmamış aynı zamanda Şam ve Lübnan gibi bazı Arap ülkelerine duyduğu sevgiyi de ifade etmiştir.

Bu eser yaklaşık 15 kasideden oluşmaktadır. 1975 yılında Beyrut'ta Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.8. Aqvâl Şahid İşbât

Bu divanda şair, ezilen Afrika halklarının yaşadığı zorlukları dile getirmiş. Kendi ülkesinde yaşanan katliam ve zulme tanıklık ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, Afrika kahramanlarından ülkeleri için canlarını feda eden isimleri anmış, örnek olarak Tarabay ve Nkrumah'ı göstererek onları özgürlük ve kahramanlık simgeleri olarak tasvir etmiştir.

Bu eser, 13 kasideden oluşmaktadır. 1973 yılında Beyrut'ta Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

Bu 7. ve 8. Divan iki şiirsel tiyatroyu *Ahẓânu İfrîkîyâ* ve *Sevratu Ömer el-Muhtar* Munif Musa bir araya getirerek *Divanû Muhammed el-Feytûrî* adlı iki ciltte toplamıştır. Bu eser 1979 yılında Beyrut'ta Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.1.9. Ye'tî'l-'Âşîkûne ileyki

Şair, bu divanı büyükannesi Zehra hanıma ithaf etmiştir. Divan, şairin Afrika kıtasına olan derin sevgisini ifade ettiği bir eser olup, ayrıca kaldığı Arap ülkelerine de büyük bir muhabbetle eserde yer vermiştir. Bu ülkeler arasında özellikle Mısır, Irak ve Filistin öne çıkmaktadır.

Bu eser, 18 kasideden oluşmaktadır. İlk baskısı 1992 yılında Beyrut'ta Dârû's-Şurûk tarafından yayımlanmıştır.

9.1.10. Şarku's-Şems ve Ğarbu'l-Kamer

Bu divan, önceki divanlarından çok farklı değildir. Afrika meselesi, Lübnan ve Filistin üzerine kaleme alınmıştır. Bu eser, 20 kasideden oluşmaktadır. İlk baskısı 1992 yılında Beyrut'ta Dârû's-Şurûk tarafından yayımlanmıştır.

9.1.11. Qavsu'l-Leyl Qavsu 'n-Nehar

Bu divanda yine Afrika meselesi ve tasavvuf konuları, ayrıca bazı şiirlerde aşk ve kadın konuları ele alınmıştır. Bu eser, 38 kasideden oluşmaktadır. 1994 yılında Beyrut'ta Dârû's-Şurûk tarafından yayımlanmıştır.

9.1.12. 'Uryânun yerkuş fi's-Şems

Bu divan şairin son yazdığı eseridir. 2005 yılında Beyrut'taki Qanadil Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Divanda, Arap ülkeleri ve insani meseleler ele alınmıştır. Bu eser yaklaşık 18 kasideden oluşmaktadır. Afrikalı mücadeleci Felix Darfur'a ithaf edilmiştir.⁷⁷

⁷⁷ Munif Mûsâ, *Muqaddimetu Dîvânî Muhammed el-Feytûrî*, s.55.

9.2. Tiyatroları

Muhammed el-Feytûrî, içerik bakımından birbirine yakın dört tiyatro oyunu kaleme almıştır. Bu eserlerde halkların yaşadığı acılara değinilmiş, tarihî kahramanların sembolleri canlandırılarak zulüm ve diktatörlüğe karşı direnişin önemi özellikle gençlere açıkça vurgulanmıştır. Söz konusu tiyatro eserleri, özgürlük ve onur gibi değerleri savunan şiirsel söyleminin bir devamı niteliğindedir. Bu oyunlardan en önemlileri şunlardır:

9.2.1. Ahzânu İfrîkîyâ

Bu manzum tiyatro eseri, Muhammed el-Feytûrî'nin en başarılı ve en çok tanınan tiyatro çalışmalarından biri olarak kabul edilir. Tiyatro, Afrika'daki kölelik trajedisini konu alır. Erkekler ve kadınlar, kendi yurtlarından zorla alınarak Karayipler'deki şeker kamışı tarlalarına ve Kuzey Amerika'daki pamuk plantasyonlarına doğru acımasız yolculuklara çıkarılır.

Tiyatro, aynı zamanda bu köleleştirilmiş insanların, tüccarların uyguladığı sömürüye karşı başlattıkları isyanı ve köleliğin zilletinden kurtulma uğruna duydukları derin öfkeyi işler. Eserin ilk baskısı 1969 yılında Beyrut'taki Dârû'l-'Avde tarafından yayımlanmıştır.

9.2.2. Şevratu Ömer el-Muhtar

Bu eser de manzum bir tiyatro oyunu olup, Muhammed el-Feytûrî tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, bu tiyatrodaki Libya direnişinin simgesi olan Ömer el-Muhtar'dan esinlenmiştir. Tiyatro epik bir nitelik taşımakta; Ömer el-Muhtar'ın İtalyan sömürgeciliğine karşı yürüttüğü uzun ve çetin mücadeleyi konu edinmektedir.

Bu tiyatro eseri, onun zulme karşı gösterdiği direnci ve halkının özgürlüğü uğruna verdiği mücadeleyi sahneye taşıırken, aynı zamanda Afrika halklarının sömürgeciliğe karşı topyekûn direnişinin sembolik bir temsili olarak da öne çıkar. Eserin ilk baskısı, 1974 yılında Beyrut'taki Dârû'l-'Avde ve Dârû'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınevleri tarafından yayımlanmıştır.

9.2.3. Yusuf b. Tâşfin ve Me'sâtu'l-Emir el-Endelüsî

Bu mensur tiyatro eserinde Muhammed el-Feytûrî, Murâbitlar Devleti'nin kurucusu olan Mağribli kumandan Yūsuf b. Tâşfin'in şahsiyetini canlandırır. Onun Mağrib'i birleştirme ve Endülüs'ü savunma konusundaki rolünü ön plana çıkarır.

Yazar, Yusuf b. Tâşfin'i bir birlik ve onur sembolü olarak sunar. Bu figür aracılığıyla Arap dünyasında kimlik ve özgürlük meselelerine dair görüşlerini dile getirir ve ümmetin dertlerine duyduğu derin bağlılığı vurgular. Söz konusu tiyatro eseri, 1977 yılında Beyrut'taki Dârû'ş-Şurûk tarafından yayımlanmıştır.

9.2.4. el-Lu'be ve'ş-Şâ'ir

Bu mensur tiyatro eserinde Muhammed el-Feytûrî, hakikat ile yalan arasındaki çatışmayı işler. Hakikat, özgürlüğün bir sembolü olarak ele alınırken; yalan ve aldatma, otoritelerin halkın zihnini yönlendirme ve onunla oyun oynama araçları olarak sunulur.

Yazar, bu eserde sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzeyde yaşanan bir mücadeleyi sahneye taşır. Söz konusu tiyatro eseri, 1978 yılında Beyrut'taki Dârû'n-Nuḥbe tarafından yayımlanmıştır.

9.3. Makaleleri

el-Feytûrî'nin yaratıcı yönü yalnızca şiir ve tiyatro ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel ve siyasi basında da güçlü bir varlık göstermiştir. Arap dünyasının önde gelen dergi ve gazetelerinde kaleme aldığı yazılar aracılığıyla, ümmetin meselelerini, halkların özgürlük özlemlerini, millî kurtuluş mücadelelerini ve Arap ile Afrikalı insanın ortak acılarını ifade etmiştir. Fikirleri ve yazıları, Mısır'da yayımlanan *Âhîr Sâ'a et-Tahrîr* ve *el-Hilâl* gibi dergilerde; Lübnan'da çıkan *el-Usbû'ûl-'Arabî*, *ed-Diyâr* ve *el-Âdâb* gibi mecmualarda; Sudan'da yayımlanan *el-Îzâ'a ve't-Tilfâz* adlı dergide ve Libya'daki *es-Sekâfetu'l-'Arabiyye* dergisinde yer bulmuştur. Bu yazılar, onun halkının ve kıtanın sesi olma sorumluluğunu ne kadar derin bir şekilde taşıdığını ortaya koymaktadır.

9.4. Çevirileri

Muhammed el-Feytûrî aynı zamanda tercüme de önem vermiştir; Arapçaya birçok düşünsel ve eğitimsel kitabı kazandırarak, Arap kütüphanesini eğitim odaklı eserlerle zenginleştirmiştir. Üç yabancı kitabı Arapçaya çevirmiştir: *Naḥve Fehmi'l-Mustaḳbeliyye*, *et-Ta'lim fi Britanya* ve *Ta'limu'l-Kibâr fi'd-Duveli'n-Nâmiye*.

Bu tercümeler, el-Feytûrî'nin modernleşme, eğitim ve toplumun kalkınması meselelerine ne denli duyarlı olduğunu, insan hakları ve onurunu savunma çabasını ve evrensel düşünceyi Arap okuyucusuna aktarma gayretini açıkça ortaya koymaktadır.

9.5. Basılmamış Eserleri

Muhammed el-Feytûrî'nin basılmamış eserleri arasında iki tamamlanmamış tiyatro oyunu bulunmaktadır. Bunlardan ilki *es-Sagin* adını taşımakta olup nesir türünde bir oyundur. İkincisi ise manzum bir tiyatro eseri olan *Ye'cûc* adlı oyundur.

Sonuç olarak bu eserleri, el-Feytûrî'ye "Afrika'nın Birinci Şairi" unvanını kazandırmakta ve onu çağdaş Arap şiirinin en büyük ve en tanınmış şairlerinden biri olarak kabul ettirmektedir. Aynı zamanda bu eserler, onun şairliğin de üstün olduğunu göstermektedir.⁷⁸

10. Vefatı

el-Feytûrî, 24 Nisan 2010, 5 Recep 1436 tarihinde Fas'ın başkenti Rabat'taki bir hastanede uzun süredir mücadele ettiği beyin felci hastalığı sonucu 79 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

⁷⁸ Hasan Salih et-Tûm, *el-İtticâh'l-İfrîkî fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE

ELE ALDIĞI KONULAR

Muhammed el-Feytûrî'nin Şiirlerinde Ele Aldığı Konular

Çalışmanın bu bölümünde, şair el-Feytûrî'nin edebî divanlarında ele aldığı muhtevâlar incelenecektir. Şiirlerinde öne çıkan Afrika davası, Arap davası, tasavvuf ve kadın gibi önemli konular ilk ele alınacaktır. Şiirlerinin daha derin bir şekilde anlaşılması amacıyla beyitleri analiz edilecektir.

1. Afrika Davasına Bağlılık

Afrika meselesi, Muhammed el-Feytûrî'nin şairlik temel bir eksen oluşturan en belirgin konulardan biri olarak öne çıkar. Şair, bu meseleye yaklaşık üç divanı ayırmış; bu eserlerde hem millî bilincini hem sömürgeciliğe karşı tavrını hem de Afrika kimliğine ve özgürlük mücadelelerine olan derin aidiyetini ifade etmiştir.

Lisânu'l-'Arab sözlüğünde لَزَمَ (lezime) fiili, “bir şeye yapışmak, ona bağlı kalmak” anlamına gelir. Örneğin, لَزِمَ الْقَوْمُ دَارَهُمْ ifadesi “Halk evlerine bağlı kaldı, orada sabit kaldılar ve dışarı çıkmadılar” anlamındadır.⁷⁹

el-Kâmusu'l-muḥîṭ ise لَزِمَ (lezime) fiilinin anlamı şöyle açıklanmıştır: لَزِمَ الشَّيْءَ (lezime'ş-şey), bir şeye bağlı kalmak ve ondan ayrılmamak anlamına gelir. لَزِمَ بَيْتَهُ (lezime beyteh), evinden ayrılmamak demektir. Bir şeye bağlı olmak, o şeye tutunmak ve ondan ayrılmamak demektir. التَزَمَهُ (iltezemehu) ise onu benimsemek anlamına gelir. Bir şeye bağlı kalmak, ondan ayrılmamayı ifade eder. Bir işi ya da mali sorumluluğu üstlenmek, kişinin bunu kendine bir görev olarak yüklemesi anlamına gelir.⁸⁰

Edebîyatçılar, bağlılığını التَزَامُ (iltizâm): "Yazarın toplumunun sorunlarına yönelmesi, insanın acılarını ve sıkıntılarını dile getirmesi, haklı davaları savunması; edebîyatın yalnızca entelektüel bir lüks ya da estetik bir amaç değil, aynı zamanda bir mesaj ve duruş taşıması şeklinde ifade ederler."⁸¹

Gâlî Şukrî'ye göre, iltizâm, “Yazarın toplumsal sorumluluğunun bilincinde olması, gerçekliği samimi bir şekilde yansıtması ve bunu kendi düşünsel ya da ideolojik bakış açısıyla daha iyiye dönüştürme amacıyla yapmasıdır. Bu anlamda edebîyat, başlı başına bir amaç değil; eleştiri ve inşa aracı olur.”⁸²

Şiirdeki bağlılık (iltizâm) yöneliminin sanatsal boyutları incelendiğinde, şairin çağının sorunlarını dile getiriş biçiminin, toplumun duygularını ve iç dünyasını yansıttığı görülür. Bu ifade tarzı, toplumsal meselelerin şairin ruh dünyasında bıraktığı etkiyi ortaya koyar. Böylece şair, kişisel ya da ailesel sorunlarından uzaklaşarak toplumun dertlerini sahiplenir ve şiiri aracılığıyla bu sorunlara ses verir.⁸³

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Daru Şadır, Beyrut, 1994, 11/362.

⁸⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muḥîṭ*, Daru'l-Memun, b.y. 4. bs., 1938, 4/175.

⁸¹ Zekî Necîb Mahmûd, *Tecdîdu'l-Fikri'l-'Arabî*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1981, s. 142.

⁸² Gâlî Şukrî, *el-İltizâm fi'l-Kıṣṣati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşira*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1972, s. 1.

⁸³ Recâ' 'Îd, *Felsefetu'l-İltizâm fi'n-Nakdi'l-'Arabî*, Menşe'etu'l-Ma'ârif, İskenderiyye, t.y, s. 315.

İslam öncesi Arap şiirinde bağlılık kavramı, diğer milletlerden farklıdır. Cahiliye Döneminde bağlılık, genellikle kabileye olan sadakat olarak görülürdü; bu, şairin kabilesine, soyuna ve akrabalarına bağlı kalması anlamına gelir ve kabilenin zaferlerini ve tarihini öne çıkararak, kabilecilik duygusunu yansıtır. İslam'ın Arap Yarımadası'nda yayılmasıyla bağlılık farklı bir yöne evrildi. Bu yeni bağlılık, ister sanatsal ister sosyal yaşamda olsun, İslam dinini öğretmeye yönelikti. Bunun en güzel örnekleri, şiirleri yeni dinin ruhuna uygun olan sahabiler Hâssân b. Sâbit ve Abdullah b. Revâhâ'dır. Onların şiirleri, dini bir bağlılığın ifadesidir.⁸⁴

"Hayat için edebîyat", "amaçlı edebîyat" ve "bağlı edebîyat" (iltizâmî edebîyat) akımlarının ortaya çıkışı, Arap edebîyatının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu yöneliş, Arap dünyasında yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümler, Batı kültürünün etkisi ve edebîyat ile eleştiri anlayışlarında meydana gelen değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında modern Arap şiiri bağlılıktan (iltizâmdan) uzak kalamamış, aksine tüm etkenler onu toplumsal meselelere yönelmeye zorlamıştır. Böylece, toplumlarının sorunlarıyla iç içe geçmiş yirminci yüzyılın krizleri, medenî hastalıkları ve Arap insanının yaşadığı dönüşümler şairlerin şiirlerinde geniş yer bulmuştur. Bu şiirler, yaşanan değişimleri anlamaya ve ele almaya çalışan bir duruşun yansıması olmuştur.⁸⁵

İşte bu bağlamda, modern Arap edebîyatında "iltizâm" (bağlılık) ilkesine yönelik güçlü ve etkili bir çağrı ortaya çıkmıştır. Bazı edebîyat eleştirmenleri, bu görüşü ısrarla savunmuş ve yeni kuşak şairlerin yaşadıkları çağın olayları ve toplumsal sorunlarıyla yakından ilişkili olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu anlayışa göre, çağdaş şair yalnızca estetik arayışlara yönelmemeli, aynı zamanda halkının sesi olmalı ve döneminin gerçekliğini şiirine yansıtmalıdır.⁸⁶

Bağlılık meselesi, eleştirmenler arasında büyük tartışmalara yol açan konulardan biridir. Bazı eleştirmenler, şairin toplumun sorunlarıyla ilgilenmesi gerektiğini düşünmez; onun sadece sanatsal ve estetik alanla ilgilenmesi gerektiğini savunurlar. Ancak Jean-Paul Sartre gibi bazı eleştirmenlere göre, edebiyat; özgürlükten, sömürgecilikten, ilerlemeden ve aynı şekilde geri kalmışlıktan da sorumludur. Çünkü edebiyatçı, içinde yaşadığı çevrenin bir parçasıdır; onun sözcüsüdür ve kelimesi en etkili silahıdır. Bu nedenle yazar, hedefini iyi belirlemeli ve sözünü doğrudan o hedefe yöneltmelidir. İşte bu noktada iltizâm anlayışının amacı öne çıkar. Gerçekliği açığa çıkarma ve onu değiştirme çabası... Bu da, ancak iyilik, hakikat ve adalet gibi evrensel değerlerle örtüşen bir söylem aracılığıyla mümkündür. Yazarın sözü, insanlar arasında yayılan ve onları etkileyen bir maya gibi işlev görür; hamurun içine karışan maya gibi toplumu dönüştürme gücüne sahiptir.⁸⁷

Taha Hüseyn ise, "Edebiyat hayat için olmalıdır. Toplumların şairlerinin her biri, o milletin hayatının bir yönünü resmeder. Bu nedenle, şair kendini bir ıslah aracı, toplum hayatındaki değişimi sağlayan bir yol gösterici olarak adaletli bir şekilde kullanmalıdır. İnsan

⁸⁴ Ahmed Ebû Hâkka, *el-İltizâm fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1979, s. 10.

⁸⁵ Ahmed Ebû Hâkka, *el-İltizâm fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, s. 10.

⁸⁶ Sa'd Du'aybis, *Hivâr me'a Kağâyâ'ş-Şi'ri'l-Mu'âşır*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, s. 106.

⁸⁷ Jean-Paul Sartre, *el-Edebu'l-Multezim*, Trc. Corc Tarabîşî, Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 2.bs., 1967, s. 44-45.

hayatındaki ıslah, değişim ve gelişme, tıpkı güneşten ışığın, çiçekten kokunun çıkması gibi, edebîyattan doğar.” der.⁸⁸

Raif Huri’ye göre, bir yazar toplumu için yazıp yayımladığı anda büyük bir sorumluluk üstlenmiş olur; toplumunun acılarını, umutlarını ve mücadelesini dile getirmelidir. Edebîyatın samimi olması için yazarın, yaşadığı gerçeklikten, çevresindeki koşullardan ve bunların onun ruh hali ile kalemi üzerindeki etkilerinden bahsetmesi gerekir. Bu sayede kelimeler hakikatle dolup taşar ve doğrudan okuyucunun düşünce ve duygularına ulaşır.⁸⁹

“Edebiyatçı özgür olmalıdır, çünkü özgürlük sanatın kaynağıdır. Özgürlük olmadan ne edebîyat ne de sanat olur.” diyen Tefik el-Hakim, sözlerine şöyle devam eder: “Eğer bir sanatın toplumsal fayda sağlarken aynı zamanda sanatsal değerini kaybetmemesi mümkünse, ben buna hemen katılırım. Ancak bu, herkese nasip olacak bir şey değil, sadece her dönemde ortaya çıkmayan üstün yetenekli kişilere özgüdür.”⁹⁰

Öte yandan, Zeki Necib Mahmud ve Gali Şükrî gibi bazı edebîyatçılar, şairin toplumun sorunlarıyla ilgilenmek zorunda olmadığını savunmuşlardır. Şiirin özünde özgür olduğunu ve bağıllık gibi sınırlamalardan uzak durması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁹¹

1930’lu yıllarda Sudan edebîyat sahnesi, modern edebîyatın yeni bir kuşağının ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu kuşak, Sudan’da Arap edebîyatının bayrağını taşıma misyonunu üstlenmiştir. Bu öncü çağrılar, şair Hamza el-Melik Tumbul’dan gelmiştir. Tumbul, o dönemde şiire Sudan lehçesinde kullanılan ve şiirsel anlam taşıyan kelimelerin eklenmesi gerektiğini savunmuştur. Tumbul’un bu görüşleri, Sudan’da edebîyat eleştirisi hareketinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kendisi bu konuda şöyle demiştir: “Sudan edebîyatının henüz oluşmaya başladığını bilmeliyiz ve bunu ilk söyleyen benim. Bu edebîyatın ideal noktaya ulaşmasını sağlayan etkenlere dikkat çekmek istiyorum.”⁹²

Sudan’daki en önemli yenilikçi çağrılardan biri, realist şairlerin Arap şiirine özgün bir Sudan şiir rengi katma çabası olmuştur. Bu süreç, Sudan kimliğinin aranmasıyla başlamıştır. Sonuç olarak, el-Gâbe ve’ş-Şahrâ (Orman ve Çöl) okulu ortaya çıkmış, Afrika’daki özgürlük savaşlarına bir tepki olarak hem Arap hem de Afrika kimliklerini birleştirmeye çalışmıştır. Çöl, Arap unsurunu, orman ise Afrika unsurunu temsil ederek, bu karışım Sudan’da özgün bir şiirsel renk oluşturmuştur.⁹³

Zamanla edebîyat sahnesinde Afrika’ya yönelik çağrılar yükselmiştir. Şairler, Afrika’ya ait olma duygusunu ifade etmeye ve kıtanın umutlarını, halkının sorunlarını dile getirmeye başlamışlardır.

⁸⁸ Ahmed Ebû Hâkka, *el-İltzâm fi’ş-Şi’ril-Arabî*, s. 13.

⁸⁹ Raif Huri, *el-Edebu’l-Mesuûl*, Daru’l-Âdâb, Beyrut, 2. bs, 1968, s. 48-49.

⁹⁰ Tefik el-Hakim, *Fennû’l-Edeb*, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire, ty., s. 74.

⁹¹ Ahmed Ebû Hâkka, *el-İltzâm fi’ş-Şi’ril-Arabî*, s. 14.

⁹² Hamza el-Melik, Tumbul, *el-Edebu’s-Sudanî ve Mâ Yecib en Yekûne ‘Aleyhi*, Dâru’l-‘Avde , Beyrut, 1. bs., 1967 s.77.

⁹³ ‘Avad Hasan Muhammed, *eş-Şi’ru’s-Siyâsî fi’l-‘Âlemi’l-Arabî*, s. 41.

1.4. el-Feytûrî'nın Afrika Davasına Bağlılığı

el-Feytûrî, Afrika davasının şairidir. Tıpkı diğer Afrikalılar gibi köleliği, sömürgeciliği, baskıyı ve zulmü reddeder. Irk ve ten rengi ayrımcılığına karşı çıkarak şiirleriyle ezilen ve sömürülen halkları derin uykularından uyandırmaya, siyah tenleriyle gurur duymaya ve sömürgecinin beyaz teninden aşağı olmadıklarını göstermeye çalışır. Afrikalıları kendi renklerine bağlı kalmaya, sömürgeciliğe karşı durmaya, asimile olmamaya ve diğer insanlar gibi yaşama hakları olduğunu kanıtlamaya çağırır.

el-Feytûrînin şiirinde Afrika davasına bağlılık, temel eksendir. O, şiirlerinde milletin meselelerini ve düşüncelerini samimiyetle ve içtenlikle yansıttı. Siyahi olmasına rağmen kökeninden asla utanmadı ve bunu reddetmedi; aksine, soyunu ve köklerini gururla taşıdı ve bunları kimliğinin ve şiirinin ayrılmaz bir parçası olarak gördü. Şiiri hayat ve meydan okumayla doluydu. Kendi ifadesiyle şöyle dediğini görmekteyiz:⁹⁴

قُلْهَا لَا تَجِبْنَ... لَا تَجِبْنَ
قُلْهَا فِي وَجْهِ الْبَشَرِيَّةِ
أَنَا زَنْجِيٌّ
وَأَبِي زَنْجِيٌّ الْجَدُّ
وَأُمِّي زَنْجِيَّةٌ
أَنَا أَسْوَدٌ..

لِكَيْ حُرَّ أَمْتَلِكُ الْحُرِّيَّةِ
أَرْضِي إفْرِيقِيَا
عَاشَتْ أَرْضِي
عَاشَتْ إفْرِيقِيَا

“Söyle, çekinme... çekinme

Bütün insanlığın yüzüne söyle

Ben zenciyim,

Babam da dedem de zenciydi,

Annem de zenci.

Ben siyahiyim

Ama özgürüm, özgürlüğe sahibim.

Toprağım Afrika

Yaşasın topraklarım

Yaşasın Afrika”

Burada şair, açıkça ve tekrar tekrar زنجي zenci kelimesini kullanarak, zenci olmasından korkmadığını ve kimliğini saklamak istemediğini ifade eder.

⁹⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/80.

Çahiliyye Şairi Antere b. Şeddâd'ın şahsiyeti, her ikisi de zencî kökenli ve siyah tenli oldukları için, el-Feytûrî'nin şiirsel bilincinde ilham verici ve belirgin bir örnek oluşturmuştur. el-Feytûrî'nin söylediği bazı beyitler, anlam bakımından Antere'nin dizeleriyle benzerlik göstermektedir. Antere şöyle der:⁹⁵ (Vâfir)

لَيْنَ أَكْ أَسْوَدًا فَالْمِسْكَ لَوْنِي   وَمَا لِسَوَادٍ جِلْدِي مِنْ دَوَاءٍ
وَلَكِنْ تَبْعُدُ الْفَحْشَاءُ عَنِّي   كَبُوعِدِ الْأَرْضِ عَنِ جَوِّ السَّمَاءِ

Eğer ben siyah birisiyesem, kokum misk gibidir Ve siyah tenimin bir ilacı yoktur.

Ama kötülükler benden uzak durur, Tıpkı yerin gökten uzak olması gibi

el-Feytûrî siyah ırkı koruma çağrısı yapar ve güçlü bir sesle haykırır. Devrim (ayrımcılığa karşı devrim) yerini belirler: Afrika. İşte şiirinde şöyle der⁹⁶:

أَنَا زَنْجِيٌّ وَإِفْرِيقِي لِي لَا لِلْأَجْنَبِيِّ الْمُعْتَدِي
أَنَا فَلَاخٌ وَلِي أَرْضِي...
الَّتِي سَرَيْتُ تُزَيِّتُهَا مِنْ جَسَدِي

Ben zenciyim ve Afrika'm bana ait, yabancı işgalciye değil.

Ben çiftçiyim ve bir toprağım var...

O toprak, bedenimden suyunu içti.

el-Feytûrî, Arap şiirinin geleneksel kalıplarının dışına çıktı; sadece şiirin estetik yönleriyle yetinmedi, sesi çığlıklarla dolu, öfke ve isyan yüklüydü. Onun şiirleri sadece kelimeler değil, halkı özgürlük ve onur için çağıran güçlü çağrılardı; yaşanan acı ve haksızlığın samimi bir ifadesiydi. Bu cesur üslubuyla el-Feytûrî, şiirini zulüm ve baskıya karşı kültürel ve sanatsal bir silah haline getirdi. (أنا زنجي) "Ben Zenci'yim" başlıklı şiirinde şöyle der:⁹⁷

الْفَجْرُ يَدُكُ جِدَارِ الظُّلْمَةِ
فَأَسْمَعُ أَلْحَانَ النَّصْرِ
هَاهُوَ ذِي الظُّلْمَةِ تَدَاعَى
هَاهُوَ ذَا سَعْيِي يَنْهَضُ مِنْ إِعْمَاءَتِهِ
عَارِي الصِّدْرِ
هَاهُوَ ذَا الطُّوفَانِ الْأَسْوَدُ
هَاهِي ذِي إِفْرِيقِيَا الْكُبْرَى

⁹⁵ Antere b. Şeddâd, *Dîvânu 'Antere b. Şeddâd*, Şerh. Emin Sa'id, el-Maṭba'atu'l-'Arabiyye, Mısır, ty. s. 7.

⁹⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/77.

⁹⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/ 82-83.

تَتَأَلَّقُ فِي صَوِّهِ الْفَجْرِ

Şafak, karanlığın duvarını sarsıyor

Zaferin ezgilerini dinle!

İşte karanlık dağılıyor,

İşte halkım baygınlığından uyanıyor,

Göğsü çıplak

İşte bu kara tufan!

İşte bu Büyük Afrika

Şafağın ışığında parılıyor.

Artık korkacak bir şey kalmamıştır. Siyah ten ve zenci kimliğiyle haykırarak, Afrika'ya Arapça şiirlerle ses veren ilklere olmuştur. Afrika'yı Araplıkla birleştirerek, siyah olmanın verdiği kompleks onu yaratıcılığını ortaya çıkaracak bir güce dönüştürmüştür. Meydan okuma zamanı gelmiştir. Artık onlar da diğerleri gibi sevinmelidir ve acılarını toprağa gömmelidir. Dünya dönmektedir ve sıra Afrika'dadır.

el-Feytûrî'nin, Afrika Kıtasına karşı tutumu zaman zaman farklılık gösterir. Bazen kıtasına öfkelenir ve onu alaycı bir dille eleştirerek, halkını daha iyi bir gelecek için çabalama teşvik eder. Afrika sorununu ve Afrikalıların sorunlarını üzerine alan şair, onlara yakışır bir yer bulmak için çabalamış, Afrika'yı ve halkını bu uyuşukluktan uyandırıp özgürce ve onurlu bir yaşam sürmeye çağırmıştır.⁹⁸

إِفْرِيقِيَا

إِفْرِيقِيَا النَّائِيَّةِ

يَا وَطَنِي... يَا أَرْضَ أَجْدَادِي

إِنِّي أَنَادِيكَ

أَلَمْ تَسْمِعِي صُرَاخَ آلَامِي وَأَحْقَادِي؟

إِنِّي أَنَادِيكَ

إِفْرِيقِيَا اسْتَنْقِظِي

اسْتَنْقِظِي مِنْ نَفْسِكَ الْقَابِعَةِ

أَكُلُّ مَا عِنْدَكَ أَنْ تُصَبِّحِي مَرْزَعَةً

لِلْأَرْجُلِ الرَّارِعَةِ؟

أَكُلُّ مَا عِنْدَكَ أَنْ تَلْعَقِي أَخَذِيَّةَ الْمُسْتَعْمِرِ اللَّامِعَةِ؟

“Afrika

Uzak Afrika

⁹⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/63-64.

Ey vatanım... Atalarımın toprağı
Seni çağırıyorum
Ağrılarımın ve nefretlerimin çığlıklarını duymadın mı?
Seni çağırıyorum
Afrika, uyan
Kendindeki kökenli uykudan uyan
Tek yaptığın, topraklarının tarım alanı olması mı?
Tek yaptığın, sömürgecilerin parlak botlarını yalaman mı?"

Bu dizelerde şairin kendi toplumuyla olan güçlü bağı ve halkının zafer kazanacağına olan inancı açıkça görülmektedir. Şair, Afrika'yı yaşadığı karanlık kabustan uyandırmaya çalışır ve kıtanın kendi yolunu çizmesi ve varoluşunu tehdit eden her şeye karşı durması gerektiğini vurgular. "أَكُلُّ مَا عِنْدَكَ أَنْ تَلْعَفِي أَخَذِيَةَ الْمُسْتَعْمِرِ اللَّامِعَةِ؟" "Senin kaderin sadece sömürgecinin parlayan çizmelerini yalamak mı? ifadesiyle, Afrika'nın yaşadığı sömürü ve zulmü sembolik olarak dile getirir. Bu durumun sonsuza dek süremeyeceğini ve sömürgecilerin mutlaka kıtadan ayrılmak zorunda kalacağını belirtir.

el-Feytûrî, Afrika'nın sömürgecilik ve köleleştirme yüzünden maruz kaldığı yaraları tasvir ederken, sesini şiirin nağmesinden çıkarıp öfkeli bir matem sesine dönüştürür. Onur, tarih ve gururun beşiği olan Afrika vatani, kirletilmiş ve çarpıtılmış, kutsalları ve değerleri çalınmıştır; ancak canlı özünden asla mahrum bırakılmamıştır.

Şair, Afrika'yı kutsalları çiğnenmiş, hafızası çalınmış bir anne olarak seslenir; ancak o öldürülmemiştir, çünkü Afrika bireysel bir varlık değil, ölmeyen milyonlarca insandır. Bu şiirsel tabloda Feytûrî, sömürge altındaki Afrika'nın trajik gerçekliğini çizer; fakat bu trajedinin tam kalbinden meydan okuma ve direniş sesi yükselir ve bu kıtanın halkların vicdanında sonsuzluğunu vurgular. el-Feytûrî'nin şu dizesi bu durumu yansıtmaktadır:⁹⁹

عَبَثَتْ أَقْدَامُهُمْ فِي حُرْمَاتِكَ
رَقَصُوا فَوْقَ رِفَاتِكَ
شَوْهُوا تَارِيخَكَ الْعَالِي، الْمَهِيْبِ الْكِبْرِيَاءِ
أَغْرَقُوهُ بِالْدمَاءِ
سَرَفُوا أَثْمَنَ مَا يَحْمِلُهُ صَدْرُكَ يَا أُمَّ بِلَادِي
سَرَفُوا تَاجَكَ نُمَّ اضْطَهَدُوا
سَرَفُوا سَيْفَكَ نُمَّ اغْتَصَبُوا
سَرَفُوا مَجْدَكَ نُمَّ اخْتَقَرُوا
إِنَّمَا لَمْ يَفْتُلُوا...

⁹⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/343-344.

*Onların ayakları kutsal mekânlarını çiğnedi,
Mezarının üzerinde dans ettiler,
Yüce, şanlı tarihini bozup saptırdılar,
Onu kanla boğdular,
Ey vatanımın annesi, göğsünde taşıdığın en değerli şeyi çaldılar,
Tacını çaldılar sonra zulmettiler sana,
Kılıcını çaldılar sonra seni gasp ettiler,
Şanını çaldılar sonra aşağıladılar,
Ancak seni öldüremediler.*

el-Feytûrî, Afrika ile bütünleşmiş ve onun sıkıntılarını sırtlanmıştı. Dilin ona sunduğu tüm olanakları kullanarak Afrika ile olan bağını ve sevgisini ifade etmeye çalışmıştır. Bu bağ nasıl olmasın ki, Afrika onun bir parçasıdır.¹⁰⁰

صَوْتُكَ هَذَا؟
إِنِّي أَكَادُ أَنْ أَلْمِسَهُ
أَكَادُ أَنْ أَشُقَّ فِي غُصُونِهِ
رَائِحَةَ الْأَرْضِ وَعَرَقَ الْجِبَالِ
صَوْتُكَ يَا إفريقيَا
هذا الذي يَهْزِي هَزَّ الْأَعَاصِيرِ صَدَاهُ
أُحِبُّهُ.... وهو انفعالُ
أُحِبُّهُ لِأَنَّهُ صَوْتِي أَنَا
صَوْتُكَ يَا إفريقيَا
صَوْتُ الْإِلَهِ

Bu senin sesin?

*Neredeyse ona dokunacağım,
Neredeyse dallarında soluyacağım
Toprağın kokusunu ve dağların serinliğini
Ey Afrika, senin sesin
Beni kasırgaların yankısı gibi sarsan bu ses...
Ben onu seviyorum... Bu bir heyecan...
Seviyorum çünkü o, benim sesim,*

¹⁰⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/338-339.

Ey Afrika, senin sesin

Tanrının sesidir.

el-Feytûrî, içsel yalnızlığından kurtularak kendisiyle barışır ve kökleriyle uyumlu, bilinçli bir kimlik sergiler. Afrikalı kimliğini gururla ilan eder ve dünyaya cesaretle, özgüvenle seslenir. Sadece kendisinden bahsetmekle kalmaz, aynı zamanda diri vicdanlara hitap eder; ırk ve renk ayrımını aşan bir toplumsal uyanışa ve insanı birlikteliğe çağırıda bulunur. Zulme uğrayan ve ezilen tüm halklar adına onur ve özgürlük bayrağını yükseltir. Şiirinde şöyle der:¹⁰¹

يَا أَخِي فِي الشَّرْقِ فِي كُلِّ سَكْنٍ
يَا أَخِي فِي الْأَرْضِ فِي كُلِّ وَطْنٍ
أَنَا أَدْعُوكَ هَلْ تَعْرِفُنِي
يَا أَخَا أَعْرُفُهُ رُغْمَ الْمِخْنِ
إِنِّي مَرَقْتُ أَكْفَانَ الدَّجَى
إِنِّي هَدَمْتُ جُذْرَانَ الْوَهْنِ
لَمْ أَعُدْ مَقْبَرَةً تَحْكِي الْبَلَى
لَمْ أَعُدْ سَاقِيَةً تَنْبِي الدَّمَنَ
لَمْ أَعُدْ عَبْدَ قَيْوَدِي
لَمْ أَعُدْ عَبْدَ مَاضِي هَرِمَ عَبْدَ وَثْنِ

***

أَنَا حَيٌّ خَالِدٌ رُغْمَ الرَّدَى
أَنَا حُرٌّ رُغْمَ قُضْبَانِ الرَّمَنِ
فَاسْمَعْ لِي... فَاسْمَعْ لِي
فُمُ تَحَرَّرُ مِنْ تَوَابِيْتِ الْأَسَى
لَسْتُ أَعْجُوبُتُهَا أَوْ مُومِيَاهَا

“Ey Doğu’daki her evde bulunan kardeşim

Ey yeryüzündeki her vatandaki kardeşim

Seni çağırıyorum, beni tanıyor musun?

Seni, tüm sıkıntılara rağmen tanıdığım kardeşim

Karanlığın kefenlerini yırttım

Güçsüzlüğün duvarlarını yıktım

Artık çürümenin hikâyesini anlatan bir mezar değilim

Artık pislik içinde ağlayan bir su çarkı değilim

Artık zincirlerimin kölesi değilim

Geçmişin kölesi, putların kölesi değilim

Ölüme rağmen canlıyım, ölümsüzüm

¹⁰¹ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/72.

*Zamanın zincirlerine rağmen özgürüm.
Dinle beni... Dinle beni
Ayağa kalk ve keder tabutlarından kurtul
Sen onun mucizesi ya da mumyası değilsin ”*

Şair bu dizelerde, her yerdeki kardeşine güçlü ve içten bir çağrı yapıyor; halkının yaşadığı acı ve sıkıntılara meydan okuyor. Şair, kölelik ve zayıflık zincirlerinden kurtulduğunu, her türlü sıkıntı ve zorluğa rağmen hâlâ canlı ve ölümsüz olduğunu gururla ilan ediyor; özgürlük ve güç ruhunu taşıyor. Dizeler, zulme ve esarete karşı bir isyanı, özgürleşme ve kederin kefenlerinden kurtulma çağrısını yansıtıyor. Ayrıca, insanın yaşadığı acılarla değil, sahip olduğu azim ve direnişle ölçüldüğünü vurguluyor.

el-Feytûrî diğer Sudanlı şairler gibi, durağanlığa ve hareketsizliğe tahammül edemeyen bir şairdir. Onun kelimeleri, yaşam dolu bir canlılıkla atan bir kalp gibidir. Hayatı seven, kötü ve acımasız bir gerçeği değiştirmeye çalışan bir isyancıdır. Tüm bu çabaları, onuru ve gururu lekeleyen utanç ve aşağılanmayı silmek içindir. Nitekim kendisi şöyle der:¹⁰²

إِنِّي صَحَوْتُ
صَحَوْتُ مِنْ أَمْسِي
وَذِي فَاسِيٍّ تَهْدُ فُبُورَهُ هُدًى
سَأَكُونُ نَارًا فَالْحَيَاةُ تُرِيدُنِي نَارًا
وَأَرْقُصُ فَوْقَهَا رَعْدًا
فَاخْلَعْ بَرَاقِعَ كِبْرِيَاكَ
وَأَضْمَمَ يَدَيْكَ إِلَى يَدِي
نَشِدُ مَعًا صَرَخَ الْمَحَبَّةِ بَيْنَنَا شَيْدًا

*“Uyandım
Düinden uyandım
Ve bu balta mezarlarını yıkıyor
Ateş olacağım, hayat beni ateş olmaya çağırıyor
Ve üzerinde yıldırımlar gibi dans edeceğim
Kibirinin maskelerini çıkar
Ve ellerini benim ellerime kat
Birlikte aramızda sevgi kalesi inşa edelim ”*

¹⁰² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/87.

el-Feytûrî, bu dizelerde, geçmişte yaşadığı acı ve kederden uyanışını ifade ediyor. Güçlü ve alev gibi yanmaya kararlı olduğunu, zorlukların üstünde yıldırım gibi dans etmek istediğini söylüyor. Gururu bırakıp ellerimizi birleştirerek aramızda güçlü bir sevgi bağı kurmaya çağırıyor.

el-Feytûrî, bu bağlılık meselesini derin bir duyarlılıkla ele almaktadır. Onun görüşüne göre, özgürlük mücadelesinde diğerleriyle karşı karşıya gelmek ve kölelikten, baskıdan kurtulmak bir zorunluluktur. Afrika halkı, geçmişte büyük acılar çekmiş, açlık ve zulüm görmüş olsa da, artık derin uykudan uyanıp eski ihtişamına kavuşma vakti gelmiştir.

el-Feytûrî, Afrikalı kimliğini sahiplenme konusunda döneminin diğer şairlerinden önce davranmıştır. Şiirleri, Afrika halkının çektiği toplumsal acıları tasvir etmiş ve halkın mücadelesine olan inançla zafer umudunu diri tutmuştur. Bu inançla şöyle seslenir:¹⁰³

أَنَا لَا أَمْلِكُ غَيْرَ إِيْمَانِي بِشَعْبِي
وَبِتَارِيخِ بِلَادِي
وَبِلَادِي أَرْضُ إِفْرِيقِيَا التَّبَعِيْدَةِ
هَذِهِ الْأَرْضُ الَّتِي أَحْمِلُهَا مِلءَ دِمَائِي
وَالَّتِي أَنْشَقُهَا مِلءَ الْهَوَاءِ
وَالَّتِي أَعْبُدُهَا فِي كِبْرِيَاءِ
هَذِهِ الْأَرْضُ الَّتِي يَعْتَنِقُ عَلَيْهَا الْعِطْرُ وَالْخُمُولُ
وَالْخُرَافَاتُ وَأَعْشَابُ الْحُقُولِ
هَذِهِ الْأُسْطُورَةُ الْكُبْرَى
بِلَادِي

“Benim, halkıma olan inancımdan başka hiçbir şeyim yok

Ve ülkemin tarihine

Ülkem, uzak Afrika topraklarıdır

Bu topraklar, damarlarımda akan kandır

Bu, ciğerlerime kadar soluduğum topraktır,

Bu, gururla taptığım topraktır.

Bu topraklar ki, burada koku ile rehavet

Efsaneler ve tarlaların bitkileri birbirine sarılır

Bu büyük efsane

Benim ülkem.”

¹⁰³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/108-109.

Afrika meselesine bağıllık, el-Feytûrî'nin şiirlerinde en önemli kapı olmuştur. Şair, Afrika'nın dertleri ve halklarının umutları için şiir deneyiminin büyük bir kısmını adanmıştır. Hatta Afrika meselesi için özel olarak üç divan yayımlamıştır; bunların hepsi Afrika'nın acılarını ve hayallerini ele alır, özgürlük, onur ve adalet çağrısı yapmıştır. Bu kitaplar aracılığıyla Feytûrî, kıtanın çektiği acıları ortaya koymayı ve özgür, bağımsız bir gelecek için mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamayı başarmıştır.

el-Feytûrî, Afrika ve Afrikalıların davasını sahiplenmeyi kendine bir görev olarak benimsemiş ve bu yolla Afrikalıların kimliğini vurgulamıştır. Onun şiirlerinde, Afrikalıların yitirilmiş onurunu geri kazanma arayışı ve diğer insanlarla eşit, insana yaraşır bir yaşam isteği derin bir şekilde işlenmiştir. el-Feytûrî, Afrika'nın acı dolu gerçekliğini kendi bakış açısıyla yansıtarak, bu trajik durum karşısında öfkelerini dile getirmiş ve kendisini çevreleyen gerçeklikten kaçmaya çalışarak, acı çeken ruhuna bir çıkış yolu aramıştır.

Afrika'nın yükünü omuzlarına alarak, halkının değişim, özgürlük ve kurtuluş hayallerini şiirlerinde işlemiştir. Halkın sessizliğinin altında, devrimin kanlı iradesinin patlak vermesine neden olan inatçı bir değişim kararlılığı yatmaktadır. Bu bağlamda şöyle der:¹⁰⁴

أَنْ لِهَذَا الْأَسْوَدِ الْمَنْزَوِيِّ
أَنْ لَهُ أَنْ يَتَّحَدَى الْوَرَى
وَأَحْيَانًا تَكُونُ ثَوْرَتُهُ دَمَوِيَّةً
فَلْتَنْحَنِ الشَّمْسُ لِهَامَاتِنَا
إِنَّا سَنَكْسُوهَا بِأَفْرَاحِنَا
كَمَا كَسَوْنَاهَا بِأَحْزَانِنَا
وَقَالَ طِفْلٌ أَسْوَدٌ
يَا أَبِي إِيَّيْ أَحَافُ الرَّجُلِ الْأَحْمَرَا
فَهُوَ إِذَا أَبْصَرَنِي سَائِرًا
يَبْصُقُ فَوْقَ الْأَرْضِ مُسْتَكْبِرًا
فَلَا تَدْعُهُ يَا أَبِي بَيْنَنَا
فَهُوَ غَرِيبٌ فَوْقَ هَذَا النَّوَى
أُقْتُلُهُ أُقْتُلُهُ
فَيَا ظَالِمًا مَرَّقَ أَعْمَاقِي مُسْتَهْتِرَا

*“Bu gizlenen siyah adam için vakit geldi
Vakit geldi ki, insanlığa meydan okusun
Bazen devrimi kanlı olur
Güneş önümüzde eğilsin*

¹⁰⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/66-68.

*Onu sevinçlerimizle donatacağız
Tıpkı acularımızla donattığımız gibi
Bir siyah çocuk dedi ki:
Babacığım, kırmızı adamdan korkuyorum
Çünkü beni yürürken gördüğünde
Yere kibirle tükürüyor
Onu aramızda bırakma babacığım
O, bu topraklarda yabancı
Öldür onu, öldür!*

Ne çok defa içimi düşüncesiz yırtıp parçaladı o.”

el-Feytûrî kökeniyle gurur duyan bir şairdir ve bunu asla inkâr etmez. وَقَالَ طِفْلٌ أَسْوَدٌ (Bir siyah çocuk dedi ki): ifadesiyle, bu kökenine olan bağlılığını açıkça ortaya koyar. İnsanları, kendilerini aşağılayanlara karşı uyanmaya ve ayağa kalkmaya çağırır, hatta devrimin kanlı sonuçlar doğurabileceğini bile göz ardı etmez.

Beyazların Afrikalılara yaptığı zulmü hafızasında canlı tutan el-Feytûrî, bu zulmün bir gün değil, yüzyıllar boyunca sürdüğünü vurgular ve şöyle der:¹⁰⁵

كُنْتُ صَغِيرًا
عِنْدَمَا أَبْصَرْتُ عَيْنَايَ وَجَهَ الْأَبْيَضِ الْمُحْتَقِنِ
وَلَمْ أَزَلْ أَذْكَرُ لِي إِخْوَةَ
مَسَّوًا عَبِيدًا ... تَحْتَ ثِقَلِ الْقَيْودِ
وَالسَّيِّدِ الْأَبْيَضِ مِنْ خَلْفِهِمْ
وَسُوْطِهِ مُلْتَصِقًا بِالْجُلُودِ
وَلَمْ أَزَلْ أَذْكَرُهُمْ كُلَّهُمْ
بِلَالُ , وَالتَّمِيمُ , وَدَاوُودُ الَّذِي لَمَّا تَحَدَّى بَطَشَهُمْ أَعْدَمُوهُ

“Ben küçüktüm

*Gözlerim o kızarmış beyaz yüzü gördüğünde
Hâlâ hatırlıyorum kardeşlerimi
Köle olarak yürüyenleri... Zincirlerin ağırlığı altında
Ve beyaz efendi onların arkasında
Kamçısı derilerine yapışmıştı
Hâlâ hepsini hatırlıyorum*

*Bilal, Nemr ve Davud’u; ki onlar zulme karşı koyduklarında onları idam ettiler.*¹⁰⁶

¹⁰⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/69-70.

Muhammed el-Feytûrî, çağdaş dönemin en önemli bağlılık şairlerinden biridir. Şiir hayatına Afrika kıtasının sorunları ve halklarının sömürgecilik ve zulme karşı mücadelesini dile getirerek başlamıştır. Zamanla ilgisini genişleterek özgürlük, adalet ve insan onuru gibi genel insani meselelere değinmiştir. Bu yüzden adı anıldığı anda akla hemen Afrika meselesi gelir; çünkü o, bu dünyanın önemli bir parçasının acılarını ve umutlarını samimi ve güçlü bir şekilde dile getiren bir ses olmuştur.¹⁰⁷

1.5. Ayrımcılığa ve Irkçılığa Karşı Oluşu

el-Feytûrî, sorumluluk bilinciyle şiire başladığı ilk günden itibaren ayrımcılık ve ırkçılık gibi önemli konulara değinmiştir. Çocukluğundan beri tanık olduğu bu haksızlıklar, onun şiirlerinde derin izler bırakmıştır. Arap ve Afrika milletlerinin kalkınması, el-Feytûrî'nin en büyük ideali olmuştur. Özgürlük, sömürgeciliği aşmak ve ten renginden dolayı yaşanan aşağılanmayı ortadan kaldırmak, onun için kutsal bir amaçtır. Kimsenin köle doğmadığını ve özgürlüğün en değerli hazine olduğunu vurgulayan şair, bu düşüncelerini şiirlerinde şu sözlerle dile getirmiştir:¹⁰⁸

أنا زنجيُّ
أنا فلاحٌ وليُّ أرضي
التي شربتَ تَرَبُّثُهَا مِنْ جَسَدِي
أنا إنسانٌ وليُّ حُرِّيَّتِي
وهي أعلى ثروةٍ من وُلدي
أنا حُرٌّ مُسْتَقِلُّ البَلَدِ
وسأبقى مُسْتَقَلَّ البَلَدِ.
إياك لا تبذرُ بُدُورَ عَدَاوَتِي
فَتَعُودُ تَحْصُدُ شَوْكَهَا حَصْدًا
إياك... لا تزرعُ حُقُولَكَ عَوْسَجًا
إني زرعْتُ حُقُولِي الوَرْدَا
حملتُ فُؤَسَهَا وانحدرتُ من روابيِّهَا
فانظر، ترى الإغصَارَ في عينيِّهَا
والصَّبَاخُ يجتاحُ جِبَاهَهَا
"Ben bir zenciyim

Ben bir çiftçiyim ve bu toprak benimdir,

O, bedenimden emilen su gibidir

Ben bir insanım ve özgürlüğüm var

¹⁰⁶ Bilal, Nemr ve Davud köleliği yaşamış, zulme karşı direnmiş siyahilerden, Afrikalılardan tarihî ve simgesel şahsiyetlerdir.

¹⁰⁷ Hasan Salih et-Tûm, *el-İtticâh el-İfrîkî fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, s. 24.

¹⁰⁸ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/77-88.

*O, çocuklarımdan daha değerli bir servet
Ben özgür ve bağımsız bir ülkenin insanıyım
Ve sonsuza dek bağımsız kalacağım
Sakın benden düşmanlık tohumları ekme
Çünkü sen de dikenlerini biçmek zorunda kalırsın
Sakın tarlalarını tekedikenle doldurma
Tarlalarıma gül bahçesi ekdim
Baltamı alıp dağlardan indim
Bak, gözlerimde fırtına var
Ve alnımda şafak söker.”*

el-Feytûrî'nin şiirlerinde sıkça geçen sabah ve karanlık kelimeleri, onun için sembolik bir anlam taşımaktadır. Sabah, özgürlük, bağımsızlık ve aydınlık bir geleceğin müjdecisi; karanlık ise sömürü, kölelik ve zulüm dolu bir geçmişi temsil etmektedir. Şair, baltanın çalışkanlığını ve toprağın geçmişine olan bağlılığını vurgulayarak, halkının mücadelesini ve direnişini simgelemektedir. el-Feytûrî, Afrika'nın zengin tarihine ve güçlü halkına olan inancını şiirlerinde şu sözlerle dile getirmiştir:¹⁰⁹

أَرْضِي إِفْرِيقِيَا
عَاشَتْ أَرْضِي
عَاشَتْ إِفْرِيقِيَا
أَرْضِي وَالْأَبْيَضُ دَنَسَهَا
دَنَسَهَا الْمُحْتَلُّ الْعَادِي
فَلَأْمُضٍ شَهِيدًا
وَلِيْمِضُوا مِثْلِي شُهَدَاءَ أَوْلَادِي
فَوَزَاءَ الْمَوْتِ .... وَزَاءَ الْأَرْضِ
تَدْوِي صَرْخَةُ أَجْدَادِي
لَسْتُمْ بَيْنَنَا إِنْ لَمْ يَجَلِ الْعَاصِبُ عَنْهَا مَدْحُورًا
إِنْ لَمْ يَرْتَفِعِ الْعَلَمُ الْأَسْوَدُ...
فَوْقَ رُبَاهَا مَنْصُورًا
“Toprağım Afrika
Yaşasın toprağım
Yaşasın Afrika!
Toprağımı beyaz adam kirletti

¹⁰⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/81-82.

*Kirletti onu, sıradan bir işgalci
O halde ben şehit olarak öleyim
Çocuklarım da benim gibi şehit olsun
Ölümün ötesinde
Toprağın ötesinde
Atalarımın feryadı yankılanıyor
Eğer siz, işgalciyi kovmazsanız
Eğer siyah bayrak
Tepelerde dalgalanmazsa
O zaman aramızda sayılmayın.”*

el-Feytûrî'nin ilk şiir kitabı olan *Ağânî İfrîkîyâ*'da, Afrika'ya dair düşüncelerini oldukça sakin ve barışçıl bir dille ifade ettiği görülür. Tüm insanların kardeş olduğunu ve kimsenin kimseye üstünlük taslama hakkı olmadığını savunan şair, ırkçılığa karşı güçlü bir duruş sergiler. İnsanların ten rengi, cinsiyeti veya dini ne olursa olsun, eşit haklara sahip olduğunu vurgulayan el-Feytûrî, bu düşüncelerini يَا أَخِي (kardeşim) hitabıyla dile getirir. İnsan olmak, ayrımcılıktan uzak durmak için yeterlidir; zira tüm insanlar eşittir ve nihayetinde, aramızdaki farklılıklara rağmen kardeşiz. Sıkıntılar, insanları birbirine yaklaştırır ve insani değerler birleştiğinde zulmün ve baskının izleri silinir. Herkesin bu zincirlerden kurtulması gerektiğine inanır. el-Feytûrî tüm mağdur kardeşlerine çağrıda bulunur ve artık dramı kabul etmediğini belirtir. Renk farkı gözetmeksizin eşitlik çağrısı yapar. Beyaz ile siyah arasındaki fark nedir ki? Beyaz nasıl olur da efendi olabilirken, siyah köle olur? Bu adaletsizliklere son verilmelidir.¹¹⁰

لَا .. يَا أَخِي

إِنَّ التَّهَابَ مَسَاعِرِي هَيْهَاتَ بَعْدَ الْيَوْمِ أَنْ يَهْدَأَ

هَيْهَاتَ

أَنَا كَائِنٌ أُمِّي وَأُمُّكَ طَيِّبَةٌ

فَإِلَامَ تَحْرِمُنِي حُقُوقِي

جِبْهَةُ الْعَبْدِ وَنَعْلُ السَّيِّدِ

وَأَيْنُ الْأَسْوَدِ الْمُضْطَّهِدِ

تِلْكَ مَأْسَاءُ قُرُونٍ غَبَّرَتْ

لَمْ أَعُدْ أَقْبَلُهَا... لَمْ أَعُدْ

كَيْفَ يَسْتَعْبِدُ أَرْضِي أَبْيَضُ

كَيْفَ يَسْتَعْبِدُ أَمْسِي وَغَدِي

¹¹⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/76-77, 86.

كَيْفَ يَخْبُو عُمْرِي فِي سَجْنِهِ
وَجِبَالِ السَّجْنِ مِنْ صُنْعِ يَدِي
أَنَا فَلَاحٌ وَلِي أَرْضِي
وَهِيَ أَعْلَى ثَرَوَةً مِنْ وِلْدِي

“Hayır, kardeşim,

Duygularımın yangını, artık bugünden sonra asla sakinleşmeyecek.

Heyhat

Ben de sen de annesi toprak olan varlıkları,

Neden haklarımdan mahrum bırakıyorsun beni?

Kölenin alını, efendinin ayakkabısı,

Ezilen siyâhînîn iniltisi,

Asırlarca süren bir felaket,

Artık buna katlanamam...

Artık katlanamam...

Nasıl olur da beyaz bir adam toprağını köleleştirir?

Nasıl olur da gecemi ve gündüzümü köleleştirir?

Nasıl olur da ömrüm onun zindanında tükenir?

Bu zindanın duvarları benim ellerimle örüldü.

Ben bir çiftçiyim ve bu toprak benimdir,

Çocuklarımdan daha değerli bir hazinedir.”

el-Feytûrî, şiirlerinde sıkça zıtlıkları kullanarak, imgeleri daha da belirginleştirir ve şiire canlılık katar. İnsan onurunun simgesi olan alını ve efendinin ayağındaki ayakkabı, zulüm ve baskının sembolüdür. Bu kavramlar, hiçbir şekilde kabul edilemez; kimsenin bir başkası üzerinde hükmü olamaz. Toprak bize aittir, hatta bizi hapsettikleri zindanları bile biz inşa ettik. Peki, sömürgeciler nasıl olur da bu toprakları işgal eder ve bizi burada aşağılar? Toprak bize aittir ve insanın toprağını terk etmesi asla düşünülemez. Toprak, bedenimizden beslendi; biz de onun nimetlerinden faydalandık. Bu nedenle, onu zalim işgalcilere teslim etmeyeceğiz. Özgürlük bizindir, onu elde etmesi ne kadar uzun sürerse sürsün. el-Feytûrî'nin bahsettiği bağlılığın zirvesini burada gözlemliyoruz; Afrika, toprağına bağlı bir çiftçi gibi, köklerine sıkıca tutunmuştur. Özgürlük, her onurlu insanın doğasında vardır.

Bu topraklar onun vatani, bu ülke onun yurdu. Nasıl olmasın ki? Ataları, burada yatan; bu toprağı mezar olarak seçen kahramanlardı. O da atalarının izinden gidecektir. Bu bağlamda şöyle der:¹¹¹

¹¹¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/78.

أَنَا زَنْجِيٌّ
وَهَاهُنَا وَارِثُتُ أَجْدَادِي... هُنَا
وَهُمْ إِخْتَارُوا نَرَاهَا كَفْنَا
وَسَأَقْضِي أَنَا مِنْ بَعْدِ أَبِي
وَسَتَنْبَقِي أَرْضُ إِفْرِيقِيَا لَنَا
فَهِيَ مَا كَانَتْ لِقَوْمٍ غَيْرِنَا
فَأَسْأَلِي يَا أَرْضَ إِفْرِيقِيَا لَنَا
إِسْلَمِي يَا أَرْضَ إِفْرِيقِيَا لَنَا
“Ben zenciyim

*Burada, atalarımı defnettım... Tam buraya
Ve onlar, bu toprağı kefen olarak seçtiler
Ben de, babamdan sonra burada ömrümü tamamlayacağım...
Ve Afrika'nın toprakları bizim olarak kalacak
Çünkü o, bizden başkasına ait değildi
Ey Afrika toprağı, bizim için yaşa
Ey Afrika toprağı, bizim için yaşa ”*

Afrika'nın toprağı, hatıraların, acıların ve mücadelelerin yuvasıdır. Bu toprak, onurun ve temiz kalmış bir geçmişin sembolüdür. Afrika, sonsuza dek Afrikalıların kalacak ve haklı olanların haykırışları gökyüzünde yankılanacak, işgalciler bu topraklardan kovulacak. Bu, işgalcilerin bu topraklardan ilk defa kovulması değil, daha önce de aynı akıbeta uğradılar ve bu topraklarda yenildiler.¹¹²

قَدْ مَرَّ طَاغِيَةٌ مِنْ هُنَا دَاتَ لَيْلٍ
أَتَى فَوْقَ دَبَابَةٍ
وَتَسَلَّقَ مَجْدًا
وَحَاصَرَ شَعْبًا
غَاصَ فِي جِسْمِهِ...
ثُمَّ هَامَ بَعِيدًا

***

أَمْسُ جِئْتُ غَرِيبًا
وَأَمْسُ مَضَيْتُ غَرِيبًا
تَأْتِي غَرِيبًا
وَتَمْضِي غَرِيبًا

¹¹² el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Âşîkûne* ileyki, s 32, 34-35.

كَأَنَّكَ لَمْ تَكُ يَوْمًا هُنَاكَ
كَأَنَّ لَمْ تَكُنْ فَظَّ يَوْمًا هُنَاكَ

“Bir zalim buradan bir gece geçti,
Bir tankın üstünde geldi,
Şöhrete tırmandı,
Bir halkı kuşattı,
Bedenine saplandı...
Sonra uzaklara daldı.

***

Dün buraya yabancı olarak geldin...
Ve dün yine yabancı olarak gittin
Yabancı olarak gelirsin
Ve yabancı olarak gidersin
Sanki hiç orada olmamışsın gibi
Sanki asla orada olmamışsın gibi”

Şair bu şiirinde siz buradan gideceksiniz ve sanki hiç toprağımıza basmamış gibi olacaksınız. Gücümüz ve azmimizle, toprağımızı sizin pisliğinizden arındıracağız. Nasıl ki geçmişte geldiniz ve geri çekildiniz, yine aynı şekilde bu topraklardan bir kez daha mağlup olarak gideceksiniz demek istemiştir.

1.6. Afrika'nın Şanlı Geçmişini Hatırlatmak

Fetih vaktinde, şanlı geçmişe dönen el-Feytûrî, halkına özgürlük mücadelesine önderlik eden liderleri hatırlatır. Onların Afrika topraklarında verdikleri mücadeleyi ve direnişi överek şiirler yazar. el-Feytûrî'nin şiirlerinde adını övgüyle andığı kahramanlardan biri de Patrice Lumumba'dır.

Patrice Lumumba (ö. 1380/1961), Kongo'nun Belçika sömürgesinden kurtuluşunun ardından ülkenin ilk başbakanı olmuştur. Zencî halkına karşı uygulanan ırkçı ayrımcılığa son vermek ve gerçek bağımsızlığı sağlamak için kararlılıkla mücadele etmiştir. Halkının haklarını geri almak, onurlarını korumak ve ulusal birliği sağlamak adına yılmadan savaşmıştır. Lumumba, Kongo toplumunda devletin müdahalesini adaletin ve eşitliğin sağlanması için gerekli görüyordu. İsmi, insan hakları, sosyal adalet, özgürlük ve temel hakların tanınması ile özdeşleşmişti.¹¹³

el-Feytûrî, şiirlerinde onu şöyle över:¹¹⁴

¹¹³ Muvaffak Hâdî Sâlim, "Târihu İfrîkyâ el-ħadîs ve'l-mu'âşır", *Mecelletu Dirâsât İfrîkyyye*, 2024, 14/1.

¹¹⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/345-347.

فِي قَلْبِي سَيْفٌ يَقْطُرُ بِالدَّمِ
يَتَصَبَّبُ حِقْدًا وَضَغِينَةً
يَرْجُفُ غَضَبًا يَا لُومُومْبَا
لَنْ أَتَرَعَكَ مِنْ أَعْمَاقِي
ابْقِ مَكَانَكَ
ابْقِ مَكَانَكَ
انْشُرْ أَعْلَامَ الْحُرِّيَّةِ فَوْقَ بِلَادِي

***

فِي قَلْبِي أَنْتَ
الْبَطْلُ الْأَسْوَدُ
دُو الْقَدَمِينَ الْعَارِيَتَيْنِ
الزَّاكِضَتَيْنِ عَلَى نَهْرِ الْكُونْغُو
كَانَتْ تَرْكُضُ خَلْفَهُمَا أَشْجَارُ الْغَابَاتِ
كَانَتْ أَمْوَاجُ الْكُونْغُو
تُوعِلُ فِي الرِّكْضِ
***

يَا لُومُومْبَا
إِنَّ الْخَوْنَةَ لَا يَنْتَصِرُونَ
وَلَا يُصْبِحُ بَطْلًا مَنْ خَانَ قَضِيَّةَ شَعْبِهِ
مَنْ أَسْقَطَ رَأْيَتَهُ يَوْمَ نِضَالِهِ
مَنْ سَدَّ عَلَيْهِ طَرِيقَ الْحُرِّيَّةِ
مَنْ قَبَلَ أَقْدَامَ الْقَتْلَةِ
أَبَدًا... أَبَدًا يَا لُومُومْبَا

“Kalbimde kan damlayan bir kılıç var,

Nefret ve kinle terliyor.

Öfkeyle titriyor, ey Lumumba

Seni yüreğimin derinliklerinden söküp atmayacağım.

Bulduğun yerde kal,

Bulduğun yerde kal.

Özgürlük bayraklarını ülkemin üstüne yay

***

Kalbimde sen varsın

Kongo Nehri'nde çıplak ayaklarıyla

Koşan kara tenli kahraman

Orman ağaçları onların arkasından koşuyordu

*Kongo'nun dalgaları
Seninle birlikte koşuyordu*

***

*Ey Lumumba
Hainler asla galip gelemes
Halkının davasına ihanet eden bir kahraman olamaz
Mücadele gününde bayrağını indiren
Özgürlük yolunu tıkayan
Katillerin ayaklarına kapanan
Asla bir kahraman olamaz
Asla... Asla, ey Lumumba!"*

Şair el-Feytûrî, şiirinde direniş ve özgürlük mücadelelerinin simgelerini hatırlatmayı sürdürmüş; Arap dünyasında mücadelenin seyrini şekillendiren kahramanlara sıkça yer vermiştir. Bu isimlerden biri de, Cezayir'in bağımsızlığını kazandıktan sonraki ilk cumhurbaşkanı olan Ahmed b. Bella'dır. (ö. 1433/2012). el-Feytûrî onu, 1 Kasım Devrimi'nin yüce bir simgesi ve manevi önderi olarak sunar. Zira İbn Bella, ülkesini Fransız sömürsünden kurtarmak için mücadele etmiş, bağımsızlık sonrasında ise Cezayir devletinin temellerini sağlamlaştırmak ve istikrarını temin etmek için çaba sarf etmiştir.¹¹⁵

el-Feytûrî bu hatırlatma ile yalnızca tarihî şahsiyetleri ölümsüzleştirmekle kalmaz; onları halkların hafızasında parlayan işaretlere ve direnişin, özgürlüğün yeniden doğuşuna dair sürekli güncellenen derslere dönüştürür. el-Feytûrî Ahmed b. Bella'yı şu şekilde över:¹¹⁶

سَبَّحُ سِنِينَ، وَأَيْدِيكُمْ تَطْرُقُ بَابَ التَّارِيخِ
تَبْنِي هَرَمًا لِلْحُرِّيَّةِ،
تَبْنِيهِ بَعْظَامِ الشُّهَدَاءِ،
بَارَادَةَ مَلْبُؤُونَ صَحِيَّةِ،
تَنْقُشُ فِي الصَّخْرِ حِكَايَةَ جِيلٍ مِنْ أَمْجَادِ
جِيلٍ يَصْحُو، وَصَبَّاحِ الْبَعْثِ عَلَى مِيلَادِ
جِيلٍ يَحْمِلُ فِي جَنْبِهِ عَبَقَ الْأَجْدَادِ.

****

¹¹⁵ Mes'ud Haymed, "el-'Alâkatu'l-Cezâ'iriyye el-Faransiyye hilâle Hukmi Ahmed b. Bella", *Mecmû'atu'l-'Abar*, 1/2.

¹¹⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/358-359.

سَبْعُ سِنِينَ، وَبِلَادُ جَمِيلَةٍ، رَافِعَةُ الرَّايَاتِ،
سَبْعُ سِنِينَ، وَالنَّارُ تُضِيءُ حُطَى الْأَخْرَارِ،
وَتَمَرُّ لَيْلَ الْبَشَرِيَّةِ،
إِنِّي أَحْنِي رَأْسِي كِبْرًا،
إِنِّي أُخْفِضُهُ فِي إِكْبَارِ،
فَأَنَا إِفْرِيْقِيُّ،
وَجَزَائِرُ ابْنِ بِلَا إِفْرِيْقِيَّةٌ.

Yedi yıl boyunca elleriniz tarihin kapısını çalıyor,

Özgürlük için bir piramit inşa ediyor

Bu piramidi şehitlerin kemikleriyle kuruyordu,

Bir milyon kurbanın iradesiyle,

Kaya üzerine bir neslin yüce kahramanlık destanını nakşediyor

Uyanan bir nesil; dirilişin sabahı doğuş üzerinedir

Ve bu nesil, bağrında atalarının kokusunu taşıyor.

***

Yedi yıl boyunca Cemileinin ülkesi bayrakları kaldırıyor,

Yedi yıl, ateş özgürlerin adımlarını aydınlatıyor

Ve insanlığın karanlık gecesini parçaladı.

Ve insanlığın gecesini yırtıyor,

Başımı gururla eğiyorum,

Saygıyla önünde eğiliyorum,

Çünkü ben bir Afrikalıyım,

Ve İbn Bellâ'nın Cezayir Afrika'dır.

Bu dizeler, Afrika kıtasına, özellikle Cezayir'e olan aidiyet ve gururu ifade ediyor. Şair, yedi yıllık uzun bir mücadele tarihini tasvir ediyor. Özgürlüğü inşa eden elleri, şehitlerin kemikleriyle kurulan bir piramit gibi betimliyor ve tarihi, ataların mirasını taşıyan yeni nesillerin hikâyesi olarak sunuyor. Özgürlerin adımlarını aydınlatan ateş, zulmün ve karanlığın üzerini yırtan bir güç ve kararlılığı simgeliyor. Sonunda şair, Afrikalı olmanın verdiği büyük gururu ve köklerine, ulusal kimliğine bağlılığı güçlü bir şekilde dile getiriyor.

Kwame Nkrumah (ö.1391/1972), Afrika'nın ilk özgürlük savaşçılarından biri olarak, İngiliz ve Fransız zalim sömürgeciliğe karşı mücadelede öne çıkan bir isimdir. O, Afrika birliğinin en güçlü savunucularından biri olup, Afrika'daki ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemiştir ve ırk ayrımcılığına karşı çıkmıştır. Afrika kıtasının zenginliklerini sömüren zalim sömürgecilik zincirinden kurtulmak ve halkların çektiği acıları hafifletmek amacıyla

gerçek bir uyanış meydana getirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Şair el-Feytûrî için ise Nkrumah, Afrikalılara geçmişlerindeki ihtişamı hatırlatan bir rehber, bir bilge kişidir ¹¹⁷

el-Feytûrî, Nkrumah'ı şu şekilde över:¹¹⁸

كَلِمَاتِي أَشْوَاقُ سَجِينِ عَاشِنِ
وَتَأْتُرُ سَجِينِ مَاتِ
كَلِمَاتِي أَصْوَاتُ حَيَاةٍ
لَا تَعْرِفُ مَوْتَ الْكَلِمَاتِ
نَكْرُومَا، يَا صُورَةَ عَانَا
وَالْكُونُغُو الْحُرِّ
وَجُهِكَ يُوقِظُ فِي الْمَاضِي
يُوقِظُ فِي الْإِحْسَاسَاتِ
يَحْمِلُ لِي رَائِحَةَ بِلَادِي
عَبْرَ مَلَايِينِ الْغَابَاتِ

“Sözlerim, yaşayan bir mahkûmun özlemi

ve ölmüş bir mahkûmun intikamıdır

Sözlerim, ölümü bilmeyen

hayatın sesleridir

Nkrumah, ey Gana'nın simgesi

Ey özgür Kongo

Yüzün, geçmişi uyandırır

Duyularımı harekete geçirir

Ülkemin kokusunu getirir bana

Milyonlarca ormanın arasından”

Afrika davası, el-Feytûrî'nin kalbinde en derinlerde yatan bir meseledir. O, bu davayı savunma hakkına sahip olduğu gibi, siyah ve beyaz işgalci arasındaki ayrımı da reddetmektedir. Afrika halkının genel olarak marûz kaldığı şiddet ve zulme karşıdır ve halkın hayalleri, topraklarını savunma mücadelesi sayesinde gerçeğe dönüşmüştür. Karanlık ne kadar uzun sürerse sürsün, sonunda dağılacak; zaferin sabahı mutlaka gelecektir. el-Feytûrî bu duyguları şu dizelerde dile getirir:¹¹⁹

¹¹⁷ Emcad Zeyn el-‘Âbidîn, "Dirâsâtun İfrîkiyye", *el-Mecelletu'l-‘İlmiyye el-‘Irâkiyye*, 8/268.

¹¹⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/354-356.

¹¹⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/366-367.

إِنَّ الْأَجْرَانَ الْوَيْتِيَّةَ
وَالْأَقْدَارَ الْكَهْنُوتِيَّةَ
أَكَلَتْهَا نَارُ الْحَرِيَّةِ
مَا أَبْقَتْ مِنْهَا غَيْرَ دُحَانٍ
فَاكْتُبْ يَا جَبَّارَ الْأَخْرَانِ
اَكْتُبْ عَن فَجْرِ الْبَشَرِيَّةِ
عَنْ آخِرِ أَيَّامِ الطُّغْيَانِ
فِي أَرْضِي...
فِي أَفْرِيْقِيَا

"Put çanları ve rahiplik kaderleri

Özgürlük ateşi onlar yutu
Geride sadece duman bıraktı
Yaz, ey acıları teselli eden
Yaz insanlığın şafaklarından,
Zulüm günlerinin sonundan,
Toprağında...
Afrika'da..."

el-Feytûrî, Afrika'nın büyük savunucularından biri olarak, Nelson Mandela'nın (ö.1434/2013) önemini vurgular. Mandela Güney Afrika'nın ten rengi koyu olan ilk devlet başkanıdır; hayatını halkının haklarını savunmaya adanmış ve eşitlik ile insan onuruna yakışır bir yaşam için çağrıda bulunmuştur.¹²⁰

Mandela, ayrımcılığa karşı savaşmış ve sömürgeciliğe karşı durmuştur. Afrikalı siyahların tam bağımsızlıklarını elde etmeleri ve kendi kaderlerini ellerinde tutmaları gerektiğine inanıyordu. el-Feytûrî, bu mücadelenin önderi Mandela'ya duyduğu hayranlığı şu dizelerle ifade eder:¹²¹

سَاكِنٌ أَبَدًا فِي طُقُوسِكَ مِثْلَ إِلهٍ قَدِيمٍ
يُرْصُعُهُ ذَهَبُ الشَّمْسِ
يَا ابْنُوسَ الْخَرِيفِ الْجَنُوبِيِّ
كَيْفَ يَكُونُ جَلَالُ الشَّهَادَةِ
إِنْ لَمْ تَكُنْ أَنْتَ !
أَذْهَلْتَنِي فِي نِصَالِكَ
أَيُّهَا الْبَطْلُ الشَّيْخُ

¹²⁰ Nelson Mandela, *Rihletî et-Tavîle min ecli'l-hurriyye*, trc. 'Âşûr eş-Şems, el-Hey'etu'l-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1998, s. 137.

¹²¹ el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Âşîkûne ileyki*, s. 38-39.

مَآئِدِيَا

“Her zaman eski bir tanrı gibi ritüellerinde sakin

Güneşin altınlarıyla süslenmiş

Güneyin sonbaharının abanozu

Şehadet mertebesinin yüceliği

Sen olmasaydın nasıl olur?

Savaşındaki azmin beni şaşırttı

Yaşlı kahraman

Mandela”

el-Feytûrî, Mandela’ya, özgürlük ve bağımsızlık için yürüdüğü yolda kendisinin de aynı kararlılıkla yürüyeceğini vaat eder. Özgürlük, kuşaklar boyunca miras alınması gereken bir değer olarak görülür. el-Feytûrî bu konudaki duygularını şu şekilde ifade eder:¹²²

مَآئِدِيَا

مَآئِدِيَا

إِنَّ حُرِّيَّتِي هِيَ مِيرَاثُ أَرْضِي

وَمُعْجَزَاتِي

وَتَوْهُجُ دَرْبِي

مانديلا

إِنَّ حُرِّيَّتِي هِيَ حُرِّيَّتِي

فِي خُلُودِ نِصَالِي

وَفِي عَبْقَرِيَّةِ شَعْبِي

مانديلا

إِنَّ حُرِّيَّتِي هِيَ بَدْنِي وَخَاتِمَتِي

وَهِيَ دِينِي الْعَظِيمُ وَرَبِّي

“Mandela

Mandela

Özgürlüğüm, topraklarımın mirasıdır

Bu, benim mucizelerimdir

Yolumun parlaklığıdır

Mandela

Özgürlüğüm, özgürlüğüm

¹²² el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Âşîkûne* ileyki, s. 41.

Sonsuz mücadelenin içinde

Ve halkımın dehasında

Mandela

Özgürlüğüm, başlangıç ve sonumdur

Ve büyük dinim ve Rabbimdir”

Muhammed el-Feytûrî, Afrika davasının ilk şairi olarak kabul edilir;¹²³ şiirini Afrika'nın beyaz sömürgeciliği altındaki trajedilerini ve davasını derinleştirmek için adamıştır. el-Feytûrî, sadece acıyı ve ıstırabı dile getiren bir şair değil, Afrika halklarına ve siyahlara karşı uygulanan zulüm ve ırkçılığa karşı güçlü bir ses olmuştur. İnsan hakları ve Afrika onurunu cesurca savunmuştur. Şiirlerinde ayrımcılık ve ırkçı uygulamaların karanlık yüzünü aydınlatmış, nesillerin azimle zulme ve baskıya karşı mücadele etmelerini teşvik etmiştir. Ayrıca, Nelson Mandela, Abdulhalık Mahcub ve Lumumba gibi özgürlük ve direnişin simgesi olmuş Afrika kahramanlarının isimlerini ölümsüzleştirmiştir. el-Feytûrî, şiiri aracılığıyla Afrika davasına olan sarsılmaz bağlılığını ve sömürgecilik ve ayrımcılığa karşı direnişini derin insani bir miras olarak bırakmıştır. Bu da onu Afrika ve Arap tarihinin unutulmaz bir edebî rehberi ve direniş imgesi yapmıştır.

2. Arap Dâvâsına Bağlılık

Muhammed el-Feytûrî, şiir yolculuğunu insanın onuru ve özgürlüğünü, halkların ise hürriyet ve onurlu bir yaşam hakkını savunma doğrultusunda sürdürmektedir. Bu bağlamda, bağlılık meselesine büyük önem veren şairlerin başında gelir. Bu yüzden, edebîyatta "bağlılık şairi" (شاعر الالتزام) olarak tanınır. Ancak onun bağlılığı yalnızca Afrika meselesiyle sınırlı değildir; şiirleri yalnızca Afrika veya Sudan için yazılmamıştır. Bu bağlılık, insanlık davasını da kapsayarak daha geniş bir boyuta ulaşmıştır. el-Feytûrî'nin şiiri, devrimci bir nitelik kazanmış ve isyankâr ruhlarda biriken hüznü dile getiren içsel bir yakarıya dönüşmüştür.¹²⁴

Bilindiği üzere, Arap dünyasının dünkü durumu bugünkünden daha iyi değildi. Arap ulusu yıllardır bölünme, ayrılık ve parçalanma sıkıntıları çekmektedir. el-Feytûrî, insancıl bir şair olarak, Arap dünyası halklarının birleşmemesi karşısında derin bir üzüntü duyar ve Arap ulusunun içinde bulunduğu kötü durumu reddeder. Şiirleriyle her türlü adaletsizliğe, ırk ayrımcılığına ve yabancı güçlerin siyasi, kültürel veya ekonomik alanlardaki müdahalelerine karşı durur. Bu da el-Feytûrî'nin genel anlamda bağımlılığı reddettiğini ve toplumsal adaletin sağlanmasını, adalet ve barışın her yerde egemen olmasını arzuladığını göstermektedir.

el-Feytûrî'nin Arap dünyasının kötü durumunu reddetmesi, sadece yıkım ve yok oluş amacını taşımamaktadır; aksine, onun reddi, Arap ulusunun yeniden ayağa kalkması ve ilerleme yoluna girmesi için bir çabadır. el-Feytûrî, Arapların kölelikten ve zulümden

¹²³ Fuḍaylî Cemâ'a, *Ḳirâe fi'l-Edebi's-Sûdânî el-Hadîs*, Dâru's-Şurûk, Maskât, 1. bs., 1991, s. 79.

¹²⁴ 'Alî es-Suleymî, "Muhammed el-Feytûrî mine'l-ye's ve'l-'Uzle ile'l-Va'yi'z-Zâtî ve'd-Da've ile't-Taḥarrur", *Mecelletu'l-Luġati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, Câmî'atu'r-Râzî, Kirmanşâh, 2015, 2/211.

kurtulmasını, bir sömürgeci gücün halkını kontrol edip kaynaklarını sömürmesinin sona ermesini istemektedir.¹²⁵

el-Feytûrî'nin şiirlerine bakıldığında, Arap milliyetçiliği ve pan-Arap düşüncesinin etkisi açıkça görülmektedir. 1967 yılındaki İsrail yenilgisinin Araplar üzerindeki şok edici etkisini, Neksetu Huzeyrân (Haziran Hezimetini)¹²⁶ olarak adlandırılan o dönemi hissetmiş ve bu yenilgi karşısında el-Feytûrî, Arapların boyunlarına vurulan zorbalığın, Afrika ve Afrikalı halklara yapılan zulüm kadar derin ve acı verici olduğunu düşünmüştür.¹²⁷

Peki, neden el-Feytûrî, Arap meselesine ilgi duymuş ve buna karşı bir tepki göstermiştir? Bunun nedeni aslında şaşkıncı değildir. el-Feytûrî, Arap ülkelerinde uzun süre kalmış, buralarda yaşamış ve burada pek çok şiir yazmıştır. Hem burada sevinçler hem de hüznler yaşamıştır. Ancak bu toprakların parçalandığını ve ayrıldığını gördüğünde büyük bir üzüntü duymuş ve Arap halkına güçlerini ve şanlarını hatırlatan şiirler yazmaya başlamıştır. Amacı, bu halkın yurduna karşı duyduğu ulusal duyguları canlandırmak ve onlara vatanlarına sahip çıkmaları gerektiğini hatırlatmaktır.

el-Feytûrî, Arap dünyasının büyük çoğunluğunda yaşamış, onların onurunu ve gücünü yakından görmüş, dünya üzerindeki hâkimiyetlerine şahit olmuştur. Arapların toprakları fethedip, bu topraklarda yönetici ve emirler oldukları zamanları da gözlemiştir. Bu nedenle, geçmişteki görkemli başarılarını hatırlatmak amacıyla 1970 yılında yazdığı "Aşkımız" (هوانا) adlı şiirinde, Arap ulusunun geçmişteki ihtişamını ve gücünü dile getirmiştir.

el-Feytûrî, bu şiirle halkını geçmişten alınacak derslerle güçlenmeye ve yeniden o eski ihtişamına kavuşmaya çağırmıştır. Şiirinde, Arapların tarihindeki onurlu günleri gururla anlatırken şöyle demektedir:¹²⁸

عَرَبٌ نَحْنُ ... وَهَذَا دَمُنَا
عَرَبٌ رَأَيْنَا وَحَدُّنَا
حَلَقَتْ صَفْرًا، وَحَطَّتْ فِي سَمَانَا
عَرَبٌ ... لَا أَمْضُغُ الْمِلْحَ
وَلَا أَكْسِرُ السَّيْفَ بِعَيْتِي مَهَانَا
فَأَنَا أَعْرِفُ أَنَّ الرُّوحَ مِنْ رُوحِنَا نَحْنُ،
وَأَنَّ الْكُونَ كَانَا
أَنَا أَعْرِفُ أَنَّ الشَّمْسَ فِي غَيْبَةٍ ... ثُمَّ تَعُودُ الدَّوْرَانَا

¹²⁵ Alî es-Suleymî, "Muhammed el-Feytûrî mine'l-ye's ve'l-'Uzle", 2/228.

¹²⁶ Haziran Hezimetini: Arap dünyasında, Haziran 1967'de İsrail ile Mısır, Suriye ve Ürdün arasında gerçekleşen savaşa verilen isimdir. Altı gün süren bu savaşta Araplar büyük bir yenilgiye uğramıştır.

¹²⁷ Leylâ Kâsımî, "Muhammed el-Feytûrî Beyne'l-'Arabiyye ve'l-'İfrikiyye", *Mecelletu Dirâsât fi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, 2016, 5/115.

¹²⁸ el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Aşîkûne ileyki*, s. 119.

*“Biz Arabız... Ve bu bizim kanımızdır.
Araptır bayrağımız, birliğimizdir.
Bir kartal gibi yükseldi, sonra semamızda kondu.
Arap'im... Ne tuzu çiğnerim,
Ne de gözlerimin önünde kılıcı aşığılanmış halde kırarım.
Ruhun bizden olduğunu bilirim ben,
Ve evrenin bizimle var olduğunu...
Güneşin bir süre kaybolsa da yeniden dönüp döneceğini bilirim.*

el-Feytûrî burada Araplara, onların köklü bir geçmişe sahip olduklarını ve bu geçmişin kaybolmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Araplar, peygamberler ve salihler, dâhiler ve bilim insanları, dil ve edebîyatın ustaları, kadim bir tarihe ve medeniyete sahip olan bir halktır. Bu, her bir Arab'ın bilmesi gereken bir gerçektir çünkü bu zaferler, bunları arayan herkese görünmektedir. Uygarlıklarının izleri her yerde vardır. Bu nedenle, Arapların kendi yerlerini ve değerlerini korumaları gerekmektedir, çünkü “mekân, insanın ruh halini yansıtan bir aynadır, duygularını ve hislerini açığa çıkarır; aynı zamanda kültürün bir deposudur ve insanın dehasının ya da zayıflığının tanığıdır.”¹²⁹

el-Feytûrî şiirine devam ederken, Arapların geçmişteki güzel günlerini hatırlatmaya çalışır, ancak bazen Arap yöneticilerinin zulmünden korkarak sembolizme başvurur. Bu şiirde, Arap yöneticilerine karşı acımasız bir alay bulunmaktadır. Çünkü onlar, bir zamanlar dünyanın hâkimi ve liderleri iken, artık efendilerine köle olmuşlardır. Şiirine Araplara geçmişî hatırlatmak amacıyla şu şekilde başlar:¹³⁰

نَحْنُ الْعَرَبُ...
أَجْدَادُنَا كَانُوا مُلُوكَ الْعَالَمِ الْقَدِيمِ
حَيْثُ الرُّؤْيَى وَالشَّعْرُ يَسْبَحَانِ
فِي مَجْدِهِمَا الْأَلِيمِ

*“Biz Araplarız,
Atalarımız, eski dünyanın krallarıydı,
Hayaller ve şiirler yüzüyorlar
Acı dolu ihtişamlarında.”*

Muhammed el-Feytûrî, şiirlerinde okuyucularını harekete geçirmeyi, onların yüreklerinde bir ateş yakmayı amaçlar. Araplar, edebîyatın en güçlü unsurlarından biri olan şiiri en çok kullanan milletlerden biridir ve el-Feytûrî de onların bu özelliğini iyi bilir.

¹²⁹ Yâsîn en-Naşîr, *İşkâliyyetu' l-Mekân fi'n-Naşşi 'l-Edebi*, Dâru'ş-Şuûn, Bağdat, 1. bs., ty., s. 5.

¹³⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/611.

Şiirlerinde, Arap milletine geçmişteki şanlı tarihlerini hatırlatır ve bu yolla onları bugünkü üzücü durumdan kurtulmaya teşvik eder. Şair, acı veren gerçeklikten kaçarak geçmişteki parlak günlere sığınır; o günlerde atalarının bilgelik ve kılıç gücüyle dünyaya hükmettikleri zamanları hatırlar.

Câhiliye Döneminde bile, kabilecilik olmasına rağmen Arapların birbirine olan bağlılığı bugünle kıyaslandığında çok daha iyiydi. O dönemde bir Arap, kardeşi için hemen harekete geçerdi. Ancak bugün, Arapların durumu çok daha içler acısıdır. Artık ne yaraları birdir, ne de kanları. el-Feytûrî, bu kopukluğu ve umursamazlığı eleştirir. Şair Muhammed el-Feytûrî, Arap milletine duyduğu gurur ve onuru yansıtır; yaşadığı gerileme ve dağılmaya karşı durur ve bunu tarihî kimliğini ve görkemli geçmişini hatırlatarak yapar. Bu düşüncelerini şu dizelerle ifade eder:¹³¹

وَأَنَا أَعْرِفُ أَبِي أُمَّةً

هِيَ عِنْدَ اللَّهِ أَعْلَى صَوْلَجَانًا

وَأَنَا أَزْكُضُ فِي بُشْتَانِهَا حُيَلَاءَ

وَأُعَيِّ الْمَهْرَجَانَا

وَأَسْأَلُوا التَّارِيخَ عَنْهَا

يَنْتَفِضُ كُلُّ عَرَبِيٍّ عَرَبِيٍّ عُنُقُونَا

Ben biliyorum ki, ben bir ümmetim

Ve bu ümmet, Allah katında en yüce değere sahiptir.

Onun bahçesinde gururla koşuyorum,

Ve şenliklerde neşeyle şarkılayorum.

Tarihe sorun onun hakkında

Her Arap damarı coşkuyla, gururla canlanacaktır.

Ancak ayrılık hâlâ devam ediyor ve o lanet, Neksetu Huzeyrân (Haziran Hezimet), İsrail'e karşı hâlâ varlığını sürdürüyor. Bunun etkileri bugün bile sürmekte. Bu felaket, Arap ülkelerinin birliğini paramparça etti, halkları arasında ayrılıklar yarattı. Arap dünyası, dilediği zaman işgalciler tarafından kolayca parçalanabilecek küçük devletçiklere dönüştü. el-Feytûrî, bu durumu şiirinde şöyle tasvir eder:¹³²

حُزْرَانُ عَلَى أَبْوَابِهَا

لَعْنَةُ تَغْلِي، وَعَارٌ، وَأَنْتَهُامُ

بَعَثَرُوهَا، مَرَّقُوا وَحَدَّتْهَا

¹³¹ el-Feytûrî, *Ye'ti 'l- 'Âşikûne ileyki*, s. 120.

¹³² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/615.

فَهِىَ سُودَانُ وَمِصْرُ وَشَامُ
وَتَسُوا أَنَّ التَّوَّاقِيسَ غَدًا
تَتَنَادَى، وَالْمَوَازِينَ نُقَامُ
وَتَسُوا أَنَّ الصَّحَايَا أَبَدًا
نَازُهُ فَوْقَ الْمَلَائِينَ ضِرَامُ

*“Haziran, kapılarında hâlâ bekliyor,
Bir lanet, kaynayan bir utanç ve suçlama olarak.
Parçaladılar onu, birliklerini bozdular;
O artık Sudan, Mısır ve Şam.
Ve unuttular, yarın çanlar çalacak,
Ve teraziler kurulacak.
Ve unuttular, kurbanların ateşi daima,
Milyonların üzerinde kor gibi yanacak.”*

Arap ülkelerini böldüler, zenginliklerini yağmaladılar ve sınırlar çizerek parçalanmalarına sebep oldular. Ancak teslim olmak, onların karakterine uygun bir davranış değildir. el-Feytûrî, Arap halkını özgür bir ulus olarak tanımlıyor ve onlara, sömürgecilğe karşı birlikte mücadele ettiklerini hatırlatıyor. Şair, bu ulusun gücünü ve onurunu geri kazandıracak olanların yine kendileri olduğunu vurguluyor. Dün, sömürgeci güçlere meydan okuyan, zulmü ülkelerinden söküp atan bu insanları sayesinde zafer yeniden bu ulusun olacak.¹³³

يَا وَطَنِي

هَذَا هُوَ النَّصْرُ قَدْ عَادَ

الْمَجْدُ وَالْجَلَالُ فِي رُكَابِهِ يَسِيرُ

وَالْفَرْحُ الْكَبِيرُ

***

يَا أَيُّهَا التَّوَّارُ

يَا أَيُّهَا الْأَحْرَارُ

يَا مَنْ وَقَفْتُمْ وَحَدَّةً

فِي وَجْهِهِ الْاِسْتِعْمَارِ

يَا مَنْ تَحَدَّيْتُمْ قَوَى الظَّلَامِ وَالذَّمَارِ

يَا مَنْ غَسَلْتُمْ عَنْ جَبِينِ الشَّرِيقِ

عَازَهُ الْقَدِيمِ

طُوبَى لَكُمْ

¹³³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/220.

طَوْبِي لَكُمْ فَارِسُكُمْ مَعْوَار
عَلَّقَ النُّجُومَ وَالْأَقْمَارُ
عَلَى طَرِيقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

“Ey vatanım!

İşte zafer döndü geri,
Şan ve ihtişam onun izinde yürüyor.
Ve büyük sevinç yeniden doğuyor.

***

Ey devrimciler,

Ey özgürler!

Siz ki bir arada durdunuz,
Sömürgeciliğin karşısında tek yürek oldunuz.
Siz ki karanlık ve yıkım güçlerine meydan okudunuz.

Siz ki doğunun alnından,

Eski utancını sildiniz.

Kutlu olsun size!

Kutlu olsun, çünkü sizin yiğit savaşçımız,

Yıldızları ve ayları,

Geceyle gündüzün yoluna astı.”

el-Feytûrî'nin eserlerinde Arap dünyasında yaşanan mücadelelerin derin etkisi hissedilir. Bu çalkantılar, onu tasavvufî bir eğilime yöneltmiş ve Arap yöneticileri, sömürgecilikle iş birliği yaparak halklarına ihanet etmekle suçlamıştır. el-Feytûrî, yaşananlardan kendini sorumlu tutmamış, aksine, kalemiyle bu halkın acısını ifade etme ve yükünü taşıma gibi yüksek bir görevi üstlenmiştir.¹³⁴ Bu bağlamda, bir Arap ülkesi olarak Irak'ı ele almış ve onu geçmişte Dicle ve Fırat medeniyetinin beşiği olan, onur ve gurur dolu bir yer olarak tasvir etmiştir. Arap-İslam devletinin başkenti olan Bağdat, karanlık dönemlerin gölgesinde bile bir yıldız gibi parlamaya devam etmiş, zorbalığın hüküm sürdüğü zamanlarda dahi direnişin ve özgürlüğün simgesi olmuştur. el-Feytûrî'nin kaleminden Irak, gururuyla yaşayan bir ulusun yurdu olarak çıkar:¹³⁵(Basit)

1. هَذَا الْعِرَاقُ، وَكَمْ مِنْ غَاصِبٍ كَبُرَتْ
أَخْلَامُهُ ثُمَّ لَمْ يَخْصُدْ إِلَّا التَّلْفَ

2. هَذَا عِرَاقُ الْعِرَاقِيِّينَ عَزَّتْهُمْ فِي النَّفْسِ
لَا فِي حُقُولِ النَّفْطِ وَالتَّرْفِ

¹³⁴ Avađ Hasan el-Muhammed, eş-şi'ru's-Siyâsi fi'l- 'Álemi'l- 'Arabî, s. 232.

¹³⁵ Muhammed el-Feytûrî, "Muqaddimetu'z-Ziyâre", Mecceletu'l-Fuşûli'l-Erba'a, 2001, 8/ 136-137.

3. هَذَا عِرَاقُ الَّذِينَ حَطَّتْ أَنَامِلُهُمْ شَرِيْعَةَ اللَّهِ فِي الْأَحْجَارِ وَالصُّحُفِ

4. هَذَا عِرَاقُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَهَذِهِ الْأَرْضُ أَرْضُ عَلِيِّ سَاكِنِ التَّجَفِ

5. وَاسْتَهْدَفُوا رَأْسَ بَغْدَادَ فَمَا انْحَقَصَتْ رَأْسُ وَزَادَتْ شُمُوحاً وَقَفَّةَ الشَّرَفِ

1. İşte bu, Irak ve nice istilacı büyük hayaller kurdu da sonunda yok olup gitti.

2.İştebu, Iraklıların Irak'ı! onurlarını, ne petrolde ne de lükste aradılar. Lakin kendi öz saygılarında buldular.

3. İşte bu, Allah'ın kanunlarını, taşlara ve sayfalara işleyenlerin Irak'ı!

4. İşte bu, Müminlerin Emiri'nin Irak! ve bu toprak, Necef'te ikamet eden Ali'nin toprağıdır.

5. Bağdat'ın başını hedef aldılar, ama eğilmedi başı; bilakis, şerefli dimdik duruşu ile daha da yüceldi.”

el-Feytûrî, Irak'ın tarihi ve geçmişini zaferlerle dolu, onurlu bir destan olarak ele alır. Bu toprakların kutsallığı, bir dönem sömürgeci güçlerin ayak bastığı bir yer olmasına rağmen, bu güçlerin varlığının kısa sürmesiyle kendini göstermiştir. el-Feytûrî'nin eserlerinde, Irak medeniyetinin köklerinin derinliği ve Arap-İslam dünyasıyla olan bağı güçlü bir şekilde vurgulanır. Bu toprakların ihtişamı ve görkemi, ne petrolden ne de petrolden türetilen zenginliklerden gelir; Iraklıların kendi öz gücü ve direnişiyile şekillenir.

el-Feytûrî'nin kaleminden çıkan Irak, Müminlerin Emiri'nin ülkesi, onurlu bir milletin sarsılmaz kalesi olarak resmedilir. Zor zamanlarda dahi bu topraklar, istilalara boyun eğmemiş ve sonunda özgürlüğünü kazanarak daha da güçlenmiştir.¹³⁶

لَوْلَا نَحِيلُ الْبَصْرَةِ الصُّوفِيُّ عَانَقَ أَرْضَهُ،

وَمَضَى يُفَاتِلُ فِي الْخَلِيجِ،

لَمْ يَتْرُكُوا لَكَ مَا تَقُولُ

***

لَوْلَا شُمُوحُكَ أَنْتِ يَا بَغْدَادَ

لَوْلَا سَيْفُكَ الْعَرَبِيُّ

يَغْسِلُ بِالضَّبْيَاءِ عُيُونَهُمْ

¹³⁶ el-Feytûrî, *Ye'ti'l- 'Âşîkûne* ileyki, s.129-130.

مَرَّتْ كُلُّ الْجُيُوشِ عَلَى جُسُورِكَ
وَالرَّمَالُ هِيَ الرَّمَالُ
مَرَّتْ مُدْهَبَةً الخَنَاجِرِ
وَالأَظْفَارُ وَالجِرَانُ وَالنَّعَالُ
مَرَّتْ وَأَنْتِ فَرَاشَةٌ عَمِيَاءُ ...

“Eğer Basra'nın Sufi hurma ağaçları toprağını kucaklamasaydı,
Körfez'de savaşmaya gitmeseydi,
Sana söyleyecek bir şey bırakmazlardı

***

Ey Bağdat eğer senin yüceliğin olmasaydı,
Eğer senin Arap kılıcın olmasaydı,
Onların gözlerini ışıkla yıkayan,
O zaman bütün ordular geçti köprülerinden,
Ve kumlar yine kum olarak kalırdı.
Altın saplı hançerler,
Pençeler, komşular ve çizmeler geçti.
Ve sen kör bir kelebek gibisin...”

Bağdat, geçmişten bugüne, medeniyetlerin ve sanatın beşiği, şiirin ve şairlerin başkenti olarak anılmıştır. Tüm zorluklara, acılara ve karanlığa rağmen, bilgi ve bilimin ışığını yayan bir şehir olarak varlığını sürdürmektedir. Şairin gözünde Bağdat, insanlığın ve edebiyatın kutsal bir mekânı, güzellik ve ilham kaynağıdır. O, âşıkları kendine çeken, şiir ve sanatla buluşturan ebedi bir şehir olarak tasvir edilir.¹³⁷

أَرَأَيْتِ يَا بَغْدَادُ
يَأْتِي العَاشِقُونَ إِلَيْكَ
مُثْقَلَةً حَقَائِبُهُمْ بِمَاءِ البَحْرِ
وَرِثْبِقِ الأمْطَارِ
يَأْتِي الشَّعْرُ وَالشُّعْرَاءُ
فِي رَمَنِ النُّشِطَارِ الصُّوِّءِ
يَأْتِي الشَّعْرُ وَالشُّعْرَاءُ
شَاخِصَةً نَوَاطِرُهُمْ، إِلَى بَغْدَادَ
كَعَبْتُنَا الَّتِي سَجَدَتْ عَلَى عَنَابَتِهَا

¹³⁷ el-Feytûrî, Ye'ti'l- 'Âşîkûne ileyki, s. 139-140.

شَمْسُ الْمَجُوسِ
سَلِمَتْ يَا يَأْفُوَّةَ الْمَنْصُورِ
أَنْتِ يَا بَغْدَادُ
يَا بَغْدَادُ

*“Ey Bağdat, gördün mü?
Âşıklar sana gelir,
Deniz suyuyla dolu yükleriyle,
Yağmurun zambaklarıyla.
Şiir gelir, şairler gelir,
Işığın parçalandığı bu çağda.
Şiir gelir, şairler gelir,
Gözleri sabit, sana dikilmiş, ey Bağdat,
Bizim Kâbe’imiz, önünde eğilen,
Mecusilerin güneşi senin kapında söndü.
Selam sana, ey Mansur’un yakutu,
Ey Bağdat!
Ey Bağdat!”*

Bağdat, kılıç ve kelimenin bulunduğu bir şehir olarak, hakkını savunma konusunda asla geri adım atmaz ve haklarını talep etmekten korkmaz. İslam halifesi Ebû Câ’fer el-Manşûr’un (ö. 158/775) şehri olan Bağdat, halkıyla ve toprağıyla her zaman zalimlere ve işgalcilere karşı koymuş ve koymaya devam edecektir. Bu şehir, sadece tarihi mirasıyla değil, aynı zamanda halkının dirençli ruhuyla da tarihe meydan okumuştur.

Şair el-Feytûrî, eserlerinde Filistin davasına geniş yer vermiştir. Filistin, sadece Arap şairlerinin değil, tüm özgürlük savunucularının yüreğinde derin bir yara ve hüznün kaynağıdır. İsrail işgalinin Filistin’de işlediği katliamlar, Filistin halkına uyguladığı zulüm, baskı ve öldürme politikaları, el-Feytûrî’nin şiirlerinde etkileyici bir şekilde yansıtılmıştır. Şair, özellikle Filistinli çocukların direnişini tasvir ederken, Arap liderlerinin utanç verici sessizliğini ve işbirlikçi tutumlarını eleştirmiştir.

el-Feytûrî, Filistin davasına olan bağlılığını üç uzun kâside ile dile getirmiştir: Birincisi "Filistin Parçaları" (مقاطع فلسطينية). Bu şiirde Filistin halkının trajedisini etkileyici bir şekilde anlatırken, Araplar ve yabancılar arasında Filistin’in kanını ticarete dönüştüren hainleri sert bir dille eleştirir. İkincisi "Melik ev Kitâbe" (ملك أو كتابة). Bu şiirde Filistin’e yönelik ihanetlerin detaylı bir analizini yapar ve ihanetin boyutlarını gözler önüne serer. Üçüncüsü ise "Eğer Dudaklarımda Kelimeler Ölürse" (لو ماتت في شفتي الكلمات) Bu şiirde Filistinli gençlerin cesaretini över, onların Filistin’i terk etmemesi gerektiğini ve bu

toprakların asıl sahiplerinin onlar olduğunu vurgular. Şair, hainlerin utanması gerektiğini güçlü bir dille ifade eder.¹³⁸

عَادَتِ الْمُعْجِزَةُ الْكُبْرَى
فَلَلَمَوْتِ رُغَمِ الْمَوْتِ بَدءٌ وَخِتَامٌ
فَلتَعَلَّمْ كَيْفَ تُحْيِي أُمَّةً
نَسِيَتْ أَنَّ الْبُطُولَاتِ افْتِحَامٌ
إِنَّ تَارِيخًا مَسَّتْ فِي ظِلِّهِ
قَدَمُ الطَّغْيَانِ تَارِيخُ مُضَامٌ

“Büyük mucize geri döndü

Ölüme bile, bir başlangıç ve son saklıdır.

Bir milleti nasıl dirilteceğini öğrensin,

Unutmuş olan, kahramanlıkların saldırmak olduğunu.

Bir tarih ki, gölgesinde

Zulüm ayakları yürümüş, o tarih zedelenmiştir.

Daha sonra sözlerine devam eder ve “Filistin Parçaları” (مقاطع فلسطينية) adlı şiirinde şöyle der:¹³⁹

فَلتَخْرُسِ الرَّجْعِيَّةُ الْجَبَانَةَ
فَالشَّعْبُ سَوْفَ يَغْسِلُ الْإِهَانَةَ
نَجْمَةُ إِسْرَائِيلِ فَوْقَ الْمِئْدَنَةِ
فَمَنْ إِذْنُ يَا مَوْطِنِي؟
يَنْهَضُ لِلصَّلَاةِ بَيْنَمَا حَوَافِرُ الْيَهُودِ
تَدُوسُ سَقْفَ الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى
وَحُودَاتُ الْجُنُودِ
تَسْجُنُ إِسْمَ اللَّهِ
وَتَرْكُلُ الْقُدْسِ

Korkak gericilik sussun artık,

Çünkü halk hakareti temizleyecektir.

İsrail'in yıldızı minarenin tepesinde duruyor,

¹³⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/614.

¹³⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/510-511.

*Peki ey vatanım,
Kim kalkacak namaza? Yahudilerin toynakları
Mescid-i Aksa'nın tavanını çiğnerken,
Ve askerlerin miğferleri
Allah'ın adını hapsederken,
Kudüs'ü tekmelerken?"*

Filistin meselesi, el-Feytûrî'nin zihninde ve düşüncesinde her zaman ön planda yer almıştır. O, Filistin halkının bir gün mutlaka ayağa kalkacağına, işgale karşı koyacağına ve kutsal toprakları zalimlerin kirliliğinden ve zulmünden arındıracağına olan inancını asla yitirmemiştir. Şair, İsrail yıldızı minarede dalgalanıyor ifadesiyle, işgalin tüm Filistin topraklarında ne denli derin bir şekilde kök saldıgını, hatta en kutsal mekânlara, Mescid-i Aksâ'ya kadar ulaştığını ifade etmektedir. Yahudilerin kirliliğinin bu mübarek mabedi çiğnemesi, işgalcilerin Filistin'in Arap-İslam kimliğini yok etmeye yönelik zalimce çabalarının bir yansımasıdır. Ancak bu çabalar, ilahî bir düzenin varlığını inkâr edemez. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan şu ayetle yankılanır bu gerçek: "Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa Allah, kâfirler istemese de nurunu tamamlayacaktır."¹⁴⁰

Bu bağlamda, el-Feytûrî, Filistin'in uğradığı ihanetleri, özellikle yöneticilerin ucuz çıkarlar uğruna bu davayı nasıl sattıklarını eleştirir. Şairin 1982 yılında Beyrut'ta yazdığı "Kral yada Yazma" (ملك أو كتابة) adlı şiirinde bu eleştiri açıkça görülür.¹⁴¹

بَيْنَنَا خَائِنٌ يَا رَفِيقُ
أَنَا أَوْ أَنْتَ فَلْتَقْتَرِعْ قَبْلَ بَدْءِ الطَّرِيقِ
فَالَّذِي قَتَلَ الْأَرْضَ
نَفَضَ نَعْلَيْهِ فَوْقَ رُقْبِ النَّبِيِّنَ
لَكِنَّهُ لَمْ يَكُنْ وَحْدَهُ
كَانَ أَنْتَ الْخِيَانَةَ أَوْ أَنَا

***

عِيدُ السِّيَادَةِ
ذِكْرَى اغْتِصَابِ فِلَسْطِينَ
عِيدُ فِلَسْطِينَ
ذِكْرَى الْمُعَاهَدَةِ الْبَرَبَرِيَّةِ
عِيدُ الصُّعُودِ وَعِيدُ الْهَبُوطِ
وَيَوْمُ الصَّيَامِ وَيَوْمُ الصَّحِيَّةِ
وَمَاتَ الرَّسُولُ وَقَامَ الْمَسِيحُ

¹⁴⁰ Tevbe 32/9.

¹⁴¹ Muhammed el-Feytûrî, *Dîvân Şarkî's-Şems Ğarbi'l-Kamer*, Dâru's-Şark, Kahire, 1. bs., 1992, s. 145-147.

وقال المِطَارْنَةُ الطَّيْبُونَ
وَأَفْتَى ابْنُ مَالِكٍ وَالشَّافِعِيُّهُ
وهذا انْقِلَابٌ لِأَجْلِ الْقَضِيَّةِ
وَأَخْرَجَ أَيضًا لِنَفْسِ الْقَضِيَّةِ

***

وعامٌ، وعلى إثرِهِ أَلْفُ عَامٍ
وِخَارِطَةُ الدُّوَلِ العَرَبِيَّةِ
مَمْرَغَةٌ فِي بَقَايَا حُطَامٍ
يَا قُدْسُ، مَنِ عَلَيكَ السَّلَامُ

Ey dost aramızda bir hain var

Ben miyim, sen misin, yol başlamadan kura çekelim

Toprağı öldüren kişi

Peygamberlerin boyunları üzerinde ayakkabılarını silmiştir

Ama yalnız değildi

İhaneti yapan ya sensin ya da benim.

***

Egemenlik Günü

Filistin'in gaspının yıldönümü

Filistin'in bayramı,

Barbar bir anlaşmanın yıldönümü.

Yükselişin ve çöküşün bayramı,

Oruç günü ve kurban günü.

Peygamber öldü, Mesih dirildi,

İyi piskoposlar dedi

Ve İbn Mâlik ve Şâfîile fetva verdi,

Bu bir devrimdir dava uğruna,

Ve bir başkası da aynı dava için.

***

Bir yıl, ardından bin yıl

Ve Arap devletlerinin haritası

Enkaz kalıntıları içinde sürükleniyor

Ey Kudüs, benden sana selâm olsun

Ona göre halkların, Filistin halkına destek olmak için harekete geçmesi ve zulme karşı ayağa kalkması gerekmektedir. Şair, Filistin'in Siyonist işgalcilere Arap liderleri ve diğerleri tarafından satıldığını belirtir. Herkes Filistin'e olan ilgisini açıkça dile getirirse de gerçekte hiç kimse ona gereken önemi vermemektedir. Filistin, Yusuf peygamber gibi temiz ve masum bir ülke iken, diğer devletler Yusuf'un kardeşleri gibi onu az bir bedel karşılığında, birkaç kuruş karşılığında satmışlardır.

el-Feytûrî, Filistin hakkında konuşmasına devam ederken, görevinin yazmak olduğunu vurgular; sözlerinin şu anda dinleyeni olmayabilir çünkü Araplar Filistin meselesinden vazgeçmiştir. Ancak şiirinin gelecek nesiller üzerinde etkisi olacağına inanır ve bu nesillerin Filistinli kardeşlerini desteklemek için harekete geçmelerinin zorunlu olduğunu belirtir. Şiirinde şöyle der:¹⁴²

أَيُّهَا الْأُمَّةُ الْعَرَبِيَّةُ
إِنَّ جُرْحَ فَلَسْطِينَ لَنْ تَضْمِدَهُ الْكَلِمَاتُ
وَعَارُ حَزِيرَانَ...
تَغْسِلُ عَارَ حَزِيرَانَ مَعْرَكَةُ الْقَادِسِيَّةِ
وَلِهَذَا أَكْتُبُ لِمَنْ سَيَجِئُونَ يَوْمًا
قَبْلَ رَجِيلِي

Ey Arap milleti,

Filistin'in yarasını sözler iyileştiremez

Haziran utancı,

Kadisiye Savaşı Haziranın utancını yıkayacak,

Bu yüzden yazıyorum;

İlerde gelecek olanlara,

Ben ahirete göçmeden önce

Şair anlam yüklü bu birkaç kelimeyle, Filistin davasını tüm boyutlarıyla özetlemeyi başarmıştır. Bu sözlerde, Filistin halkının acıları, tarihsel ıstırapları ve özgürlük ile kurtuluşa duyduğu bitmek bilmeyen özlem can bulmuştur. Şairin kısa ama yoğun ifadeleri; bir halkın çığlığını, bir felaketin aynasını ve bitmeyen bir direnişin simgesini taşır.

el-Feytûrî, 1988 yılında kaleme aldığı şiirinde, taş atan Filistinli çocuklardan ve onları topraklarına bağlayan güçlü köklerden bahseder. Onlar davayı asla terk etmemiştir; asıl hainler, liderler ve mahkemelerdir:¹⁴³

لَيْسَ طِفْلاً ذَلِكَ الْخَارِجُ مِنْ أَرْمَةِ الْمَوْتَى
إِلَهِي الْإِشَارَةَ
لَيْسَ طِفْلاً وَحِجَارَةَ

¹⁴² el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 2/ 83-84.

¹⁴³ el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Âşîkûne ileyki*, s. 54-56.

إِنَّهُ طَقَسُ وَحَصَّارَةٌ
إِنَّهُ رُوحُ فِلِسْطِينَ الْمُقَاوِمِ
إِنَّهُ الْأَرْضُ الَّتِي لَمْ تَخُنِ الْأَرْضَ
وَخَانَتْهَا الظَّرَائِبِشُ
وَخَانَتْهَا الْعَمَائِمُ
إِنَّهُ الْحَقُّ الَّذِي لَمْ يَخُنِ الْحَقَّ
وَخَانَتْهُ الْحُكُومَاتُ
وَخَانَتْهُ الْمَحَاكِمُ

“O çocuk, ölü zamanlardan çıkan biri değil,

İlahi İşaret

O çocuk değil sadece taşlar taşıyan,

O, bir tören, bir medeniyet,

O, direniş ruhudur Filistin'in.

O, toprağına ihanet etmeyen toprak,

Ama ona ihanet eden fesler.

Onu sarıklar aldattı

O, hakikate sırt çevirmeyen hakikat,

Ama ona hükümetler ihanet etti.

Ona mahkemeler ihanet etti.”

Filistinli çocuklar, yalnızca sıradan çocuklar değildir; onlar Filistin'in kadim tarihinin ve derin medeniyetinin birer parçasıdır. Filistin'in direniş ruhunu ve meşalesini temsil eden bu çocuklar, işgalcilerin işlediği tüm suçlardan sonra adaleti sağlayacak olanlardır. el-Feytûrî, Filistin tarihinin zaferlerle dolu olduğunu ve düşmanlarının kafataslarının hâlâ hafızalarda canlı kaldığını hatırlatır. Şairin sarıklar, hükümetler, mahkemeler ifadeleriyle kastettiği, Filistin davasına ihanet eden ve topraklarını işgalcilere satan devlet liderleridir.

el-Feytûrî, bu ihanete rağmen Filistinli gençleri ayağa kalkmaya, intikam almaya ve haklarını savunmaya çağırır. Şair, bu dizelerle Arap halkının öfkesini ve bilincini uyandırmayı amaçlar. Ona göre, bu toprakların gerçek sahipleri olan Filistin halkı, yüksek azimleri ve güçlü kollarıyla zaferi elde edecek ve Filistin'in her köşesine aydınlık yayılacaktır:¹⁴⁴

قِفْ حُشُوعًا ... وَاحْفِضِ الرَّأْسَ
فَقَدْ أَشْعَلَ الْمَوْتَى الْقَنَادِيلَ وَقَامُوا
قُلْ لَهُمْ إِنَّ صَلَاحَ الدِّينِ قَدْ عَادَ

¹⁴⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/618.

وَالْمَهْدِيُّ وَالْأَنْصَارُ قَامُوا
وَصَحَا الْمَوْتَى الْفِدَائِيُونَ
قُلْ لَهُمْ عُدُّوا إِلَى هِجْرَتِكُمْ
فَفِلَسطِينَ هِيَ الْأَرْضُ الْحَرَامُ
قُلْ لَهُمْ إِنَّ الْمَدَى مَتَّسِعٌ بَيْنَنَا
وَالْحَرْبُ دِينٌ وَالْتِرَامُ
فَأَقِيمُوا كَيْفَمَا شِئْتُمْ
إِنَّمَا نَحْنُ أَوْ أَنْتُمْ عَلَيْهَا يَالِئَام

“Saygıyla dur ve başını eğ,

Çünkü ölüler kandilleri yakıp kalktı.

Söyleyin onlara, Selahaddin geri döndü,

Mehdi ve Ensar yeniden ayakta.

Dirilişin fedaileri uyandı.

Söyleyin onlara, hicretinize dönün,

Çünkü Filistin mukaddes topraktır.

Söyleyin onlara, aramızda geniş ufuklar var,

Ve savaş bir din, bir taahhüttür.

Dilediğiniz gibi davranın,

Ama bilin ki ya biz kalacağız bu topraklarda ya siz, ey alçaklar!”

Bu dizelerde şairin sesi, kutsal bir çağrı olarak yükselir; Filistin toprağının kutsallığı ile fedakârlık ve tarihsel mücadele ruhunu iç içe geçirir. Şair, "Saygıyla dur!" (قِفْ حُشُوعًا) diyerek vakur bir seslenişle başlar; sanki bir şehadet ve diriliş ayinini yönetmektedir. Zira ölüler – yani şehitler – sessizce yatmazlar; kandilleri tutuşturur, sembolik olarak yeniden hayata dönerler ve kurtuluş mücadelesini sürdürürler.

Şair, İslamî mirasın büyük sembollerini – Selahaddin Eyyubi’yi, Mehdi’yi ve Ensar’ı – çağırarak, mücadelenin tarihsel sürekliliğine işaret eder. Bugün yaşananların münferit birer olay değil, hak mücadelesinin tarihî bir devamı olduğunu vurgular. Filistin’i “yasak toprak” (الأرض الحرام) olarak sunar; yani taviz verilemez, yalnızca arınmışlık ve cihad ile yaklaşılabılır bir mekân olarak betimler.

el-Feytûrî, Arap ve İslam dünyasının meselelerine büyük bir ilgi göstermiştir ve onun bu ilgisi tamamen insani bir temele dayanır. Arap dünyasında birçok ülkede yaşamış ve bu ülkeleri yakından tanımıştır. Dolayısıyla, bu ülkelerin sorunlarına şiirlerinde yer vermesi şaşırtıcı değildir. Bir insan bir ülkeden diğerine geçerken, orada huzurlu bir yaşam bulmuşsa, o yer adeta ikinci vatanı gibi olur. Leyla Kâsımî, el-Feytûrî’nin Arap meselelerine duyduğu ilgiyi şu şekilde ifade etmiştir: “Bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü el-Feytûrî öncelikle bir

Arap, ikinci olarak ise bir Afrikalıdır. Şiirinde Arap ve milliyetçi akımların izlerini görmek de doğal bir sonuçtur.”¹⁴⁵

Muhammed el-Feytûrî, Arap ülkeleri arasında pek çok kez seyahat etti ve bu ülkeler arasında, kalbinde özel bir yeri olan Şam'ı da anmak gerekir. Şam, onun için çok değerli bir şehir olup, burada uzun yıllar yaşamış ve bu şehri şiirlerinde sıkça dile getirmiştir. Şam, onun kalbinde en çok sevdiği topraklardır ve bu şehirle olan derin bağını şu dizelerinde dile getirir:¹⁴⁶

وَدِمَشْقُ حَيْمَةُ عَاشِقٍ مُغْتَرِبٍ مِثْلِي
تَعِيشُ الشَّمْسُ تَحْتَ جُفُونِهِ
وَتُضِيءُ فِي فَمِهِ
وَرَايَةُ قَاسِيُونَ، وَسَيْفُهُ الْعَرَبِيَّ يَبْرِقُ فِي السَّمَاءِ
كَأَنَّهُ قَمَرُ اللَّهَيْبِ
كَأَنَّهُ سَيْفُ السَّمَاءِ

“Şam, benim gibi bir yabancı âşık için bir çadırdır

Gözlerimin altında güneş yaşar

Ve ağzında parıldar

Kâsiyûn'un bayrağı, Arap kılıcı gökyüzünde parlıyor

Sanki ateşin ayı gibi

Sanki gökyüzünün kılıcı gibi.”

Şam'ın hissettiklerini el-Feytûrî de hissediyor. Buna şaşmamak gerek çünkü Şam, ona uğradığı zulümden sonra kucak açmış ve onu kabul etmiştir. Bu yüzden her ikisi de aynı acıları paylaşır. Şam, aydınlatici güneş gibi, onun kalbinde sonsuz bir aşk hikâyesi barındırır. Şam'ın yüksek dağı Kâsiyûn, gökyüzünde parlayan Arap kılıcı gibi bir görkemle, geceyi aydınlatan bir ay gibi parıldar. Bu dizelerinde, el-Feytûrî Şam'ın köklü ve eski medeniyetini vurgulamaktadır. Ardından, Şam'a bir kez daha seslenerek, burada geçirdiği güzel günleri ve bu güzel şehrin yaşadığı zulmü hatırlatır:¹⁴⁷

أَنْتِ فِي جَسَدِي تُوَلِّدِينَ
أَيُّهَا الْغَابَةُ الْمُسْتَحَمَّةُ بِالْعَبَقِ الْإِلَهِيِّ
أَخْلَفُ بِالْحُبِّ أَنَّكَ
وَحَدِّكَ كُنْتُ

¹⁴⁵ Leylâ Kâsımî, "el-Ķavmiyye fi eş'ârî'l-Feytûrî ", *Mecelletu Dirâsât fi'l-Edebi'l-Mu'âşır*, 1970, 15/97.

¹⁴⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 2/509.

¹⁴⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 2/ 498-499.

وما زلتِ وَحَدِّكَ
كانتِ دُمُوعِي صَلَاةَ السَّجِينِ إِلَيْكَ
وَكَانَ انطَبَاقُ دُهوِي عَلِيكَ

***

وَحيِنَ أَتَوَا
كُنْتِ ما بَيْنَ أَصْوَاتِهِمْ وَبَنَادِقِهِمْ تَقْفِيْنَ
وَكَانَتْ جَمِيعُ المَرَايَا مُحَطَّمَةً
عَيرَ أَيِّ رَنُوتُ إِلَيْكَ

Sen bedenimde doğuyorsun

Ey kutsal koku ile dolu orman

Aşkla yemin ederim ki

Sen hep yalnızdın

Ve hâlâ yalnızsın

Gözyaşlarım, tutuklunun sana duasıydı

Ve sana olan hayranlığımda aklım başımdan gitti

***

Ve geldiklerinde,

Sesleri ve tüfekleri arasında duruyordun.

Tüm aynalar kırılmıştı,

Ama ben sana baktım.

el-Feytûrî, zalimlerin Şam'a yaptıkları zulme rağmen, Şam'ın hâlâ en güzel şehir olduğuna inanır. O, gece karanlığının ne kadar uzun sürerse sürsün, sonunda aydınlık bir sabahın geleceğine ve sevinçlerin geri döneceğine olan inancını yansıtır. Bu beyitlerde, el-Feytûrî Şam'a olan özlemini ve oraya duyduğu derin sevgiyi hissederek. Şam, onun için aşk, özlem ve hasret şehridir. Ancak, el-Feytûrî'nin Şam'da gerçekten bir aşk hikâyesi yaşayıp yaşamadığına dair kesin bir bilgi yoktur, çünkü bu konuda açık bir beyan bulunmamaktadır. Fakat belki de el-Feytûrî gerçekten orada bir aşk yaşamış ve bunu açıklamaktan çekinmiştir. Şam'ı konu ederken sıklıkla ona duyduğu aşk ve özlemi dile getirmiştir:¹⁴⁸

وَإِنْ رَقَصْتَ سُلْحِفَاةُ البِحَارِ القَدِيمَةِ حَوْلِي
وَنَمَّا شَجْرُ الشَّوْكِ فَوْقَ عُيُونِي

¹⁴⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 2/481-482.

وَإِنْ قَتَلُونِي فَمِنْ أَجْلِ حُبِّكَ أَنْتِ
يَا نِعْمَةَ الْحُبِّ
صَوْتِي أَنَا وَدَيِّي عَاشِقٌ لَكَ

*Eski deniz kaplumbağası etrafımda dans etse de
Dikenli ağaç gözlerimin üzerinde büyüse de
Beni öldürseler bile, bu senin aşkın için
Ey aşkın nimeti
Sesim ve kanım sana âşık*

el-Feytûrî, Somali'nin başkenti Mogadişu'yu unutmamaktadır ve oradaki yıkım ve tahribat karşısında büyük bir üzüntü duymaktadır. Kolonyalizm, Mogadişu'yu hem fiziksel hem de manevi olarak yok etmiştir. el-Feytûrî, bu felaketin sonucunda, şehrin önceki halinin tam tersine dönerek fakirlik, açlık ve evsizliğin pençesine düştüğünü vurgulamaktadır. Şehir, eskiden bereket ve güvenlik içinde iken, artık sadece yıkım ve ıstırapla anılmaktadır. Şair, bu değişimi acı bir şekilde dile getirerek, Mogadişu'nun yaşadığı felaketi şu şekilde ifade etmektedir:¹⁴⁹

مَقْدِيشُو الَّتِي شَرَبْتَ كَأْسَهَا
مَقْدِيشُو الرِّيحِ السَّجِينَةُ
أَزْهَرْتُ بِذَرَّةِ الْمَوْتِ فِي أَرْضِهَا
وَالْتَوَى الْجُوعُ وَالْقَهْرُ حَوْلَ جُذُوعِ الشَّجَرِ
أَتَرَاهُ عُلُوقُ الْبَشْرِ
أَمْ تَرَاهُ انْتِقَامُ الْقَدْرِ

“Mogadişu, kendi kâsesini içen şehir

Mogadişu, esir rüzgârları

Ölüm tohumunu toprağında yeşertti

Ve açlıkla zulüm, ağaçların köklerinde dolaştı

Acaba bu, insanların nankörlüğü mü?

Yoksa kaderin intikamı mı?”

Bu dizelerde şair, Somali'nin başkenti Mogadişu'nun trajik bir tablosunu çizer. Şehir, acının kasesinden son damlasına kadar içmiş gibidir. Rüzgârı mahkûm olarak tasvir eder; bu,

¹⁴⁹ el-Feytûrî, *Ḳavsu 'l-Leyl, Ḳavsu 'n-Nehâr*, s. 113-114.

şehri kuşatan baskı ve durağanlığın bir simgesidir. Şair, ölümün toprakta nasıl filizlendiğini, açlık ve zulmün ağaç gövdelerine kadar sarıldığını betimler; adeta hayatın kendisi boğulmuş gibidir. Şiirine devam ederek şöyle der:¹⁵⁰

مَقْدِيشُوا الَّتِي لَبِسَتْ دَمَهَا
مَقْدِيشُوا الْوَجُوهَ الْحَزِينَةَ
لَنْ تَكُونَ ، وَلَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلُ أَوْلَى مَرَكَبَةٍ فِي الْجَحِيمِ
مَقْدِيشُوا عَلَى قَبْرِ تَارِيخِهَا
أُمَّةٌ تَنْتَجِرُ !

“Mogadişu, kanını giyen şehir

Mogadişu, hüznü yüzler

Artık olmayacak, ne de olsa daha önce hiç olmadı, cehennemde ilk yolculuk

Mogadişu, tarihinin mezarının başında

Bir millet intihar ediyor!”

el-Feytûrî, Mogadişu’yu ve bu şehrin ne hale geldiğini tasvir ederken, artık sokaklarında kanın aktığını anlatır. Mogadişu, korkunç ve hüznü bir şekilde betimlenir; şehrin sakinlerinin yüzlerinde yalnızca hüznü ve korku vardır. Ölüm, her yerdedir ve bu korkunç manzara karşısında el-Feytûrî, acaba burada ne oldu? Bu felaket, Mogadişu halkının günahlarından mı yoksa kaderin intikamından mı kaynaklandı? diye sorar.

el-Feytûrî, genel olarak Arap ülkelerinin yaşadığı sıkıntılar ve özellikle Mogadişu’daki felaketler konusunda derin bir üzüntü duymaktadır. Bu duyguyu, güçlü bir dil ve anlamlı bir üslup ile dile getirir, böylece bu halkların acısını duyurmayı amaçlar.

el-Feytûrî, Cezayir’de yaşanan acıları da unutmaz. Bu ülke, evlatlarının kanıyla sulanmış bir toprak parçasıdır. Cezayir, şehitler diyarı, bir milyon şehidin toprağıdır. 1830’dan 1962’ye kadar Fransız işgaline karşı kanlı direnişler verilmiş, bu direnişler sonucunda yaklaşık bir milyon insan hayatını kaybetmiştir. el-Feytûrî, bu acı dolu geçmişi şiirlerinde sıkça dile getirmiş, Fransızların bu topraklarda gerçekleştirdiği zulmü, öldürdükleri insanları, halkın direnişini ve çalınan zenginlikleri tasvir etmiştir. Fransız işgalinin zulmü sadece erkekleri hapsedmekle kalmamış, vatanlarını savunan ve özgürlüklerini isteyen kadınları da cezaevlerine atmıştır. Bu direnişin sembol isimlerinden biri olan Cemîle Bûhayrîd (جميلة بو حيرد) el-Feytûrî için büyük bir ilham kaynağı olmuştur.¹⁵¹ Onun cesaretini ve

¹⁵⁰ el-Feytûrî, *Ḳavsu’l-Leyl, Ḳavsu’n-Nehâr*, s. 113-114.

¹⁵¹ Cemaleddin Âlûsî, *el-Cezaiir: Beledu’l-Milyon Şehîd*, Matba’atu’l-Cumhûriyye, Bağdat, 1970, s. 55.

direnşini takdir eden el-Feytûrî, onu tüm Cezayir halkı adına bir kahraman olarak anar ve onunla ilgili duygularını şu şekilde dile getirir.¹⁵²

مَا أَجْمَلَ الْحَيَاةَ يَاجْمِيلَةَ
لَوْلَا جُنُونُ الطَّغَاةِ
وَقَهْقَهَاتُ السَّجُونِ
لَأَنَّ ظَالِمًا يُحِبُّ الْحَيَاةَ
وَيَكْرَهُ الْآخِرِينَ
لَأَنَّ سَيِّدًا يُحِبُّ الْعَبِيدَ
وَيَكْرَهُ الثَّائِرِينَ
فِدَاكَ يَاجْمِيلَةَ
-أَيُّهَا النَّارُ الْجَزَائِرِيَّةُ-
كُلُّ جُنُودِ الْإِمْبْرَاطُورِيَّةِ

“Ne güzel hayat, ey Cemîle

Tiranların deliliği olmasaydı

Zindanların kahkahaları

Çünkü zalim hayatı sever

Başkalarından nefret eder

Çünkü efendi köleleri sever

İsyancılardan nefret eder

Senin için feda olsun, ey Cemîle

-Ey Cezayir’in ateşi-

Tüm imparatorluk askerleri”

Hayat doğası gereği güzeldir, ancak zalimler, zulümleri ve tiranlıklarıyla hayatı bozarlar. İnsanları sadece haklarını talep ettikleri ve topraklarını savundukları için hapse atıp zulmettiklerinde, hayatın doğasında var olan güzellik yok olur. Şair, “Cemîle’ye Mektup” (رسالة إلى جميلة) adlı şiirinde, bu zulmü ve acıyı betimlerken, zalimlerin işlediği kötülükleri

¹⁵² el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/302-303.

tasvir eder. Şiir, zalimlerin işlediği kötülüklerin gerçekliğini gözler önüne serer. Şair, Cemîle'yi bir direniş sembolü olarak ele alır ve onun yaşadığı acıları anlatırken, zulme karşı direnişi yücelten bir üslup kullanır.

el-Feytûrî, ince yapılı genç bir kadın ve mücadelenin simgesi olan Cemile Buhayred'in maruz kaldığı zulmü ustalıklı tasvir etmeye devam eder. el-Feytûrî, güçlü ve yoğun bir dil kullanarak sadece acıyı belgelemekle kalmaz, aynı zamanda zulüm ve baskı altında olan herkes adına adalet ve intikam duygusunu da dile getirir. Burada Cemile, yalnızca kendisini değil; zalime karşı direnen, kararlı ve cesur her zayıfın sembolü haline gelir.¹⁵³

لَنْ تَسْمَعَ الْجُدْرَانُ يَا جَمِيلَةَ
فَالسَّجْنُ مِثْلُ جَبْهَةِ السَّجَّانِ
مِنْ حَجَرٍ صَخْرٍ وَمِنْ صَوَّانٍ
وَمَا الَّذِي تَصْنَعُ رَاحَتَانِ
نَحِيلَتَانِ مُسْتَطِيلَتَانِ
لِمَرْأَةٍ صَغِيرَةٍ... نَحِيلَةَ
السَّجْنُ لَا يَسْمَعُ يَا جَمِيلَةَ
إِلَّا دَوِيَّ الرَّزَّازِلِ
إِلَّا انْفِجَارَ الرَّزَّازِلِ
السَّجْنُ سَكَرَانٌ... قَاتِلٌ
وَأَنْتِ لَا فَأْسُ وَلَا مِعْوَلٌ
لَا خِنْجَرٌ... وَلَا مِجْنَلٌ
أَنْتِ هُنَا حَمَامَةٌ تَحْجُلُ
فِي قَدَمَيْهَا السَّلَاسِلُ

*“Duymayacak duvarlar, ey Cemîle
Çünkü zindan, gardiyanın alnı gibi
Taşlardan, sert kaya parçalarından yapılmıştır
Ne yapabilir ki ince ve uzun
Zayıf elleri olan bir kadın
Zindan, duymuyor, ey Cemîle
Sadece depremlerin uğultusunu
Sadece depremlerin patlamasını
Zindan sarhoş, öldürücüdür
Sen, ne baltasın, ne kazma
Ne hançersin, ne de orak
Burada sen, zincirleriyle
Zıp zıp hopleyan bir güvercinsin ”*

¹⁵³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*,1/ 298-299.

Cemîle, barışın simgesi olan bir kuş gibidir, oysa işgalci, öldürme ve sürgün etmenin simgesidir. Zindan duvarları, gardiyanların alını gibi, sağır ve serttir. Bu durumda, özellikle narin ve ince bedenli Cemîle'nin sesi nasıl duvarlardan geçebilir? Şair burada çok etkili bir şekilde bir metafor kullanır; Cemîle'nin ince ellerini, genel olarak yöneticilerin ve özellikle Arapların zayıflığına atıfta bulunarak tanımlar. Aynı şekilde, gardiyanın alını *جَبْهَةِ السَّجَّانِ* sert kaya ve taşla özdeşleştirerek, sömürgecilerin zalimliğini ve sertliğini vurgular.

Bu dizeler, el-Feytûrî'nin sadece betimleme yapmakla yetinmediğini, aynı zamanda ölü halkların, ezilenlerin hakları için ayağa kalkmalarını istediğini gösterir. Çünkü demir parmaklıklarla çevrili bir zindanı sadece sözlerle açmak mümkün değildir; birleşerek, halkların acılarını dindirecek bir direnişe geçmek gerekmektedir.

el-Feytûrî'nin kalbi, neredeyse tüm Arap dünyasına derin bir sevgiyle bağlıdır, ancak bazı ülkeler ona farklı bir şekilde hitap etmektedir. Bir ülkeyi diğerinden daha fazla sevmesi, anlaşılabilir bir durumdur, çünkü insan ruhu, bazen bir yerin diğerinden daha çok huzur verdiğini hissedebilir. Gerçek sevgi, topraklara değil, o topraklarda yaşayanlara duyulur. İnsan, bir kişiyi sevdiği için tüm bir ülkeyi sevebilir. Bu durumu, Usâme b. Munķız'ın (ö. 584/1188) ünlü beyitleriyle ifade etmek mümkündür:¹⁵⁴ (Tavîl)

1. وما كُنْتُ أَهْوَى الدَّارَ إِلَّا لِحُبِّهَا وَإِلَّا فَـقـِـيْ لـَا أَبـِـيْـيَ الـي بِمـِـنـِـزِـلِ

2. إِذَا مَا خَلْتُ مِمَّنْ أَحِبُّ، فَلَيْسَ لِي بِهَا شُغْلٌ إِلَّا بُكَاءُ الأَرَامِـلِ

1. Ben o diyarı yalnızca onu sevdiğim kişiden dolayı seviyorum. Eğer sevdiğim yoksa umursamam o diyar.
2. O diyarda sevdiğilerimden kimse yoksa. Orayla işim sadece dul kadınlar gibi ağlamak olur.

el-Feytûrî'nin Lübnan'a olan sevgisi, şiirsel deneyiminde istisnai bir nitelik taşır ve diğer Arap ülkelerine yönelik tasavvur ve duygularından farklılık gösterir. Birçok Arap ülkesinin baskıcı ve despotik rejimlerine karşı sert bir eleştirel tavır sergileyen şair, Lübnan söz konusu olduğunda ise, kültürel güzellik karşısındaki hayranlığı ile onu kasıp kavuran trajedilere duyduğu derin hüznün arasında duygusal bir denge kurar. Özellikle iç savaş ve Tel ez-Zaatar katliamı bağlamında, Lübnan'ı özgürlük ve açıklığın bir sembolü olarak görmüş; ancak aynı zamanda onun kanayan yaralarını ve insani felaketlerini de göz ardı etmemiştir. Bu nedenle şairin Lübnan'a olan sevgisi, umut ile kırılmalık, aşk ile acı arasında salınan ve diğer Arap ülkelerine duyduğu hislerden farklı, çok katmanlı bir sevgi olarak belirir. Ayrıca, Lübnan'ı vatanı olarak kabul ettiğini ve ona ikinci bir vatan gibi bağlı olduğunu belirtmiştir: “Lübnan dışında vatanım olmasın diye karar verdim, oraya döndüm ve orada yaşamaya karar verdim. Onu ikinci vatanım, belki de ilk vatanım olarak seçtim.”¹⁵⁵

¹⁵⁴ *Dîvânu Usâme b. Munķız*, thk. Nesîb Neşâvî, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1.bs., 1996, s. 132.

¹⁵⁵ Ğarîdu'ş-Şeyh, *Eyyâmî me'a'l-Feytûrî*, Dâru'n-Nahda, Kahire, ty. s. 63.

Lübnan, şair el-Feytûrî için sadece bir Arap ülkesi değildi; güzelliğin, kültürün, direnişin ve Arap rüyasının simgesiydi. Şair'nin Lübnan'a olan sevgisi, birçok şiirinde açıkça kendini göstermiştir. O, bu ülkenin topraklarına olan bağlılığını, doğasına duyduğu hayranlığı ve kültürel rolüne olan takdirini samimi dizelerle ifade etmiştir:¹⁵⁶

أَنْتِ فِي لُبْنَانَ
وَالْخُلْدُ هُنَا
وَالرَّجَالُ الْعَبْقَرِيُّونَ أَقَامُوا
حَمَلُوا الكَوْنَ عَلَى أَكْتَافِهِمْ
عَرَسُوا الحَبَّ... فَلَمَّا أَتَمَرَ الحُبُّ
أَهْدَوْهُ إِلَى النَّاسِ وَهَامُوا
غُرَبَاءَ... وَمُعْتَوِنَ
وَأَخْلَى أَغَانِيَهُمْ عَلَى الأَرْضِ السَّلَامِ

“*Sen Lübnan'dasın,
Ebediyet burada.*

*Büyük adamlar burada ikamet ettiler,
Evreni omuzlarında taşıdılar.*

*Aşkı ektiler... ve aşk meyve verdiğinde,
Onu insanlara hediye ettiler ve deli oldular.*

Yabancılar... Ve şarkıcılar,

En güzel şarkıları, yeryüzünde barışı sundular.”

el-Feytûrî, Lübnan'a derin bir sevgi ve hayranlıkla bağlanmış, bu ülke onun edebî ve sanatsal deneyimlerini zenginleştirmede önemli bir rol oynamıştır. Lübnan, el-Feytûrî'nin şiir dünyasında merkezi bir konuma sahiptir ve şair, bu ülkeye çok şey borçlu olduğunu ifade etmiştir. Özellikle, 1969 yılında Lübnanlı şair el-Ahtal eş-Şağîr Bişâra el-Hûrî (ö. 1387/1968) adına düzenlenen festivalde okuduğu şiir, onun bu ülkeye olan sevgisini ve hayranlığını derin bir şekilde yansıtmaktadır.¹⁵⁷ Bu şiirde, el-Feytûrî'nin hem Lübnan'a hem de Ahtal eş-Şağîr'e olan saygısını ve sevgisini dile getirdiği görülür:¹⁵⁸

أَنْتِ فِي لُبْنَانَ
وَالشَّعْرُ لَهُ فِي رَبِي لُبْنَانَ عَرْشٌ وَمَقَامٌ
شَادَهُ الأَخْطَلُ قَصْرًا عَالِيًا

¹⁵⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/616.

¹⁵⁷ Abdulmecîd 'Âbidîn, "Muhammed el-Feytûrî: Şâ'iru'l-Kavmiyye ve'l-hürriyye", *Mecelletu'l-Mevkîfi'l-Edebi - kuttâbi'l-'Arab*, Şam 1987, s. 192/54-58.

¹⁵⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/616-617.

يَرْزُقُ عَلَيْهِ الصَّوْءُ وَالْعَمَامُ
عَجَبًا إِنَّا بِالْعَذَابِ اتَّحَدْنَا مَعًا
ارْتَحَلْنَا مَعًا
وَفَيْنَا مَعًا

“Sen Lübnan ’dasın,

Ve şiir burada, Lübnan ’ın tepelerinde, bir tahta ve makama sahiptir.

Şiiri, Ahtal yüksek bir saray olarak inşa etti

Işık ve bulut bu sarayın üzerinde süzülür.

Ne gariptir ki biz, acıyla birleşmişiz,

Birlikte göç etmiş,

Birlikte tükenmişiz.”

Bu dizelerde el-Feytûrî, Lübnan’a duyduğu derin hayranlığı dile getirir; onu şiirin tahtı ve yüce makamı olarak tasvir eder. Lübnan’ın edebî ve kültürel değerini, Ümeyye dönemi şairi el-Ahtal eş-Şağîr’i anarak tarihsel bir derinlikle yüceltir. Ardından insani bir boyuta geçerek, kendisi ile Lübnan’ı ortak acı üzerinden birleştirir. Şair, mutlulukla değil, çekilen ıstırapla kurulan bir birlikteliği dile getirir. Bu bağlamda, Lübnan ile olan ilişkisi sadece coğrafi değil, ruhsal ve kader ortaklığına dayanan bir bağlıdır.

Bu düşüncelerini "Ziyaretçi ve Sorular" (الزائر والأسئلة) adlı şiirinde de dile getirir. Şiir, Lübnan’ın güzelliğini ve insanların bu güzelliği nasıl yücelttiğini etkileyici bir dille betimler:¹⁵⁹

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ لُبْنَانَ
يَسْأَلُكَ الْفَجْرُ السَّمَاوِيُّ وَالْأَصْدَافُ وَالدَّرُّ
عَاشِقُونَ إِذَا طَافَ الْجَمَالَ بِهِمْ
تَنَاسَخُوا فِيهِ مَبْهُورِينَ وَانْحَسَرُوا
فَأَمَّنُوا بِالْجَمَالِ الْمَحْضِ، وَانْفَجَرَتْ
أَشْلَاؤُهُمْ فِي رَمَادِ الْكَوْنِ وَانْفَجَرُوا
كَأَنَّهُمْ جِهَلُوا أَنَّ الَّذِينَ حَمَلُوا سِيرَ
الْحَضَارَةِ يَوْمًا مِنْ هُنَا عَبَرُوا

¹⁵⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*,1/617.

“Sorular sana Lübnan’ı,

Göklerden gelen tan vaktinin ışıkları, inciler ve mercanlar sana sorar.

Güzellik dolaştığında âşık olurlar,

O güzellikte kaybolur, onunla bütünleşirler.

Onlar saf güzelliğe inanmış,

Varlıkları evrenin külleri içinde patlamış gibidir.

Sanki bilmiyorlar ki,

Bir zamanlar medeniyetin sırrını taşıyanlar buradan geçmişlerdir.”

el-Feytûrî, Lübnan ile güçlü bir bağ kurmuş ve neredeyse her şiirinde ona hitap etmiştir. Şair, zaman zaman *أَنْتِ فِي لُبْنَانَ* "sen Lübnan'dasın" diyerek, bu ülkenin diğer tüm yerlerden farklı ve benzersiz olduğunu ifade eder. Lübnan'a olan sevgisi öyle büyüktür ki, onu bir sevgili olarak benimsemiş ve ulusal meselelerdeki sıkıntılarını, özellikle de Filistin davasına olan üzüntüsünü bu ülkeye şikâyet etmiştir. el-Feytûrî, Lübnan ve Filistin'i bir bütün olarak görmüş, bu iki ülkeyi tek bir şiirde harmanlayarak acılarını ve Arap coğrafyasındaki karanlığı dile getirmiştir.¹⁶⁰

أَنْتِ فِي لُبْنَانَ
وَالْجُرْحُ كَمَا كَانَ يَا لُبْنَانَ
وَالنَّارُ ضَرَامٌ
وَفِلَسْطِينَ الَّتِي كَانَتْ لَنَا
سُورَةٌ تُثَلَّى، وَقَدْ آسَأَ يُقَامُ
فَمِلْءُ الْمَحَارِيبِ صَلَاةٌ وَصِيَامٌ
كَانَ بَيْتُ اللَّهِ قُدْسِيًّا
قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ عَلَى الْقُدْسِ الظَّلَامُ

“Sen Lübnan’dasın,

Yara hâlâ aynı, ey Lübnan.

Ateş hâlâ alev alev yanıyor.

Filistin, bir zamanlar bizim için

Okunan bir sûre, yapılan bir ayindi.

Mihraplar dolusu dua ve oruç vardı.

¹⁶⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*,1/617.

*Allah'ın evi mukaddesti,
Ta ki Kudüs'e karanlık çökene dek."*

Her ne kadar Filistin derin yaralar ve karanlıklar içinde olsa da el-Feytûrî'nin şiirlerinde umut ve zafer beklentisi hissedilir. Şair, Lübnan'da bulunduğu sürece Filistin'in acısını yüreğinde hissetmiş ve onunla derinden bir bağ kurmuştur. Bu durum, Arap davasına olan bağlılığının ve ulusal duygularının bir yansımasıdır. el-Feytûrî'ye göre, nerede olursa olsun ister Lübnan'da, ister Şam'da, ister Cezayir'de Arapların ortak bir acısı ve mücadelesi vardır. Hak ile batıl arasındaki savaş, onun ifadesiyle, sonsuza dek sürecektir.

el-Feytûrî, Lübnan'a dair en güzel şiirlerini yazmış, bu ülkenin zorluk ve acılarına ortak olmuştur. 1982'de İsrail kuşatması sırasında Beyrut halkının yaşadığı sıkıntılara tanıklık etmiş ve onların fedakârlıklarını dile getiren şiirler kaleme almıştır. Bu şiirlerde, özellikle Arap dünyasının Lübnan'a yardım konusundaki yetersizliğini eleştirmiştir. "Hayır, Bu Lübnan Değil" (لا ليس... لبنان) adlı şiirinde, Lübnan halkının fedakârlıklarını överken, Arap ülkelerinin desteğini esirgemesini eleştirir.¹⁶¹

لَيْسَ لُبْنَانُ عَرْشَ الطَّائِفِي إِذَا اسْتَقْوَى
وَأَلْعُوبَةَ الْحُكَّامِ إِنْ عَدَلُوا
لُبْنَانُ رُؤَى نُبُوتٍ مُقَدَّسَةٍ
تَظَلُّ فِي الْكُونِ مِثْلَ الْكُونِ تَكْتَمِلُ
***

لا.. لَا تَقُلْ دَخَلُوا فِي الْبَيْتِ أَوْ رَحَلُوا
هُنَاكَ مَنْ أَمَرَ الْأَبْطَالَ فَاثْتَقَلُوا
هُنَاكَ لُبْنَانُ، وَالْأَرْضُ الَّتِي عَضِبَتْ
لَوْفَعِ أَقْدَامِ مَنْ حَانُوكَ يَا جَبَلُ
هُنَاكَ الْقُدْسُ يَا فُؤَادَ النَّبُوءَةِ
لَكِنَّ سَكَّانَ بُرْجِ الصَّخْرِ تُذْرِكُ أَنَّ الْبَحْرَ
آتٍ، وَأَنَّ الْمَوْجَ مُتَّصِلُ
عَدَالَةُ اللَّهِ فَوْقَ الْأَرْضِ
لُبْنَانُ، لَا لَيْسَ لُبْنَانُ الَّذِي صَنَعُوا
بِالْأَمْسِ أَوْ قَسَمُوهُ الْيَوْمَ وَاحْتَقَلُوا
لُبْنَانُ رُؤْيَا نُبُوتٍ مُقَدَّسَةٍ

“Lübnan, güçlendiğinde mezhepçiliğin tahtı değildir.

Adil olduklarında yöneticilerin oyuncağı da değildir.

¹⁶¹ el-Feytûrî, *Şarku's-Şemsi Ğarbu'l-Kamer*, s. 65-66.

*Lübnan, kutsal kehanetlerin vizyonudur.
Evrenin içinde kalır ve evren gibi tamamlanır.*

***

*Hayır... Hayır, girip evde oturdular ya da çekip gittiler deme.
Orada kahramanlara emir verildi, onlar yer değiştirdiler.
Orada, öfkeli toprağıyla Lübnan var.
Sana ihanet edenlerin ayak seslerine kızan, ey dağ.
Orada Kudüs var, peygamberliğin Kudüs 'ü.
Ama Burc eş-Şahr sakinleri bilir ki,
Deniz geliyor, dalgalar durmaksızın ilerliyor.
Allah 'ın adaleti yeryüzüindedir.
Lübnan... Hayır, bu onların yaptığı Lübnan değil.
Dün yaratıp, bugün bölüp kutladıkları Lübnan değil.
Lübnan, kutsal kehanetlerin vizyonudur.”*

el-Feytûrî, Lübnan üzerine yazdığı bu şiirinde birden fazla temayı ele almıştır. Öncelikle, şehitlerin kutsal kanlarıyla Lübnan'ı savunduğunu, özgürlük ve onur madalyalarını hak eden bu mücadeleçilerin, tarihin sayfalarına isimlerini ölümler defterinden önce yazdığını vurgular. Şair, Fransız işgaline karşı direnişin devam etmesi gerektiğini, kahramanların azim ve güçlerinin asla eğilmeyeceğini ifade eder. Bu noktada şu dizeleriyle, kahramanları denize ve dalgaların sürekliliğine benzetir:

لَكِنَّ سَكَّانَ بُرْجِ الصَّخْرِ تُدْرِكُ أَنْ الْبَحْرَ
آتِ، وَأَنَّ الْمَوْجَ مُتَّصِلٌ

“Ama Burcû ş-Şahr sakinleri bilir ki,

Deniz geliyor, dalgalar durmaksızın ilerliyor.”

Şair, bu imgelerle, kahramanların su gibi engel tanımayan bir kararlılıkla yollarına devam ettiklerini dile getirir. Ancak el-Feytûrî, Arapların Lübnan'a yardım konusundaki ilgisizliğini sert bir şekilde eleştirir. Arapların çokluğuna rağmen, Lübnan'ın acısına duyarsız kaldıklarını belirtir. Bu durum, şairin derin bir üzüntüye kapılmasına yol açar. el-Feytûrî, bu hissiyatı şu şekilde dile getirir: Arapların çokluğu, taşıdığı derin acı kadar büyük, ancak hiçbir fayda sağlamayan bir kalabalıktır.

el-Feytûrî, aynı zamanda Arap dünyasındaki iç çatışmalara da değinir. Şair, Arapların kendi aralarında kavga ederek yalnızca servet biriktirmeye odaklandıklarını, bu sırada eski medeniyetlerini ve Arap kimliklerini unuttuklarını ifade eder. Geçmişin ihtişamını ve atalarının gurur dolu tarihini yitiren Arapların bu hali karşısında, Lübnan iki güç arasında

sıkışıp kalmıştır. Ancak el-Feytûrî, Allah'ın adaletinin ve hikmetinin yeryüzünde tecelli edeceğine olan inancını dile getirir, çünkü Lübnan kutsal dinlerin beşiği olan bir topraktır.

Mısır, el-Feytûrî'nin kalbinde diğer Arap ülkeleri gibi özel bir yere sahipti. Şiirlerinde, yedi yıldan fazla süren İngiliz işgalinin baskı ve zulmünü cesurca ele almış, bu işgale karşı Mısırlıların direniş ruhunu ve mücadele azmini vurgulamıştır. el-Feytûrî, Mısır'ı, zulme karşı direnen bir simge ve Arap dünyasının özgürlük ve onur mücadelesinin ilham kaynağı olarak görmüştür. Onun dizeleri, Mısırlıların acılarını ve özgürlük özlemlerini yansıtan bir ayna işlevi görmektedir.¹⁶²

el-Feytûrî, "Halk Konuştuğunda" (عندما يتكلم الشعب) adlı şiirinde, Mısır halkının sömürgecilere karşı mücadelesini ve ülkenin eski tarihine duyduğu hayranlığı dile getirir:¹⁶³

بالأمس .. والليل، والصّمتِ والكزى في المدينة
رأيتُ شعباً كبيراً، من الشعوبِ الطّعيّنة
يدوسُ في كبرياء، أصفادَهُ وسُجُونَهُ
والشمسُ تغسلُ بالتور، دَرَبَهُ وجبينَهُ

“Dün gece, karanlıkta ve sessizlikte,

Şehirde büyük bir halk gördüm,

Kibrini çiğneyerek zincirlerini ve zindanlarını ezip geçen.

Güneş, ışığıyla yolunu ve alnını yıkıyordu.”

Şair, Mısır'ın sömürgecilere karşı direnişinin sadece dünün değil, bugün ve geleceğin de bir yankısı olduğunu vurgular. Şiirin ilerleyen dizelerinde, Mısır halkının yeniden doğuşunu ve özgürlük için verdiği mücadelenin kutsallığını ifade eder:¹⁶⁴

بالأمسِ ..... والأمسُ ما زالَ في دِمَائِي صَدَاهُ
دَقَّتْ نَوَاقِيسُ مِصْرَ ..... دَقَّتْ بِقَلْبِ الحَيَاةِ
تُعلنُ بِاسْمِ الصّحَايا..... بِاسْمِ الجِيعِ العِراءِ
أَنَّ الإرَادَةَ للشَّعبِ..... لا للمُلُوكِ الطَّغَاةِ

“Dün gece... Ve dünün yankısı hâlâ kanımda,

Mısır'ın çanları çaldı... Hayatın kalbiyle çarptı.

¹⁶² Abdulmecîd 'Âbidîn, "Muhammed el-Feytûrî: Şâ'iru'l-Ḳavmiyye ve'l-hurriyye", 192/56.

¹⁶³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/205.

¹⁶⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/205-206.

Şehitler, çıplaklar ve açlar adına duyurdu ki:

İrade halkındır, tiran krallarına ait değil.”

el-Feytûrî, umut dolu bir şairdir ve bu özelliği, şiirlerinin çoğunda açıkça görülür. Şair, Arap dünyasının acılarını, halklarının fedakârlıklarını ve özgürlük mücadelesini dile getirmiştir. Halkların iradesinin zalim hükümdarların iradesinden üstün olduğuna inanır. Ancak, özellikle Mısır halkının yaşadığı sıkıntılar, şairin dizelerinde derin bir hüznle yankılanır. Kullandığı gece ليل, sessizlik الصمت, uykusuzluk الكرى, açlar الجياع, çıplaklar العراة, gibi kelimeler, bu hüznün kalbinde bıraktığı izleri ifade eder.

el-Feytûrî, işgalin sebeplerine de değinir. Ona göre, topraklar yalnızca dış düşmanlar tarafından değil, aynı zamanda içerden gelen ihanetle işgal edilir. Bu tür ihanetler, halk için daha büyük bir trajedi ve kayıp anlamına gelir. Şair, Mısır halkının işgal yıllarındaki acılarını şu dizelerle dile getirir:¹⁶⁵

بالأَمْسِ سَرَتْ صُفُوفًا مَشْدُودَةً فِي الْجِبَالِ
وَمِتُّ جَوْعَانَ، وَالْفَأْسُ فِي يَدَيْ لَا تَزَالُ
وَبِاسْمِ خَائِنِ مِصْرٍ..... تَدَقَّقُ الْاِحْتِلَالُ

***

بالأَمْسِ وَالسَّوْطُ يَعْدُو خَلْفِي، وَيُوهِنُ صَوْتِي
عَانَقْتُ أَرْضِي وَقَارْفُتْهَا بِحُزْنٍ وَصَمْتِ
وَعِشْتُ وَجْهًا غَرِيبًا، مُشْرَدًا، نِصْفَ مَيِّتِ
حَتَّى إِذَا مِتَّ قَبَلْتُ تُرَابَهَا زُغْمَ مَوْتِي

***

وَبِيرْتِ بَيْنَ قُبُورِي، مُسْتَعْرِقًا فِي شُرُودِ
تُمْ ائْحْنَيْتُ وَقَبَلْتُ رَأْسَ كُلِّ شَهِيدِ
وَكَانَ قَبْرِ الْخِيَانَاتِ مُطْرِقًا مِنْ بَعِيدِ

*“Dün, iplerle gerilmiş saflar hâlinde yürüdü,
Ve açlıktan öldüm, oysa balta hâlâ elimdeydi
Mısır’ın haininin adına aktı işgal.*

***

Dün, kırbaç peşimden koşuyordu ve sesim zayıflıyordu.

Toprağımı kucakladım, sessizce ondan ayrıldım,

Yabancı bir yüzle yaşadım, yarı ölü bir bedende.

Öldüğümde bile onun toprağını öptüm, ölümün acısına rağmen.

¹⁶⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/206-207.

***

*Mezarlar arasında dolaştım, derin düşüncelere dalarak,
Her şehidin başını eğilip öptüm,
Uzakta, ihanetlerin mezarı boynu bükük duruyordu.”*

Şair, vatanından uzaklaşmanın, özellikle de zulüm, baskı ve ihanet nedeniyle ayrılmanın ne kadar zor olduğunu anlatır. Vatan, insanın ruhundan önce bedeninden ayrılır; kişi, garip, sürgün ve mülteci olarak yaşamaya mahkûm olur. Ancak vatanın toprağına duyulan özlem hiç sönmez. el-Feytûrî, Mısır halkının 75 yıllık İngiliz işgali sırasında yaşadığı acılara tanıklık eder. Bu süre boyunca, Mısır halkı açlık, zulüm ve adaletsizlikle mücadele etmiş, nice çocuk yetim, nice kadın dul kalmıştır. Şair, bu trajediyi şu dizelerle özetler:¹⁶⁶

بِالْأَمْسِ مَرَّتْ بِأَرْضِي خَمْسٌ وَسَبْعُونَ عَامًا
مَرَّتْ فَصَفَّتْ عَلَيْهَا الطَّعَاةُ وَالْأَصْنَامَا
وَصَبَّتِ الدَّمَ وَالِدَّمَاعَ فِي حُلُوقِ الْيَتَامَى
وَوَلَوْتُ فِي دِمَائِي تَمْرُدًا وَانْتِقَامَا

“Dün geçti toprağımdan yetmiş beş yıl,

Zalimler ve putlar yerleşti onun üzerine.

Kan ve gözyaşı döküldü yetimlerin boğazına.

Kanımda isyan ve intikam çığlık çığlığa yankılandı.”

el-Feytûrî, şiirlerinin sonunda her zaman özgürlük mücadelesini ve halkın fedakarlıklarını yüceltir. Mısır halkının, çağrışı duyup cesurca karşılık vererek özgürlüğünü kazanmasını şu dizelerle kutlar:¹⁶⁷

إِنَّكَ لَمْ تَذْهَبْ، وَلَمْ تَأْتِ
عَقُوتَ أَعْوَامَا
وَهَذَا أَنْتَ صَاحِ حَالِمٍ بَيْنَ يَدَيْهَا
إِنَّهَا مِصْرٌ... إِنَّهَا مِصْرٌ

“Sen ne gittin, ne de geldin.

Yıllarca uyudun.

İşte şimdi onun kucağında uyanık ve hayal dolu bir hâlde bulunuyorsun.

O, Mısır’dır... Evet, o Mısır’dır.”

¹⁶⁶ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/208.

¹⁶⁷ el-Feytûrî, *Ye'ti'l- 'Aşîkûne* ileyki, s. 51.

İncelenen şiirler aracılığıyla, el-Feytûrî'nin şiirsel deneyiminde iltizâm'ın açık bir biçimde öne çıktığı gözlemlenmektedir. el-Feytûrî, genel meseleleri yalnızca dışarıdan gözlemleyen bir bakışla ele almamış; aksine, onları içerden, bizzat yaşamış birinin sesiyle aktarmıştır. Şiirlerinde başkalarının çektiği acıları betimlemekle kalmamış, bu acılara içtenlikle ortak olmuş; öyle ki, sanki başkalarının kaderinden değil, kendi kaderinden söz ediyormuş gibi görünmektedir. Onun dizeleri, mazlumların ve ezilenlerin sesi olmak üzere kaleme alınmış; şiiri, farkındalık yaratma, değişim çağrısı yapma ve özgürleşmeye davet etme aracı olarak kullanılmıştır.

el-Feytûrî'nin bu insani ve toplumsal duyarlılığı, sadece şiirinde değil, kişisel duruşunda da belirgindir. Yazarlardan Ğarîdu's-Şeyh'in kendisine, Mısır, Lübnan, Fas, Suriye, Cezayir gibi pek çok ülkede buldunuz. Bu ülkelerden birine diğerinden daha fazla bağlı mısınız? diye sorması üzerine el-Feytûrî şöyle yanıt verir: "Kendisini bu yerlerden her birine tüm varlığıyla bağlı hisseden biri olarak çok şanslıyım. Bu ülkelere olan aidiyetim arasında bir üstünlük kuramam. Ben, bu yerlerin her birinden bir parça taşıyan, kemikten bir insanım."¹⁶⁸

el-Feytûrî, şiirinde mazlumların dostu, dışlanmışların sözcüsü ve sesi bastırılanların haykırışı olarak karışımıza çıkar. Onun dizelerinde yoksulların, sürgünlerin ve mültecilerin yaşamları güçlü bir insani boyutla yansıtılır; bu topluluklara şiir aracılığıyla dokunaklı bir varlık alanı kazandırılır. el-Feytûrî'nin şiiri, acıyı yüceltmek için değil, onu aşmayı mümkün kılmak amacıyla gerçeğin resmini çizen bir araç hâline gelir. Sessizliğin sürdürülmemesi, zulmün kabullenilmemesi gerektiği vurgulanır; şiir, bir tepki ve direniş biçimi olarak konumlandırılır. Bu bağlamda, el-Feytûrî'nin şiiri bir değişim çağrısı taşır; bunu bir tercih değil, bir zorunluluk olarak sunar ve şiirin zorbalığa karşı bir silah olarak kullanılabileceğine dair inancını ön plana çıkarır.

3. Tasavvuf

Sudan ve Arap ülkelerindeki sosyal ve ekonomik koşulların kötüleşmesi, el-Feytûrî'nin ruhu üzerinde büyük bir etki yarattı. Bu nedenle, iç huzur ve dinginlik arayarak, manevi ve psikolojik gerilimleri hafifletmek için tasavvufa yöneldi.

Sözlüklerde köken bakımından التصوف (Tasavvuf) kelimesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre bu kelime Arapça kökenli değildir ve Arapçada bir kökü bulunmamaktadır. Kimilerine göre ise kelime Yunanca kökenlidir.

el-Ķâmûsu'l-mûhît sözlüğünde صوف maddesi altında geçmektedir. Bu eserde صوفي (Sufi), kısa tüylerle kaplı bir tür bitki olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁹ Bu bitkinin az bakım isteyen, sade yapısı dikkate alındığında, sûfilerin hayat tarzlarıyla arasında sembolik bir benzerlik kurulmuştur. Nitekim sûfiler de tıpkı bu sade bitki gibi, azla yetinmeyi ilke edinmiş; yiyecek ve içecek konusunda kanaatkâr ve zahidâne bir yaşamı tercih etmişlerdir.

¹⁶⁸ Ğarîdu's-Şeyh, *Eyyâmî me 'ahum*, Dâru'l-Kunûz, Beyrut, 2001, s. 62.

¹⁶⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsu'l-Mûhît*, Mektebu't-Turâs, Beyrût, bs. 8, 2005, صوف maddesi, s. 829.

Bazı görüşlere göre الصوفية (şûfiyye) صفاء (saflık) kelimesinden türemiştir. Sûfiler, iç dünyalarının berraklığı, sırlarının arılığı ve kalplerinin nuruyla bu ismi almışlardır. Onlar, insanlar arasında en saf ruhlu olanlardır.¹⁷⁰

Araştırmacı ve tarihçilerin bir kısmı, “tasavvuf” kelimesinin kökenini Yunanca “sophia” kelimesine, yani الحكمة (hikmet) anlamına dayandırmıştır. Bu görüşü savunanlara göre, sûfiler hikmeti arayan, ona büyük önem veren kimselerdi. Bu nedenle bu isim onlara nispeten kullanılmış, zamanla Arapçalaştırılarak الصوفية (şûfiyye) şekline dönüşmüştür.¹⁷¹

el-Kuşeyrî (ö. 465/1063) التصوف (tasavvuf) kelimesinin ne Kur’ân-ı Kerîm’de, ne hadislerde ne de Arapça lügatinde geçtiğini belirtir ve bu kelimenin bir isim değil, bir unvan olduğunu ifade eder.¹⁷²

Tasavvufun terimsel olarak birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasında en açık olanlardan biri, Zakeriyya el-Enşarî’nin (ö. 926/1520) tanımıdır. Ona göre tasavvuf, “nefislerin arındırılması ve ahlakın saflaştırılması suretiyle ebedi mutluluğa ulaşmayı sağlayan bir ilimdir.”¹⁷³

Seyyid Şerif el-Curcânî (ö. 770/1413), tasavvufu, "Kalpler ilmi; içteki nefsin hâllerini araştıran, kalplerin temizlenmesine çalışan ve yüce âlemlerle bağlantıya ulaştıran ilim" şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁴

İbn Haldun (ö. 808/1406), *Muqaddime* adlı eserinde tasavvufu, şeriat ilimlerinden biri olarak tanımlar. Ona göre tasavvuf, mutasavvıfların, sahabeler gibi geçmiş İslam büyüklerini örnek alarak takip ettikleri bir yol ve yaşam biçimidir. Bu yolun merkezinde Allah’a ibadet ve zühd, yani dünya nimetlerinden el çekme yer alır.¹⁷⁵

Bu olgu, insanın var olduğu her yerde kendini göstermiştir. Tasavvuf, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam’da var olmuş, her dinin kendine özgü bir yolu olmuştur. Zamanla dışarıdan gelen akımlardan etkilenmiş ve bu etkiler arasında en önemlisi, bilgi teorisine olan yaklaşımdır. Bu etkileşim, Arap dünyasının her yerine yayılmış, daha sonra İslam dünyasının doğusunda ve özellikle Arap coğrafyasında büyük bir gelişme göstermiştir. Tasavvuf, zamanla kendine has mezhepler ve akımlar oluşturmuştur.¹⁷⁶

Arap ve İslam dünyasında olduğu gibi, Sudan da tasavvuf akımlarından uzak kalmamış, bu fikir ve inançlar Sudan’da da kök salmıştır. Sudan’daki tasavvufun ortaya çıkışı, sert ve acı gerçeklere karşı bir başkaldırı olarak başlamış, aynı zamanda zenci kimliğiyle övünme eğilimi de bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Abdulkadir Mahmud, bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Yıllar önce Sudan’a ilk girdiğimde, yol tabelaları, gazete ve dergi yazıları, radyodaki sesler ve Ekim 1946 Devrimi’nin anma etkinliklerinde halkın sloganları

¹⁷⁰ el-Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Mektebetu’l-Kulliyâtî’l-Ezheriyye, Kahir, 1980, s. 2.

¹⁷¹ ‘İrfân ‘Abdulhamîd, *Neş’etu’l-Felsefeti’s-Şûfiyye*, Dâru’l-Cil, Beyrût, 8.bs., 1993, s. 108.

¹⁷² Abdulkarim el-Kuşeyrî, *er-Risâletu’l-Kuşeyriyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, b.y. s. 1.

¹⁷³ Abdulkarim el-Kuşeyrî, *er-Risâletu’l-Kuşeyriyye*, s. 7.

¹⁷⁴ Seyyid Şerif el-Curcânî, *et-Ta’rîfât*, Maḥba’atu Haleb, Kahire, b.y. 1938, s. 4.

¹⁷⁵ İbn Haldûn, *Muqaddime*, Tah. Abdullah Muhammed Derveş, Dâru’l-Belhî, Şam, 1.bs., 2004, 2/225.

¹⁷⁶ Osman Muvâfi, *et-Teyyârâtu’l-Ecnebiyye fi’s-Şi’ri’l-Arabî*, Muessesetu’s-Şekâfeti’l-Câmi’iyye, İskenderiye, 2010, s. 108.

dikkatimi çekti. Halkın devrimi yücelten ifadeleri arasında, Ekim'in ruhu size göz kulak oluyor, Ekim'in ruhu sizi kutsuyor, Büyük Ekim size selam veriyor gibi ifadeler öne çıkıyordu. Mahmud, bu ifadelere dayanarak, Sudan'da bu dönemin, Arap soyuna olan bağlılıktan bir kopuş ve halkın kendine özgü bir kimlik arayışına yönelmesiyle karakterize olduğunu vurgular. Bu durum, Sudan halkının kimlik bunalımına yol açarak, toplumda büyük bir huzursuzluk ve belirsizlik yaratmıştır.¹⁷⁷

Tasavvuf, Sudan'daki en belirgin dinî ve kültürel unsurlardan biri olarak kabul edilmekte ve Sudan halkının ruhani ile toplumsal kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlayış, Sudan'a Mağrip, Mısır ve Hicaz'dan gelen Kadiriyye, Tîcânîyye ve Şâzeliyye gibi tarikatlar aracılığıyla ulaşmıştır. Halvetler ve tekke yapıları zamanla dinî eğitim ve manevî terbiye merkezlerine dönüşmüş; İslâm'ın kırsal ve göçebe bölgelerde yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Tarikat şeyhleri ise yalnızca dinî liderler olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanda da etkili figürler olarak öne çıkmışlardır.¹⁷⁸

Sudan halkı, ırk ve renk ayrımcılığına karşı çıkmış, zenci ruhunu özgürleştirmek ve kölelikten kurtulup özgürlüğe yönelmek için haykırmıştır. Sudan toplumu, zenci ve Arap ırklarının bir araya gelmesiyle oluşan bir karışıma sahiptir. Bu karışım, Sudan halkında bir kimlik arayışına yol açmış ve bu belirsizlik, toplumda huzursuz bir ruh hali yaratmıştır. Bir yandan Sudan'ı Arap kültürüne bağlamaya çalışan çağrılar yükselirken, diğer yandan da Sudan'ın kendi ulusal kimliğini ortaya koyan söylemler gelişmiştir. Bu kimlik arayışı, edebiyatçı Hamza Tumbul'un önderliğinde gerçekleşen yenilikçi hareketlerle daha da güçlenmiştir. Bu hareketlerin sonucunda, Sudan entelektüel dünyasında, dini değerler ile sanatsal idealleri bir araya getiren yeni bir düşünce tarzı ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşünce, dini öğretilerle estetik güzelliği harmanlayarak, Doğu ve Batı'nın romantizm şairlerinde gördüğümüz içten bir tasavvufi anlayışa dönüşmüştür. Bu harmanlama, Sudan'da derin bir manevi ve sanatsal uyanışın temellerini atmıştır.¹⁷⁹

Her ne kadar tasavvuf geniş bir akım olarak kabul edilse de, her şairin kendine özgü bir tasavvuf anlayışı bulunmaktadır. Bu tasavvuf anlayışı onun yaşamı ve şiir anlayışıyla şekillenir. Örneğin, Beyâtî'nin (ö. 1419/1999) tasavvufu, sürekli bir dışlanma hissi, aşk özlemi ve mücadelelerin beklenen sonuçları vermemesi nedeniyle duyulan derin bir hüznle karakterizedir. Muhammed Abdülhayy (ö. 1409/1989) ise İslami tasavvuf sembolleri kullanarak evrensel gerçekleri ifade eder. Adonis'in (ö. 1375/1956) tasavvufu, evrene dair derin bir gözlem ve dini tasavvufî mirasla birleşim içerir. Muhammed el-Feytûrî'nin tasavvufu ise yoğun bir hüznün, yabancılaşma duygusu ve duygusal başarısızlıkla doludur; o, yaşadığı acı gerçeklere karşı isyan eden, öfkeli bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Bu çeşitlilik, tasavvufun bireysel deneyimlerle nasıl zenginleştiğini ve her şairin içsel

¹⁷⁷ Abdulkadir Mahmûd, *el-Fikru's-Şûfî fi's-Sûdân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, 1. bs., 1968, s. 1

¹⁷⁸ Taha Hüseyin, *Müstakbelu's-sekâfeti fi's-Sudan*, Dâru'l-Fikr, Hartum, 1992, s. 55.

¹⁷⁹ Abdulkadir Mahmûd, *el-Fikru's-Şûfî fi's-Sûdân*, s. 2.

yolculuğunun farklı boyutlarını yansıttığını göstermektedir. Her şair, kendi duygusal ve ruhsal arayışını ifade etme biçimini, kişisel yaşam deneyimleriyle harmanlayarak oluşturmuştur.¹⁸⁰

3.1. el-Feytûrî'nin Tasavvuf Anlayışı

Tasavvuf, Muhammed el-Feytûrî için yabancı veya yeni bir olgu değildir; köklü bir geçmişe sahiptir. Özellikle babasının en önemli sûfi yollarından biri olan Şazeliyye tarikatının önde gelen isimlerinden biri olması, el-Feytûrî'nin bu alandaki bağlantılarını güçlendirmiştir. Küçüklüğünden itibaren, oturarak veya ayakta ritmik ve sesli olarak zikir yapıla bir atmosferde büyümüştür.¹⁸¹

el-Feytûrî bu durumu şöyle ifade eder: “Babam bir şairdi ve etkileyici bir sesi vardı. Kendi yazdığı bazı şiirleri, zikir halkalarında okur ve seslendirirdi.” Bu bağlamda, el-Feytûrî, ruhsal bir ufka dalarak, o atmosferin derin ritimlerine, sembollerine ve müziğine kapılmıştır. Bu deneyimler, onun tasavvufi şiir dünyasının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve ona manevi bir derinlik kazandırmıştır. Tasavvuf, el-Feytûrî'nin sanatsal kimliğinin ve yaratıcı ifadesinin temel taşlarından biri haline gelmiştir.¹⁸²

Muhammed el-Feytûrî'nin şiirinde tasavvuf, İslami ve Afrikalı tasavvufi derin deneyimlerden kök alan kozmik ve ruhani bir vizyon olarak kendini gösterir. Şair, ilahî aşk, fanîlik ve nûr gibi tasavvufi sembolleri, Afrikalı insanın acılarını ve özgürleşme ile kurtuluşa duyduğu özlemi ifade etmek için kullanmıştır. Tasavvuf, onun şiirinde sadece dini bir konu değil, aynı zamanda benliğin yüceltilmesi, maddi esaretin aşılması ve mutlakla bütünleşme aracı olarak ortaya çıkar. el-Feytûrî, tasavvufi deneyimin duygusal ve sembolik boyutunu yansıtan anlam yüklü ve soyut bir dili ustaca kullanmıştır.¹⁸³

Bazı eleştirmenler, el-Feytûrî'nin güçlü bir bağ kurduğu ve ustalıkla işlediği Afrika deneyiminden, *Gezgin Bir Dervişin Ezgisi* (معزوفة لدرويش متجول) adlı şiir divanındaki tasavvufi deneyime geçişinin, onun sanatındaki doğal yoldan sapma olduğ belirtmektedir. Özellikle 1967 yılındaki Hüzünlü Yenilgi'yi eleştirdiği Debşelîm'in Düşüşü (سقوط ديشليم) adlı uzun şiiriyle, yaratıcılık sürecinde dar bir yola saptığı ve bu yolda kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, eleştirmenler el-Feytûrî'nin tasavvufi temalarla dolu yeni şiirsel yöneliminin, onu daha önceki eserlerinin sağladığı derinlikten uzaklaştırmış olabileceğini öne sürmektedir. Bu geçiş, onun sanatında bir arayış ve belirsizlik dönemi yaratmıştır. Dolayısıyla, el-Feytûrî'nin tasavvufi deneyimi, onun sanatındaki derinlikten sapma olarak yorumlanabilir ve bu durum, onun edebî kariyerinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur.¹⁸⁴ Ancak bu görüş isabetli değildir. Çünkü el-Feytûrî'nin tasavvufi deneyime yönelmesi, şiir serüveninde bir sapma değil, ruhi mirastan derinlemesine etkilenmiş bir anlayışın tabii bir gelişimidir. Haziran 1967 yenilgisine karşı takındığı tutum ise, sanatsal çizgisinden uzaklaşmak değil; bilakis, onun siyasi ve insanı farkındalığını samimi

¹⁸⁰ İhsân Abbas, *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, Dâru's-Şurûk, Amman, 2. bs., 1992, s. 164.

¹⁸¹ Cihad Ebu Fâdil, *Kadâya 'ş-Şi'ri'l-'Hadîs*, s. 324.

¹⁸² Sâlih Necîb, *el-Feytûrî ve'l-Merâyâ ed-Dâiriyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. bs., 1985, s. 204.

¹⁸³ Muhammed Sadık, "Muhammed el-Feytûrî Şâiru't-Taşavvuf ve ş-Şevra", *Mecelletu'd-Doha*, 1/64.

¹⁸⁴ Abduh Bedavî, *Fi's-Şi'r ve's-Şu'arâ*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şekâfe, Kahire, 1981, s. 148.

bir şekilde yansıtan bir tavidir. Şiirinde farklı deneyimlere yer vermesi, bir dağınıklık değil; çok yönlü bir zenginliğin göstergesidir.

el-Feytûrî'nin tasavvufi yönlerini inceleyen kişi, onun üzerinde derin bir hüznün, kaygı ve yabancılık hissinin hâkim olduğunu görür. el-Feytûrî, büyük bir yalnızlık hissetmekte ve ona merhamet gösterecek birini aramaktadır; fakat kimseyi bulamamaktadır. Bu duygu, onda yeni bir şey değildir, çocukluğundan beri onu takip eden bir hissiyattır. Şehrin girişleri ve sokakları karanlık, terk edilmiş bir yeri andırmaktadır; burada hiç kimse kalmamıştır, sadece bazı üzüntülü kuşlar, ailelerinden ayrılmış, yalnız bırakılmıştır. Ancak bu kuşlar sıradan kuşlar değildir, aksine çirkin ve siyah kuşlardır. el-Feytûrî bu durumu şöyle ifade eder:¹⁸⁵

فِي اللَّيْلِ طَائِرٌ غَرِيبٌ ... طَائِرٌ حَزِينٌ
يَنْفُضُ رِيشَهُ الدَّمِيمَ فِي حَدِيقَتِي
الَّذِي فِي مَدِينَتِي مُلَوْنُ الْعُيُونِ
مَدِينَتِي أَمْسُ مَسَاءً
تَحْتَ سُورِكِ الرَّخَامِيِّ أَتَكَتُ
كُنْتُ كَثِيبًا مُوجِعًا، حِينَ أَتَيْتُ
وَضَعْتُ كَالْتِي طَيْبَتِي بِيَجَانِي
وَسَدْتُ قَلْبِي حَجْرًا
نَمْ اضْطَجَعْتُ
وَكُلَّمَا هَمَمْتُ يَا مَدِينَتِي أَنْ تَقِفِي
طَوَّحِكِ الْهَزْلُ وَالنُّحُولُ

“Geceleyin garip bir kuş... Hüzünlü bir kuş,

Çirkin tüylerini bahçemde silkeliyor.

Şehrimde gece, gözleri renkli,

Şehrim dün, akşam.

Mermer duvarının dibine yaslandım,

Kederli ve acı içindeydim, geldiğimde,

Bir peygamber gibi, saflığımı yanıma koydum,

Kalbimi bir taşla yastık yaptım,

¹⁸⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/286-287.

Sonra uzandım.

Ve her ne zaman, ey şehrim, ayağa kalkmayı denediysen,

Seni güçsüzlük ve zayıflık savurdu.”

Şair, artık neredeyse tamamen boşalan şehrinin betimlerini, yalnızca birkaç kuşun kaldığını ifade eder. Daha sonra bu durumu daha net bir şekilde ortaya koyarak, şehirdeki karga ve baykuşları tasvir eder; bu kuşlar, şehrin karanlık ve ıssız atmosferini yansıtan birer sembol olarak öne çıkar. Arap kültüründe kargaların uğursuzluk ve yıkımın habercisi olduğuna dair yaygın bir inanç bulunmaktadır.

Kargalar, bu ıssız şehirde varlıklarını sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda şairin içsel dünyasını da olumsuz bir şekilde etkilemeye çalışır. Şair, bu kuşların kendisini körleştirme çabasında olduğunu, yani her şeyi karanlık ve umutsuz bir şekilde görmesini sağlamaya çalıştıklarını dile getirir. Bu bağlamda, şairin ifadesiyle:¹⁸⁶

وَتَهَادَتِ الْعُرْبَةُ
عَرْجَاءُ تَبْكِينِي وَتَضْحَكِينِي
وَتُرِيْقُ الْوَانِي ... وَتَغْرِزْنِي
لَيْلًا حَرِيْفِيًّا بِلَا لَوْنٍ
لَيْلًا عَجُوزًا طَاعَنَ السَّنَّ
يَعْدُو بِخِيْمَتِهِ وَيَحْمِلْنِي
وَرَأَيْتُ بُومَاتٍ وَأَعْرَبِيَّةَ
تَصْطَفَّ عِبْرَ مَدَاخِلِ الْمَدِينَةِ
عَمِّيَاءَ تَرْمُقْنِي
وَتَنْظُلُّ تُنْكِرْنِي

*“Gurbet yavaşça yürüdü,
Topal, beni ağlatıp güldürüyor,
Renklerimi döküyor... ve beni örüyor,
Rengini yitirmiş bir sonbahar gecesi gibi,
Yaşlı, kocamış bir gece,
Çadırında koşuyor ve beni taşıyor.
Baykuşlar ve kargalar gördüm,
Şehrin girişleri boyunca sıralanmış,
Kör bir şekilde bana bakıyorlar,*

¹⁸⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/476-477.

Ve hep beni inkâr ediyorlar.”

Hüzün, el-Feytûrî'nin şiirinde geniş bir yer kaplar; bu duygu, dünyayı reddeden bir bıkkınlık ve sıkıntı hissiyle birleşir. Onun şiirlerini takip edenler, hayatın boşluğunu hisseden insanın içsel acılarıyla dolu, karamsar birçok şiirle karşılaşır. Feytûrî, melankoli ve kaybolmuşluk duygusuna âşık bir şairdir; yalnızlık hissi ağırlaştığında, bu duyguları simgeleyen melankoli sevgilisine sığınır. Bu bağlamda, el-Feytûrî, melankolisinin hayatındaki yerini ve önemini şöyle ifade eder:¹⁸⁷

حَتَّى إِذَا نَسِيتُ يَا حَبِيبَتِي يَوْمًا
سَتَبَقَى لِي عَشِيقَتِي "الكَابَةُ"
تِلْكَ الَّتِي لَا تَعْرِفِينَهَا
الْحَدِيقَةُ، الْبُحَيْرَةُ، السَّحَابَةُ
تَخْلَعُ نُوبَهَا عَلَى قَصَائِدِي
تَجْلِسُ فِي دُنْيَايَ حَيْثُ تَشْتَهِي
تَرُسُّمْ وَجْهَهَا الْإِلَهِيَّ
عَلَى عَيْنِي هَاتَيْنِ فَلَا أَرَى سِوَاهَا
عَشِيقَتِي الْكَابَةُ
أَيُّهَا الرَّائِرَةُ الْعَرَبِيَّةُ الطَّبَاعِ
بَيْرُوتُ لَبَسَتْ قِنَاعَهَا
وَمَرَّقَتْ قِنَاعِي
وَهَا أَنَا وَحْدِي فِي ظَلَامِهَا
أَضِيعُ فِي ضَيَاعِي
أَخَافُ أَنْ تَأْخُذَنِي الْعُرْبَةُ
مِنْ ذِرَاعِي

*“ Ey sevgilim, hatta eğer unutursam bir gün.
O yine de benim aşkım ‘melankoli’ kalacak.
Onu, sen tanıımıyorsun,
Bahçe, göl, bulut
Elbisesini şiirlerimin üstünde çıkarıyor.
Dünyamda oturur, arzuladığı gibi,
Yüzünü ilahî bir şekilde çiziyor
Bu gözlerime çizer, başka bir şey göremem.*

¹⁸⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/483-484.

*Sevgilim melankoli,
Ey tuhaf ziyaretçi,
Beyrut, maskeni taktı;
Ve benim maskemi parçaladı.
İşte ben, karanlığında,
Kaybolmuşluğumda kayboluyorum
Korkuyorum, gurbet beni
Kollarımdan alacak.”*

Kendisi, derin bir psikolojik yabancılaşma hissi yaşamaktadır ve bu durum, üzerini karamsarlıkla örtmektedir. Sürekli olarak hüznün ve kaybolmuşluk içinde varlık sürmekte, hiçbir yerde istikrar bulamamaktadır. Hatta, zorunlu olarak Sudan'dan uzaklaştırıldıktan sonra sığındığı ve sevdiği şehir olan Beyrut bile onu tanımamaktadır. Bu şiiri, şeffaf bir tasavvufi ruh taşımaktadır; ancak aynı zamanda yaralı benliğin derinliklerine inmektedir. Keder burada sürekli bir varlığa dönüşür; öyle ki, ilahî bir yüze benzer hâlde, ondan başka hiçbir şey görünmez olur.

Şair, özellikle tasavvuf konularında semboller ve işaretler kullanmayı tercih etmektedir; zira, iç dünyasını açığa vurmamak istememekte, özellikle de kendini ait hissetmediği bir mekânda bu duygularını paylaşmaktan kaçınmaktadır.

el-Feytûrî, kendisinden önceki herhangi bir sûfinin durumunu yansıtmaktadır. Sûfîlerin tümü, şiirlerinde ve yazılarında tefekkür olgusu üzerine konuşmuşlardır. Tasavvuf deneyiminde tefekkür temel mertebelerden biri sayılır ve sûfîler bunu, kalbin duyusal bağılıklardan arınarak ulaşabileceği en yüce bilgi derecesi olarak kabul etmişlerdir. Kelâbâzî (ö. 398/1008)'ye göre hakiki tasavvufçu, “dünyadan el çekmiş, sonuçlara bakmış ve Allah'ın yaratışındaki ayetleri tefekkür etmiştir.” Çünkü tasavvuf anlayışında kurtuluş, dünyaya bağılıktan ve süslerine takılmaktan uzaklaşmakta yatar.¹⁸⁸

el-Feytûrî "Tahtın yakutu" (ياقوت العرش), adlı şiirinde, insanın günlük hayatta yaşadığı çelişkilerden bir örnek sunar ve der ki, sûfî gerçekliğin ardındaki çelişkilerin üzerindeki tozları silkip atmalı, aldatici ve yanıltıcı görünümlere teslim olmamalıdır.¹⁸⁹

دُنْيَا لَا يَمْلِكُهَا مَنْ يَمْلِكُهَا
أَعْنَى أَهْلِهَا سَادَتْهَا الْفُقَرَاءُ
الْخَاسِرُ مَنْ لَمْ يَأْخُذْ مِنْهَا
مَا تُعْطِيهِ عَلَى اسْتِحْيَاءِ
وَالْغَافِلُ مَنْ ظَنَّ أَنَّ الْأَشْيَاءَ
هِيَ الْأَشْيَاءُ

¹⁸⁸ el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Taşavvuf*, s. 85-87.

¹⁸⁹ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/505-506.

***

صَدَّقْنِي يَا يَا قُوتَ الْعَرْشِ
أَنَّ الْمَوْتَى لَيْسُوا هُمْ
هَاتِيكَ الْمَوْتَى،
وَالرَّاحَةُ لَيْسَتْ
هَاتِيكَ الرَّاحَةَ.

*"Dünyada, onu sahiplenen, sahip olamaz
Dünya ehlinin en zenginleri onun efendileri olan fakirlerdir
Kaybeden, ondan almayı bilmeyendir,
Verdiği şeyleri bir utanmayla.
Gafil olan, şeylerin
Şeyler olduğunu sanandır.*

***

*İnan bana, ey "Yâkûtu'l-'Arş"¹⁹⁰
Ölüler ölüler değildir,
Şu ölüler,
Ve rahatlık,
Şu rahatlık değildir.*

Bu fikir, kendisinden önce birçok şair tarafından da dile getirilmiştir. Hatta Cahiliye Döneminin şairleri bile, zühdü tanımışlardır. Bu bağlamda, ünlü şair Lebîd b. Rebî'a'nın şu dizesi dikkat çekicidir:¹⁹¹

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ   وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

"Her şey, Allah'tan başka- boş bir değerdir. Ve her türlü nimet, mutlaka sona erecektir."

Sonsuz nimet yalnızca ahirette vardır; her şey, yücelik ve ikram sahibi olan Allah'ın yüzü haricinde boş bir değerdir. Cahiliye döneminde yaşayan Lebîd, bu düşünceleri dile getirmiştir. Peki, el-Feytûrî bu dünyaya dair böyle bir bakış açısını nasıl bilmez? O, modern çağın bir çocuğu olarak hayatı öznel bir perspektiften ele alır ve bunu kişisel deneyimlerinden çıkarır. el-Feytûrî, hayattaki her şeyin nihayetinde yok olacağını, gördüğü şeylerin ise birer illüzyon ve hayalden ibaret olduğunu savunur.

Bu durumda, kalıcı olan tek gerçek, evrendeki özdür. el-Feytûrî, bu bağlamda yoksulları hayatın inşasında en temel yapı taşları olarak görür; onların gerçek dünya

¹⁹⁰ "Yâkûtu'l-'Arş": Habeş kökenli, salih bir kişi olarak bilinir. el-Feytûrî, bu siyah sûfi adamdan etkilenmiştir; onun etkileyici yanını ise Afrika kökenli oluşudur. Bu bağlamda el-Feytûrî, Yâkût'un kimliğini ve kökenlerini, kendi melankoli ve yabancılik duygusuyla harmanlayarak ifade eder.

¹⁹¹ Lebîd b. Rebî'a, *Dîvân Lebîd b. Rebî'a*, thk. İhsân Abbas, Dâru Şâdir, Beyrut, 2008, s. 186.

hakimiyetine sahip olduklarını vurgular. Şiirine دنیا “dünya” kelimesiyle başlaması, tasavvuf ehlinin sıkça dile getirdiği bir kavramdır ve adeta dünyayı küçümseyen bir yaklaşımı simgeler. el-Feytûrî’ye göre dünya, ahirete geçiş için bir köprüden başka bir şey değildir. Bu nedenle, onun şiirinde tasavvufi bir derinlik ve yaşamın geçiciliği üzerinde düşünme arayışı öne çıkmaktadır.

3.2. İlahi Aşk

İlâhî aşk, tasavvufî tecrübenin en yüce makamlarından biri olarak kabul edilir. Bu aşk, sûfinin mahlûka duyduğu sevgiden yüce Yaratıcı’ya duyulan sevgiye yükselmesini ifade eder. Sûfî, kalbini ilâhî cemâlin nurlarıyla eriterek benliğinden geçer ve yalnızca Allah ile baki kalır. Tasavvufta bu aşk hâli, aklî idrakin ötesinde bir tecrübe olarak tanımlanır; özlemin, inlemenin, vecdin ve bazen manevî sarhoşluk (sekir) hâlinin tezahürüdür.¹⁹²

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), bu konuda şöyle der: “Muhabbetin nihâî noktası aşktır; aşk, muhabbetin ifrat derecesidir ve kalbi mâşuktan başka her şeyden alıkoyar.” O’na göre, ilâhî aşk, Allah’ın sıfatları, cemâli ve kemâli üzerinde tefekkür ederek kalpte oluşan yüce bir hâlet-i ruhiyedir ve bu aşk, kişiyi ibadetle, teslimiyetle ve ihlâsla Allah’a yaklaştırır. Ârif, bu aşkın zirvesine ulaştığında artık Allah’tan başka hiçbir şey talep etmez; ne dünya arzuları ne de ahiret beklentileri kalır.¹⁹³

Ancak bu ilahî aşka duyulan derin tutkudan ötürü, okuyucu bazen ilahî aşk kavramı ile maddî aşk kavramı arasında bir karışıklık yaşayabilir. Bu durum, okuyucunun ruhsal olanla maddî olanı ayırt etme konusunda zorlanmasına yol açabilir.¹⁹⁴

el-Feytûrî de kendisinden önceki sûfilerle benzer bir yolu takip ederek, ilahî varlığı kendine bir mâşuk olarak almış ve onu derin bir tefekkürle incelemiştir. Aşka duyduğu yoğun sevgi nedeniyle, kendisi ile ilahî varlık arasında büyük bir karışıklık yaşanmış, bu noktada artık kendisini ilahî olanla ayırt edememiştir. el-Feytûrî, bu durumu şu şekilde dile getirir:¹⁹⁵

وَيَجِي... وَأَنَا أَتْلَعْتُمْ نَحْوَكْ يَا مَوْلَايَ

أَجَسَّدُ أَحْرَابِي

أَتَجَرَّدُ فِيكَ

هَلْ أَنْتَ أَنَا؟

يَدُكَ الْمَمْدُودَةُ أَمْ يَدِي الْمَمْدُودَةُ؟

صَوْتُكَ أَمْ صَوْتِي

تَبْكِيَنِي أَمْ أَبْكِيَكْ؟

¹⁹² Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, s. 116.

¹⁹³ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, s. 4/287.

¹⁹⁴ Şâbir Abdu'd-Dâim, *el-Edebu's-Şüfî İtticâhâtuhu ve Haşâişuhu*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2. bs., 1984, s. 27.

¹⁹⁵ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/454.

*“Ey efendim... sana doğru kekelerken eyvah bana,
Acılarımı somutlaştırıyorum,
Sende her şeyden soyutlauyorsun.
Sen ben misin?
Uzanmış eli seninki mi, yoksa benimki mi?
Sesin mi yoksa sesim mi?
Sen mi bana ağlıyorsun, yoksa ben mi sana ağlıyorum?”*

Bu aşk, sūfîlerin gözünde en yüksek aşk türüdür. Nasıl olmasın ki, sevgiliye âşık olan, sevdiğiyle bir bütün haline gelmiş ve bu bağlamda varlıklarını birleştirmiştir. Bu durumda, el-Feytûrî, sevdiği varlığa köle olur. Bu, âşıkların sultanı olmanın tek yoludur. Sevdiğinin adı anıldığında, kendisini kaybeder; aklı gider ve ruhu ilahî varlıkla buluşur.

el-Feytûrî'nin bu bağlamda yazdığı beyitler, tasavvuf edebîyatının en değerli eserleri arasında sayılmaktadır. Şair, içsel yolculuğunu ve ilahî aşka duyduğu derin hissiyatı şöyle ifade eder.¹⁹⁶

فِي حَضْرَةِ مَنْ أَهْوَى
عَبَّتْ بِي الْأَشْوَاقُ
حَدَّقْتُ بِإِلَاجِهِ
وَرَقَّصْتُ بِإِلَاقِهِ
عِشْقِي يَفْنِي عِشْقِي
وَفَنَائِي إِسْتِغْرَاقُ
مَمْلُوكُكَ لِكَيْ
سُلْطَانُ الْعُشَّاقِ

“Sevdiğim varlığın huzurunda,

Aşk arzularım beni sarhoş etti.

Yüzsüz bakışlarla derin düşüncelere daldım,

Ayaklarım olmadan dans ettim.

Aşkım, aşkımı yok ederken,

Benliğimin sonu bir derinleşme.

Senin kulun oldum ama,

¹⁹⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/455.

Âşıkların sultanıyım.”

Burada, âşık olan kişinin aklı gider; yüz­süz bakışlarla, ayakları olmadan dans eder. O, sevdiğine bir köle olmasına rağmen bununla mutlu bir şekilde âşıkların sultanıdır.

Dini içerikli şiir başlığı münacat, hikmet ve öğüt temalarından oluşmaktadır. Münacat Allah'a yakarış amacıyla yazılan manzum ve mensur eserleri ifade etmektedir.¹⁹⁷ el-Feytûrî, aşkı kendini keşfetmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu aşk, ona aradığı huzur ve güveni sağlamaktadır. Tasavvuf üzerine yazdığı ilk eserlerinden biri, *Dolaşan Derviş İçin Melodi* (معزوفة لدرويش متجول) adlı şiir kitabıdır. Bu eserinde şair, kaybolmuş kimliğini ve yıllar boyunca savaşlar yüzünden uzak kaldığı aşkı aramaktadır. Bu tema, özellikle "Susuz Nehir" (النهر الظامئ) adlı şiirinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Burada el-Feytûrî, ilahî varlığa hitap ederek aşk ve inanç özlemini dile getirir. Şu sözlerle ifade eder:¹⁹⁸

أريدُ أنْ أعشَقَ... أنْ ألمَسَ الأعْمَاقَ
أنْ ألمَسَ أعْمَاقِي
أنْ أعْبُدَ اللهَ
كَمَا لَمْ أَكُنْ أعْبُدُهُ
فِي عُمْرِي البَاقِي
بِي ظَمًا... بِي ظَمًا قَاتِلًا
فَأَيْنَ يَنْبُوعُكَ... يَا سَاقِي؟
أَكَادُ لَا أَبْصِرُ حِينَ ارْتَمَتْ عَيْنَايَ
إِلَّا دَمَ أَشْوَاقِي
أَطْفِيءُ بِأَعْصَارِكَ هَذَا اللَّظَى الْأَسْوَدَ.
فِي قَلْبِي وَأَحْدَاقِي
أَطْفِيئُهُ، إِيَّيْ نَهْرَ ظَامِي لِلْحُبِّ
فِي جَنَّةِ عَشَاقِ

“Âşık olmak istiyorum, derinliklere dokunmak,

Derinliklerime dokunmak,

Allah'a,

Hiç olmadığı gibi ibadet etmek,

Kalan ömrümde.

İçimde bir susuzluk var, katlanılmaz bir susuzluk,

O yüzden, ey sarhoş eden,

Nerede senin pınarın?

¹⁹⁷ Sedat Şensoy, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bürîni ve Dinî Şiirleri*, Palet Yayınları, 2019, s. 52.

¹⁹⁸ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/195-196.

Bakışlarımın düştüğü yerde neredeyse göremiyorum,

Sadece özlemlerimin kanını görüyorum...

Bu siyah ateşi,

Kalbimde ve gözbebeklerimde,

Fırtınanla söndür.

Söndür onu, ben bir aşk susuzuyum,

Âşıkların cennetinde.”

el-Feytûrî, bu dizelerinde ilahî varlığa olan derin özlemine ve acısını dile getirirken, aşkın en yüksek mertebesine ulaşma arzusunu ifade etmektedir. Şair, içindeki yoğun ateşi ve aşk susuzluğunu dile getirirken, bu duyguların yalnızca ilahî aşk ile dindirilebileceğini vurgular.

Şiirinde susuzluk (ظْمًا) kelimesini tekrarlayarak, ilahî aşka olan derin özlemine ve bu aşkın ne denli hayati bir ihtiyaç olduğunu belirtir. Bu susuzluk, yalnızca yüce Allah'ın sevgisiyle, yani sevgili olarak tanımladığı ilahî varlıkla olan yakınlaşma ile giderilebilecektir. el-Feytûrî'nin bu yaklaşımı, tasavvuf felsefesinin temel unsurlarından birini yansıtarak, aşk ve ilahî bağlılığın iç içe geçtiği bir deneyim sunar.

el-Feytûrî daha önce de belirtildiği gibi kısa boyluydu, siyah tenliydi ve teni beyaz olan azınlığın egemen olduğu bir dönemde yaşıyordu. Bu beyazlar, esmer tenlilerle alay eder, kendilerini onlardan üstün görürlerdi. el-Feytûrî'nin siyah renk takıntısı, onun hayatında sürekli bir varlık göstermiştir ve bu durum ona birçok acı yaşatmıştır. Öfkesine ve sert tavırlarına rağmen, insanlığını kanıtlamak ve uzun süre aradığı insanı kimliğini bulmak istemektedir. Bu kimliğe ulaşmanın yolunun, öz sevgi ve benlik sevgisinden geçtiğinin farkındadır. Bu nedenle, kendini kabul etmeli ve bedeninin rengini benimsemelidir.¹⁹⁹

Ancak, bu içsel çatışma, toplumla entegrasyonunu zorlaştırmıştır. Bu nedenle, siyah rengiyle ve bedeniyle arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Onu bu süreçte teselli eden şey, bunun Allah'ın iradesi olduğuna olan inancıdır; bu nedenle, bu durumu kabullenmiş ve tatmin olmuştur. Her insan, beyazı ve siyahıyla, nihayetinde topraktan yaratılmıştır. Ancak bir sanatçı olarak, el-Feytûrî'nin hisleri, sıradan bir insana göre çok daha derin ve yoğundur. Bu nedenle, başkalarının onun yaşadığı acıları yaşamaması için Allah'a dua etmektedir. Bu bağlamda, şairin yaşadığı psikolojik zorluklar, sanatına yansıdığı gibi, insanlık durumuna dair evrensel bir düşüncüyü de ortaya koymaktadır.²⁰⁰

يَا خَالِقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينَةٍ

وَيَا خَالِقَ الْفَنَانِ مِنْ طِينَةٍ

عَدَّ بْتَنِي بِالْفَنِّ

¹⁹⁹ Murtaẓâ Ahmed Abbâs, "‘Ukdetu'l-Levni'l-Esved 'inde'l- Feytûrî", *Mecelletu Efânîni'l-Ĥutâb*, Sudan, 2023, 2/46.

²⁰⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/200-201.

عَدَّبْتَنِي بِهَذِهِ النَّارِ السَّمَاوِيَّةِ
لَسَوْفَ أَلْقَاكَ غَدًا صَارِخًا بِكُلِّ مَا فِيَّ مِنَ اللَّوْعَةِ
لَمْ تَشْقِنِي دَمَامِي فِي الْوَرَى
لَمْ تَشْقِنِي... إِلَّا حَسَاسِيَّي
أَدْعُوكَ لَا تَشْقِي بِهَا كَائِنًا بَعْدِي
فَهَذِهِ النَّارُ مِنْ قِسْمِي
رَضِيْتُ أَنْ أَفْتَى عَلَى وَهْجِهَا
لِكَيْ يَعْيشَ الْفَنُّ فِي مُهْجَتِي

“Ey insanı topraktan yaratan,

Sanatçıyı da topraktan biçimlendiren,

Sanatla beni acıttın,

Bana bu göksel ateşle azap ettin

Yarın sana, içimdeki tüm özlemle haykırarak geleceğim.

Beni dünyada çirkinliğim yaralamadı,

Sadece hassasiyetim yaraladı beni.

Sana dua ediyorum; benim arkamdan başka bir varlığı yaralama.

Çünkü bu ateş benim kismetimdir

Onun alevinde yok olmaya razıyım,

Sanat yüreğimde yaşasın diye.”

Şair el-Feytûrî, "İki Dudaklarda Nakış" (نقش على شففتين) adlı şiirinde bu aşkı en güzel şekilde tasvir eder. Bu aşk, bir günün ya da bir anın sonucu değildir; aksine, ezeli ve kadim bir aşktır. Tüm yaşadığı baskılara ve savaşlara rağmen, bu aşka olan bağı hala devam etmektedir.²⁰¹

كَانَ اسْمُكَ فِي شَفَّتِي
مَنْفُوسًا مُنْذُ اسْتَيْقَظَتِ الْأَكْوَانُ

²⁰¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/460-461.

وَأَتَيْتُ الْعَالَمَ طِفْلاً
أَغْرَقَهُ الطُّوفَانُ
وَمِثُّ سِنِينَا نَمَّ بُعِثْتُ
وَهَأَنَذَا يَا مَوْلَايَ
أَسْتَعْرِقُ فِي رُؤْيَاهُ

“Adın dudaklarımdaydı,

Varlıklar uyandığından beri kazanmış durumda.

Ben dünyaya çocuk olarak geldim,

Sel beni boğdu.

Yıllar boyunca öldüm, sonra diriltildim;

İşte buradayım, ey efendim,

Onun hayaline dalmış durumdayım.”

el-Feytûrî, Şâzeliyye sûfî geleneğinde yetişmiştir. Babası, daha önce bahsedildiği gibi, Şâzilî tarikatına mensuptu ve peygamber övgüleri ile ilgili ritüelleri gözlemliyordu. Şair şöyle demektedir. “Benim için tasavvufi tecrübe, varlığımın bir parçasıdır. Bu tecrübeyi, doğmadan önce yaşamış gibiyim; zira babam, bu yolun büyüklerinden biriydi. Dolayısıyla tasavvufa yönelişim, ne ani ne de felsefî bir yöneliştir; bilakis, içe doğru daha derin bir bakış ve öz’e daha sıkı bir dönüş anlamı taşır.”²⁰²

el-Feytûrî, Afrika’daki insanı gerçekliğe başkaldıran şairdir. İnsanî ve ahlâkî varlığını unutmadı; o, karmaşık düşünceler ve kör duygular peşinde koşan bir derviş sûfî değildir. Aksine, o bir devrimci sûfî olarak kendini tanımlar ve birçok yerde, yırtık elbise giymiş dervişlerden olmadığını, zikir halkalarında dans edenlerden de uzak durduğunu vurgular. el-Feytûrî, halkının meseleleriyle ilgilenen bir insandır; Arap ulusunun geçmişini ve bu ulusun inşa ettiği medeniyet değerlerini, bu medeniyetin temelini atan tarihi şahsiyetler aracılığıyla anımsamaktadır. Amacı, ulusun ve mevcut gerçekliğin sorunlarını çözmektir.²⁰³

el-Feytûrî, "Beytullaha Giden Bir Hacının Günlüğü" (يوميات حاج إلى بيت الله) adlı şiirinde hacca giden ve kutsal mekanları ziyaret eden hacıların kabilelerini konu alırken, hacılardan birinin Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) selamını iletildiğini, bütün

²⁰² Mahmûd Emîn el-Âlem, *Mukaddimetu Dîvânî'l-Feytûrî*, s. 34

²⁰³ Midhat el-Cıyâr, *el-Edebu'l-Arabî ve Ta'bîruhu 'ani'l-Vahde ve't-Tenevvu'*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1. bs., 1987, s. 46.

Müslümanların selamını da ulaştırdığını ifade eder. Şiirinde bu duyguları şu şekilde dile getirir.²⁰⁴

يَا سَيِّدِي
قَوَافِلُ قُلُوبِنَا إِلَيْكَ
تَحُجُّ كُلَّ عَامٍ
هَيَاكِلُ مُثَقَّلَةٌ بِالْوَجْدِ وَالْهَيَامِ
تَسْجُدُ عِنْدَ عَتَبَاتِ الْبَيْتِ وَالْمَقَامِ
تُقَرِّئُكَ السَّلَامُ

يَا سَيِّدِي
عَلَيْكَ أَفْضَلُ السَّلَامِ

“Ey Efendim,

Kalplerimizin kabileleri sana doğru

Her yıl hacca gider.

Aşkla ve özlemle dolu bedenler,

Kâbe'nin ve Makam'ın eşiğinde secde ederler,

Sana selamlarımızı iletirler.

Ey Efendim,

Sana en yüce selamlar olsun!”

el-Feytûrî hac farizasını yerine getiren bir müminin kalbinde oluşan eşsiz bir duygu durumunu betimlemektedir. İman, huşu ve hasretle dolu bu duygu, aynı zamanda derin bir sevgi ve hayranlık içermektedir. el-Feytûrî, hacılardan biri ağızıyla, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hitaben, her yıl Mekke ve Medine'ye yönelen hac kervanlarının taşıdığı umut ve muhabbet dolu kalpleri tasvir etmektedir. Kâbe'nin eşiği ve Hz. İbrahim makamında secdeye kapanan hacılar, Rabb'lerinden bağışlanma, Peygamber Efendimiz'den de şefaath dilemektedirler. Secde ve huşu içindeki bu anlarda, hacılar geçmiş günahlarından tövbe ederek Allah'a sığınmakta ve şefaathçi olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iltica etmektedirler.

el-Feytûrî'nin dile getirdiği bu dinî sözler, tasavvufî devrimin en yüce anlamlarını somutlaştırmakta ve İslam ümmetinin tüm acılarını dile getirmektedir. Şair bu kasideyi

²⁰⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/486-487.

Peygamber Efendimiz'in huzurunda okurken ellerini dua için kaldırmakta, sözlerinin kabul olunmasını ve İslam ümmetinin hâlinin iyileşmesini umut etmektedir. Şair'nin de dediği gibi, hep bir ağızdan şu sözleri dile getirirler:²⁰⁵

عَلَى الرُّفَاتِ النَّبَوِيِّ كُلِّ ذَرَّةٍ
عَمُودٌ مِنْ ضِيَاءٍ مُنْتَصِبٍ
مِنْ قُبَّةِ الصَّرِيحِ حَتَّى قُبَّةِ السَّمَاءِ
عَلَى الْمَهَابَةِ الَّتِي تُخْفِضُ دُونَ قَدْرِكَ الْجَبَابَةَ
رَاسِمَةً عَلَى مَدَارِ الْأُفُقِ أَفْقًا عَالِيًا
مِنَ الْأَكْفَتِ وَالشَّفَاهِ
يَمُوجُ بِاسْمِ اللَّهِ
الْحَمْدُ لَكَ وَالشُّكْرُ لَكَ
وَالْمَجْدُ لَكَ وَالْمُلْكُ لَكَ
لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ
لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ

*“Nebevî kalıntıların üzerinde, her zerre bir ışık sütunu gibi yükselir,
Türbenin kubbesinden gökyüzünün kubbesine kadar uzanır.
O heybet karşısında alınılar, senin yüce makamının altında eğilir,
Ve ufkun yörüngesinde, ellerden ve dudaklardan yükselen bir ufuk çizer.*

Bu ufuk, Allah'ın ismiyle dalgalanır

Övgü ve şükür yalnızca Sana,

Mülk ve yücelik de yalnızca Sana aittir.

Buyur ya Rabi senin eşin ve ortağın yoktur.

Buyur ya Rabi Senin eşin ve ortağın yoktur.”

Bu dizeler, derin bir tasavvufî deneyimin izlerini yansıtır; Nebevî kutsal emanetin zerrelere, yerden göğe uzanan ışık sütunlarına dönüşür ve bu, onun yüceliğini ve kutsal makamını ifade eder. Dizelerde, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) yüce mevkie karşısında ne kadar yüksek olursa olsun alınıların secdeye eğildiği, ellerin ve dudakların O'nun yüce adıyla yükseldiği görülür. En derin huşu, kalplerin ve dillerin içten bir şekilde “Lebbeyk” diye Allah'a teslim oluşunda doruğa ulaşır; bu da ilahî sevgi ile mutlak teslimiyetin bir araya gelişini simgeler.

Bilindiği üzere, el-Feytûrî genel anlamda insanı meselelere bağlılık gösteren bir şairdir. Şiirlerinde sıkça sembole başvurur; çünkü onun nezdinde bir şiir birden fazla anlam katmanına sahip olabilir. Her ne kadar kutsal mekânlardan ve Beytullah'ı ziyaret etmekten söz

²⁰⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/487-488.

etse de, bu onun gözünde yeterli değildir. O, dizeleri aracılığıyla insanlara dünyevî hâllerini düzeltmeleri çağrısında bulunmak ister. Zira dünya hâlini ıslah etmek, gerçek kurtuluşun yoludur. Bu dünya, kalıcı bir yurttan ziyade, bir imtihan yeridir. el-Feytûrî, bu bağlamda şunları ifade etmektedir.²⁰⁶

يَا سَيِّدِي عَلَيْنِكَ أَفْضَلُ السَّلَامِ
مِنْ أُمَّةٍ مُضَاعَةٍ خَاسِرَةِ الْبِضَاعَةِ
تَقْذِفُهَا حَضَارَةُ الْخَرَابِ وَالظَّلَامِ
إِلَيْكَ كُلَّ عَامٍ
لَعَلَّهَا تَجِدَ الشَّفَاعَةَ
لِشَّمْسِهَا الْعَمِيَاءِ فِي الرَّحَامِ

“Ey efendim, sana selam olsun,

Ziyan eden bir ümmetten,

Her yıl, yıkım ve karanlığın medeniyeti tarafından Sana atılan bir yük,

Umarım ki, şefaata bulur

Kalabalıklar içinde kör olan o güneşine.”

Şair, bu dizelerde, İslam ümmetinin içine düştüğü durumu dile getirir. Ümmet, izzetini, mirasını ve medeniyetini kaybetmiştir. Dünya için gereken çabayı göstermemiş ve sonunda “kazancı ziyan olmuş” bir topluluk hâline gelmiştir. Her yıl Beytullah’a yönelerek günahlarının affını dilemekte, Nebevî huzurda şefaata ve rahmet aramaktadır. Bu, hem ümmetin zayıf düşmüş hâline bir yakarış hem de yeniden uyanış için bir umut ifadesidir. el-Feytûrî, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:²⁰⁷

يَا سَيِّدِي مُنْذُ رَدَمْنَا الْبَحْرَ بِالسُّدُودِ
وَأَنْتَ صَبَبْتَ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ الْخُدُودُ
مِثْنَا
وَدَاسَتْ فَوْقَنَا مَا شِئِيهِ الْيَهُودِ
يَا سَيِّدِي
تَعْلَمُ أَنَّ كَان لَنَا مَجْدٌ فَصَيَّعْنَاهُ
بَدَيْتَهُ أَنْتَ، وَهَدَمْنَاهُ

²⁰⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/488.

²⁰⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/489.

***

يَا سَيِّدِي

عَلَّمْتَنَا الْحَبَّ

فَعَلِمْنَا تَمَرُذَ الْإِرَادَةِ

إِنَّا لَنَا

وَأَدْعُ لَنَا

فَالْعَصْرُ فِي دَاخِلِنَا جَدَارٌ

إِنْ لَمْ نَهْدِمِهِ فَلَنْ يَغْسِلَنَا النَّهَارُ

“Ey efendim, biz denizi barajlarla kapattığımızdan beri

Seninle aramızda sınırlar oluştu.

Öldük,

Üzerimizde Yahudilerin sürüleri yürüdü.

Ey efendim,

Sen biliyorsun ki bizim bir şanımız vardı ama onu kaybettik.

Seninle inşa ettiğimiz bu onuru, biz kendimiz yıktık.

Ey efendim,

Bize sevgiyi öğrettin,

Bir de iradenin isyanını bizi öğret.

Bizim için ağla,

Bizim için dua et,

Zira, çağımız içimizde bir duvar.

Eğer bunu yıkmazsak, güneş bizi yıkamayacaktır.”

Şair Muhammed el-Feytûrî, bu dizelerde İslam ümmetinin yıkılmış hâlini hüznü bir tabloyla tasvir eder ve hitabını Arapların ve Acemlerin önderi olan Peygamber Muhammed’e (s.a.v) yöneltir. O Peygamber ki, fetihlerde ümmete önderlik etmiş ve İslam’ın yüceltilmesinde bayrak olmuştur.

Bu dizeler yalnızca dinî anlamlar taşımaz; aynı zamanda, ümmetin birliğini parçalayan yapay siyasi sınırları ve çiğnenen kutsallarını da ima eder. Şair, Resûlullah’ın inşa ettiği şanlı geçmişin, ümmetin dinine yeterince sarılmaması nedeniyle kaybedildiğini hatırlatır.

Şiirin sonunda şair, Resûlullah devrindeki izzet ve onur dolu günleri anımsatır. O günlerde kadınlar ve erkekler birlikte İslam’ın yücelmesi için çabalamış, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmışlardı. Şair, ümmetin yeniden dirilmesi için, kalplerde yuvalanmış gaflet duvarının yıkılması gerektiğini vurgular.

Böylece, Muhammed el-Feytûrî'nin tasavvufu sadece entelektüel bir arka plan ya da süslü bir söylem unsuru olarak değil, derin bir ruhsal ve şiirsel deneyim olarak benimsediği açıkça görülmektedir. Şair, الله, حياء, خشية, تقوى gibi dinî ve tasavvufi kelimeleri, yüzeysel anlamlarının ötesine taşıyarak metafizik ve ruhani boyutlara ulaştırır. Onun şiirinde bu kavramlar, sadece anlam zenginliği katmakla kalmaz, aynı zamanda kutsal bir atmosfer oluşturarak okuyucuyu ilahî hakikate yaklaştıran bir vasıta hâline gelir.

el-Feytûrî, şiir diline manevî bir şeffaflık kazandırmış, kişisel inanç ile insanı tecrübe arasında kurduğu bağ sayesinde şiirini çağının çalkantıları içinde hakikati arayan bir sûfinin sesi hâline getirmiştir. Bu bağlamda, onun şiiri, samimi ve derinlikli anlatımıyla okuyucunun kalbine dokunan ruhani bir ifade biçimine dönüşmektedir.

4. Aşk

Arap edebîyatında en eski şiir sanatlarından biri olan gazel, diğer edebî türlerden daha yaygın bir konumda yer almaktadır. Bunun temel sebebi, insanın doğası ve deneyimleriyle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Gazel, içeriği itibarıyla kalpleri ve duyguları harekete geçiren bir yapıya sahiptir. Bu nedenle şairler, diğerlerine nazaran bu şiir türüne özel bir ilgi göstermiş ve aşkı samimi bir duyguyla, güzel imgelerle betimlemişlerdir. Aşk, tüm insanlar arasında ortak bir his olduğundan, insanlar aşk şiirlerini dinlerken büyük bir zevk alır ve her biri, bu şiirin kendi hikâyesini, acılarını anlattığını düşünür.²⁰⁸

Kadın hakkında tarih boyunca çok şey söylenmiştir; görüşler farklılık gösterse de, kadın her zaman erkeğe Allahı'nın bahşettiği en yakın dost olarak kalmıştır. Gençliğinde yoldaşı, yaşlılığında destekçisi ve huzur kaynağı olmuştur. Arap şairleri de bu gerçeği derinden hissetmiş ve kadın figürünü şiirlerinde aşkın, güzelliğin ve zarafetin sembolü olarak yüceltmişlerdir. O, şairin dizelerinde anne olarak, sadık bir kardeş olarak ve ilham veren bir sevgili olarak yer bulmuştur. Arap şiirinde kadın, en önemli ilham kaynaklarından biri olmuştur. Şairler onu ince bir duyarlılıkla betimlemiş, şiirlerine zarif ve derin anlamlar katmıştır. Sevgilinin bulunduğu diyarlara aşkla bağlanmış, onun yokluğunda ise o topraklardan nefret etmişlerdir. Nice şair, yalnızca kadının yokluğu yüzünden gurbeti tercih etmiştir. Kadın, şairin yaşadığı hayatın kendisi olmuş; tüm insanlığı kapsayan bir sonsuzluk gibi dizelerine yansımıştır.²⁰⁹

Gazel konusunu ele alan şiirlerin sayısı oldukça fazladır ve sevgili kadını anlatan birçok kâside yazılmıştır. Buna rağmen, insanlar bu şiirlerden asla bıkmazlar; çünkü gazel ve aşk, insan ruhuna çok yakındır. Gazel şiiri yazan birçok şair, duygusal deneyimlerini sanatsal bir biçimde halka sunmayı başarmışlardır. Bu durum, kadının ve aşkın erkeğin kalbindeki önemini gösterir. Zekeriya İbrahim'in dediği gibi, "Aşk, kendimizi keşfetmemize olanak sağlar, çünkü kendimizden çıkmamıza izin verir. Ancak biz, bize yabancı ya da bizi tamamlayan bir şeyle temas ettiğimizde kendimizi doğrularız. Ayrıca aşk, duysal bir idrak

²⁰⁸ Sîrâcuddîn Muhammed, *el-Gazel fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, Dâru'r-Râtib, Beyrut, t.y., s. 8.

²⁰⁹ Ali Osman, *el-Mer'etu'l-'Arabiyye 'Abra't-Târîh*, Daru't-Teğâmun, Beyrut, bs.1. 1975, s. 6.

biçimidir; bu sayede yeni bir toprak ve yeni gökler görebiliriz, üstelik uzun zamandır yaşadığımız o asıl yurdu terk etmeden. Belki de aşkın en büyük sırrı budur.”²¹⁰

Modern dönem şairleri, hayal gücünün genişliği, bolca kullanılan benzetmeler açısından eski dönem şairlerini geride bırakmayı başarmışlardır. Bu durum doğaldır, zira imgeler, hayaller ve manzaralar eski çağlarda bugünkü gibi değildi. Artık modern şair, kadını sadece bir sevgili olarak görmemekte; onu sürekli değişim arayışında olan, cesur, özgür ve mücadeleci bir kadın olarak tasvir etmektedir. Bu bakış açısıyla, kadının modern dönemdeki varlığı, zamana ve mekâna sığmayan bir varlık olarak görülmektedir. Şair, çoğu zaman kadını belirsiz, görünmeyen bir varlık olarak anlatır; bazen de onu yüce ve yüksek bir sesle hitap ederek, dünyevi arzuların ötesinde bir şekilde tasvir eder.²¹¹

Siracuddin Muhammed’in de dediği gibi, “Aşk için filozoflara ya da analistlere ihtiyaç yoktur; aşk, şairlere ve sanatçılara ihtiyaç duyar.”²¹² el-Feytûrî, tıpkı her insan gibi âşık olan bir şairdir. Sudan’da yaşadığı savaşlar nedeniyle büyük acılar çekmiştir; Arap dünyasının yaşadığı birçok sıkıntı ve trajedi ile birlikte sürgün ve göçlere tanıklık etmiştir. Bu nedenle, maddi dünyanın zorluklarından biraz uzaklaşmak, ruhsal bir aşka sığınarak hayatın problemlerinden ve işgalin baskısından kaçmak istemektedir. Bu aşk, yorgun ruhu ve tükenmişliği için bir sığınak arayışıdır. "Susuz Nehir" (النهر الظامئ) adlı şiirinde, kalbinin derinliklerinden yükselen bir çığlıkla şöyle haykırır:²¹³

أُرِيدُ أَنْ أَعْشَقَ
أَنْ أَلْمَسَ الْأَعْمَاقَ
أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ
كَمَا لَمْ أَكُنْ أَعْبُدُهُ
فِي عُمْرِي الْبَاقِي
بِي ظَمًا، بِي ظَمًا فَاتِلٌ
فَأَتَيْنَ يَنْبُوعَكَ يَا سَاقِي
أَطْفِئْ بِإِعْصَارِكَ هَذَا اللَّطَى الْأَسْوَدَ
فِي قَلْبِي وَأَحْدَاقِي
أَطْفِئْهُ، إِنِّي نَهْرٌ ظَامٍ لِلْحُبِّ
فِي جَنَّةِ عُسَّاقٍ
أَكَادُ لَا أَبْصِرُ حَيْثُ ارْتَمَتْ عَيْنَايَ
إِلَّا دَمَ أَشْوَاقِي...
أَطْفِئْ بِإِعْصَارِكَ هَذَا اللَّطَى الْأَسْوَدَ

²¹⁰ Zekeriya İbrâhim, *Muşkilât Felsefiyye: Muşkiletu'l-Hubb*, Dâru Mısır li't-Tıbbâa, t.y., s. 273.

²¹¹ Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadis fi Mısır*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 6. bs., 1994, s. 312.

²¹² Sîrâcuddîn Muhammed, *el-Gazel fi's-Şi'r el-Arabî*, s. 14.

²¹³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/195-196.

“Âşık olmak istiyorum,
Derinliklere dokunmak,
Allah'a
Hiç olmadığı gibi ibadet etmek,
Kalan ömrümde.
İçimde bir susuzluk var, katlanılmaz bir susuzluk,
O yüzden, ey sarhoş eden,
Nerede senin pınarın?
Bu siyah ateşi,
Kalbimde ve gözbebeklerimde,
Fırtınanla söndür.
Söndür onu, ben bir aşk susuzuyum,
Âşıkların cennetinde
Bakışlarımın düştüğü yerde neredeyse göremiyorum,
Sadece özlemlerimin kanını görüyorum...,
Bu siyah ateşi bu kasırganla söndür.”

Şiirini dikkatlice inceleyenler, onun acılarını ve çılgınlıklarını duyacaklardır; sanki şunları söylüyormuş gibi: Yeter artık hüznün, zulüm, baskı, sürgün, evsizlik ve savaş! Ben de bir insanım, aşkı tatmak ve sevilme istiyorum. Eşyalar dünyasından kurtulup aşkın içine düşmek istiyorum. O zaman Allah'a, gereği gibi ibadet edebilirim. Zira Allah'a ibadet huzur gerektirir; aşk da aynı şekilde barış ve güven ister. Aşk ateşi, beni bu acı gerçeklikten kurtaran tek şeydir. Bu siyah ateşi senin bu kasırganla söndür. O, doğası gereği sonsuz bir aşk ve sevgi nehridir; ancak yaşadığı acı gerçekler, onu aşkın sağladığı güveni görme imkânından mahrum bırakmıştır. Burada sevgiliyi bir su verene (ساقِي) benzetmektedir; çünkü o, ruhunun susuzluğunu giderecek tek varlıktır. Onun ruhunda öyle bir açlık vardır ki, onu ancak aşk doyurabilir.²¹⁴

أَعِيدُوا الْعَرْفَ
إِنَّ حَبِيبَتِي تُضْغِي
وَيِي نَهْرٌ سَمَاوِيٌّ
مِنَ الْعِشْقِ لَا يَفْتَى

“Tekrar çalın!

Sevgilim dinliyor.

Çünkü benim içimde,

²¹⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/138.

Sonsuz bir aşk nehri var.”

“Aşk, evrensel bir güçtür; çünkü o, güneşi ve diğer gök cisimlerini hareket ettiren tek unsurdur. İnsan, saf bir aşka özlem duyar ve çatışma ya da savaştan arınmış derin bir huzura yönelir.”²¹⁵ Aşk, el-Feytûrî’ye güven ve huzur verir. O, aşka düşmeden önce kaybolmuş bir haldeydi ve doğru yolu bulamıyordu. Huzur ve mutluluğa alışık olmadığı için, o sevgiliyle karşılaştığında kalbine saplanan bir hançer gibi hissetmiştir; bu durum, hayatını değiştirmiştir. Sevgilisine seslenerek şöyle der:²¹⁶

سَيِّدِي
لَوْ لَامَسْتُ عَيْنَيْكَ هَذِي الْكَلِمَاتِ الْعَاشِقَاتِ
فَاعْتَدِرِي عَنِّي لِعَيْنَيْكَ
لِأَنَّي إِتَكَّأْتُ فِي ظِلِّهَا ذَاتَ مَسَاءٍ
دَاعَبْتُ فِي سُكُونِهَا النَّجُومَ وَالْقَمَرَ
سَيِّدِي
حِينَ التَّقَيْنَا صُدُقَةً لِقَاءِ الْغُرَبَاءِ
كَأَنْتِ كَاتِبِي مِثْلِي تَمِثِي فِي الطَّرِيقِ
وَالْحُبُّ يَا سَيِّدِي فِي وَطَنِي غَرِيبٌ
يَقْتُلُهُ الْفِرَاقُ وَالْعَدَمُ
وَأَنْتَفَضَتْ رُوحِي حِينَ رَأَيْتُكَ يَا سَيِّدِي
شَعَرْتُ فَجَاءَةً، كَأَنَّ خَنْجَرًا يَغُوصُ فِي دَمِي
يَغْسِلُ قَلْبِي وَفَمِي
“Ey Sevgili

Eğer gözlerin bu âşık Tkelimleri dokunursa,

Lütfen affet beni gözlerin için.

Çünkü bir akşam gölgende yaslandım,

Sakinliğinde yıldızlarla ve ayla oynadım.

Hanımefendi,

Bir yabancı gibi tesadüfen karşılaştığımızda,

Kederim de benim gibi yolda yürüyordu.

Ve aşk, hanımefendi, benim ülkemde garip,

Sıkıntı ve yokluk tarafından öldürülüyor.

Ruhum, seni gördüğümde titredi, hanımefendi.

²¹⁵ Zekeriya İbrâhim, *Te’emmulât Vucûdiyye*, Dâru’l-Âdâb, Beyrut, 1962, s. 106.

²¹⁶ el-Feytûrî, *Dîvânü ’l-Feytûrî*, 1/408- 410.

Aniden hissettim ki, sanki bir hançer kanıma saplanıyor;

Kalbimi ve ağzımı temizliyordu.”

el-Feytûrî'nin hayatı, lüks ve zenginlik dolu bir yaşam değildi; istikrar ve güvenlik de uzaktı. Ancak tüm bu acıların ortasında, kalbine aşkın girdiğini gördü. Aşk, sadece kan ve barutun tadını bilen vatanında buldu. Ama o güzel gözler kalbini aldı ve ona, o kara günlerin acılarını unutturacak bir aşk hikâyesi yaşattı. Eğer fırsat bulursa ve yolun kenarından geçerse, onu iki kez öpecek: bir kez gözleri için, bir kez de onları bir araya getiren neden olduğu için. Burada sanki diyor ki: Umutsuzluğa kapılmayın; hayattaki tüm acılara rağmen aşk vardır ve kimse, kalbinin kapısını ne zaman çalacağını bilemez. Zor koşullar altında yaşayan bir insan bile, sevgilinin kalbine saplanacak o hançerin gelmesini bekleyebilir.

سَيِّدَتِي لَوْ التَّقِينَا فَجَاءَ

لَوْ أَبْصَرْتَ عَيْنَايَ تِلْكَمُ الْعَيْنَيْنِ

لَوْ اجْتَمَعْنَا صُدْقَةَ أُخْرَى عَلَى الطَّرِيقِ

فَسَوْفَ أَلْتُمُ الطَّرِيقَ مَرَّتَيْنِ

“Hanımefendi, eğer aniden karşılaşıyaydık,

Eğer gözlerim, o gözleri görseydi,

Yolda bir başka rastlantıda bir araya gelseydik,

Yolu iki kez öpeceğim.”

Aşkın insanı değiştirdiği söylenir ve bu doğaldır; çünkü aşk, kalbi ve akli birlikte etkileyen güçlü bir duygudur. İnsan âşık olduğunda, hayat daha güzel görünmeye başlar ve küçük şeyler bile anlam kazanır. Kaygı yerini özleme bırakır, sessizlik ise düşünceler ve duygularla dolar. Aşkla birlikte kalp yumuşar, ruh arınır ve sanki insan, umut ve güzellikle dolu yeni bir hayata başlar. el-Feytûrî, bu kaybolmuşluk ve kölelerin zulmü içinde, "Gürültü İçinde Bir Şarkı" (أغنية في الضوضاء) adlı güzel bir şiirinde, sevgilisinden yanında kalması için ne yapması gerektiğini sorar. O, hayat yolunu kendisine aydınlatmışken, elinde sadece ona olan sevgisi vardır. Ona şöyle der:²¹⁷

مَاذَا أَصْنَعُ لَكَ...؟

يَا أَجْمَلَ شَيْءٍ فِي دُنْيَايَ

مَاذَا أَصْنَعُ لَكَ

هَلْ أَمْلِكُ شَيْئًا آخَرَ غَيْرَ هَوَايَ

الظُّلْمَةُ تَمَلُّ عَيْنِي

وَقَيْدُ الظَّالِمِ حَوْلَ خُطَايَ

وَطَّرِيقِي أَخْرَسُ

²¹⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/424.

*“Ne yapmalıyım senin için...?
Ey dünyamdaki en güzel şey,
Ne yapmalıyım senin için?
Aşkımda başka bir şeyim var mı?
Karanlık gözlerimi dolduruyor,
Zalimlerin zinciri ayaklarımda,
Yolum sessiz.”*

el-Feytûrî, aşkı hayatında gördüğü en güzel şey olarak tanımlar, fakat âşık olan bir insanın aşkın sıcaklığından ve sertliğinden muzdarip olması kaçınılmazdır. Sevdiği kişi için özlem ve acı duygularını hissetmesi gerekmektedir. el-Feytûrî de herhangi bir âşık gibi aşkın acılarını ve yokluğunu yaşamaktadır. Bu sevilen kişi, onun hayatında her şey haline geldiğinden, ona şu sözlerle seslenir:²¹⁸

مَاذَا أَمْلِكُ لَكَ يَا أُخْتِي ؟
يَا أُخْتِ صَبَاحِي ... وَمَسَايَ
يَا أُغْنِيَنِي الْحَيْرَى ، فِي هَذِي الصَّحْرَاءِ
يَا قَيْدِي الْأَكْبَرِ ... وَ يَا سَجْنِي الْبَشْرِيَّ
وَ يَا جُرْحَ هَوَايَ ؟
مَاذَا أَمْلِكُ لَكَ ؟
هَلْ أَمْلِكُ إِلَّا حُبَّكَ مِلءَ دَمِي
وَبَقَايَا مِنْ أَمَلٍ بَاقٍ
يُلْهِيَنِي... وَيُثِيرُ أَسَايَ
مَاذَا أَصْنَعُ لَكَ ... ؟
يَا أَجْمَلَ شَيْءٍ فِي دُنْيَايَ

*“Senin için neye sahibim, kardeşim?
Ey sabahımın ve akşamımın kardeşi,
Ey bu çöl içindeki kaybolmuş şarkım,
Ey en büyük zincirim ve insani zindanımsın beşeri,
Ey aşkımdan yararı?
Senin için neye sahibim?
Sevgin dışında, kanımda dolup taşan,
Hayatımda kalan umut kalıntılarından başka,
Beni ateşle yakıp, acımı kabartan,*

²¹⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/425.

*Senin için ne yapabilirim?
Ey dünyamdaki en güzel şey.”*

el-Feytûrî, tüm savaşlar ve psikolojik yıkım ile üzerine çöken karanlık arasında sahip olduğu tek şeyin kalbi ve bu sevgilisi için olan aşkı olduğunu ifade eder. Onun için bu kadın, hayatta sahip olduğu en güzel şeydir. O sadece bir sevgili değil, aynı zamanda yabancılık hissettiğinde sığılabilecek bir vatandır. Zulüm zincirleri hâlâ ellerindeyken, onun aşkı, bu acılardan kurtulmasını sağlayacak tek şeydir.

el-Feytûrî'nin şiirlerinin birbirleriyle sıkı bir bağlantı içinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle, şiirin içeriği genellikle şiirin tam metnini vermek zorunda kalınır, ve anlamı anlaşılabilmesi için. Ayrıca, el-Feytûrî'nin aşk şiirlerinin neredeyse hepsinin, zalimlerin zulmüne dair izler taşıdığı da göze çarpmaktadır. Bu durum, onun insanların aşk sayesinde kötü koşullara rağmen yaşamlarını sürdürebileceği fikrini vurgulamak istediğini düşündürmektedir.

el-Feytûrî, birçok aşk şiirinde tasavvuf akımına yönelen bir şairdir. Âşık olduğunda, ruhu sevdiği kişinin ruhuyla birleşir. Bu nedenle, onun için sevgilisi insanlardan üst bir seviyededir; aralarında bir fark yoktur, çünkü ikisi tek bir ruh içinde iki bedendir. Bu, tasavvuf ehlinin aşklarını ifade etme biçimidir. el-Feytûrî, sevgilisine şu şekilde seslenir.²¹⁹

أَنْتِ الَّتِي انْعَرَسَتْ فَجَاءَةً

فِي سِنِّي،

فَاخْضُوضِي وَطَنًا فِي دَمِي،

وَاسْكُنِي قَمَرًا فِي جَبِينِي،

وَابْتَسِي.

***

كَانَ حُبُّكَ مُرْتَسِمًا فَوْقَ وَجْهِ

وَلَدَا حِينَمَا أَبْصَرُونِي

أَبْصَرُونَا مَعًا

وَإِذَا مَرَّةً سَأَلُونِي

تَخَالَطَ صَوْتِي وَصَوْتُكَ فِي سَمْعِهِمْ

فَأَشَارُوا إِلَيْنَا مَعًا

وَهْتَفْتُ: أَذْكَرِي

“Sen ki aniden yıllarıma kök saldın,

Öyleyse kanımda bir vatan gibi yeşer,

²¹⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 2/131.

*Alnımda bir ay gibi yerleş,
Ve gülümse
Ey sevgilim, içimde yaşayan,
Ben, yolculuk şehirlerinde yaşayanım.
Sevgin yüzümde bir iz bıraktı,
Bu yüzden beni görenler,
Bizi birlikte gördüler.
Ve birisi bana sorduğunda,
Sesimle senin sesin karıştı onların kulaklarında,
O yüzden ikimizi birden işaret ettiler.
Ve haykırdım: Beni hatırla”*

Şair bu dizelerde, sevgiliyle öylesine derin bir aşk yaşadığını anlatıyor ki, artık ikisi tek bir varlık gibi olmuş. Aşkı yüzünde öyle belirgindir ki, insanlar onu gördüklerinde sevgilisini de görmüş gibi olurlar. Artık sesi onun sesiyle karışmıştır; sanki tek bir dille konuşurlar. İnsanlar onlara baktığında, ikisini bir bütün olarak görürler. Bu şiir, âşığın sevgiliyle tamamen bütünleştiğini, aşklarının gizli değil; yüzünde, sesinde ve varlığında açıkça görüldüğünü ifade ediyor. Şiirine şöyle devam ediyor:²²⁰

إِنِّي أَحْبَبْتُ
جُرْحِي أَنِّي أَحْبَبْتُ
لَكِنَّ قَلْبِكَ لَا يَعْرِفُ الْحُبَّ ..
قَلْبُ صَنَوْبَةٍ ... سُلْحَفَاءِ
لِمَاذَا أَنْتِ أَنَا
يَا وَيْلَتَاهُ
لِقَلْبِكَ هَذَا الْبِنَاءِ الْقَدِيمِ
لِمَاذَا أَحَدَّقُ فِيكَ ...
وَتَضَعْدُ بِي صَلَوَاتِي إِلَيْكَ تَهْوِي ..
لِمَاذَا أَحْبَبْتُ أَنْتِ ؟
أَخْلَقُ بِاللَّيْلِ فَوْقَ سَرِيرِكَ نَجْمَةً
وَأَعْدُو طِفْلاً عَمِيقَ الْبَرَاءَةِ
“Seni seviyorum,
Benim yaram seni sevmemdir,
Ama kalbin aşkı bilmiyor...”

²²⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/463.

Çam kozalağı gibi bir kalp kaplumbağa gibi ,

Neden sen bensin?

Ah Ah,

Kalbin bu eski bina

Neden sana bakıyorum...

Ve dualarım sana yükseliyor, düşüyor...

Neden seni seviyorum?

Geceleyin yatağının üzerinde bir yıldız gibi uçuyorum

Ve derin bir masumiyetle çocuk olarak oluyorum.”

el-Feytûrî burada, ona olan aşkının derinliğinden dolayı kalbini kınamakta ve bir yandan da sevgilisinin kalbini bir kez çam kozalağına, bir diğerinde ise kaplumbağaya benzetmektedir. Çam kozalağının sert ve katı olduğu, kaplumbağanın ise yavaş hareket ettiği bilinir. el-Feytûrî, aşık bir kişi olarak kalbinin sevgisiyle dolup taşarken, sevgilisinin kalbinin sertliğinden ve ona yaklaşımındaki soğukluktan şikâyet etmektedir. Bu, onun duygusal çelişkisini ve içinde bulunduğu durumu yansıtan bir tasvirdir; aşkına karşılık bulamadığı için yaşadığı acıyı ve özlemi dile getirmektedir.

Aşk, insanın yaşadığı en derin ve en samimi duygudur. Hayatın karanlıklarını aydınlatan bir ışıktır ve fırtınaların ortasında kalbe hayat veren bir atıştır. Aşkın taşıdığı acı ve sızıya rağmen, insanın ondan vazgeçmesi mümkün değildir; çünkü aşk, hayatla yüzleşmemiz ve fedakâr olmamız için bize cesaret veren bir güçtür.

Tüm sürgün, zorunlu göç ve bir ülkeden diğerine geçişler arasında, aşkı onu etkilemiş ve daha nazik, daha tatlı hale getirmişti. Sevgilisine Efendim (مولاتي) diye hitap ettiğinde, ona olan sevgisini yansıtır; çünkü o, hayatının umuduydu. Dünyayı güllerle donatmayı arzuluyordu. Bu birçok şiirinde görülür. Bir şiirin'de şöyle diyor:²²¹

عَضِي يَا مَوْلَاتِي
لَوْ أَعْرِفُ مِنْ أَيِّ الْأَفَاقِ
تَهْبُ الرِّيحُ
لَكُنْتُ سَبَقْتُ الرِّيحَ
لِأَحْجُبَ رِيحَ الْحُزَنِ الْقَادِمِ إِلَى عَيْنِيكَ
وَأَنْصُبُ عَرْشَكَ قُرْبَ الشَّمْسِ
لَوْ أَقْدِرُ كُنْتُ مَلَأْتُ حَدِيقَتَنَا الْجَرْدَاءَ
بِالرَّزَبِيقِ وَالدَّفْلِيِّ
وَلَكِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا الْكَلِمَةَ فِي شَفَتِي

²²¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/468, 469.

أَسْطَرَّهَا حَيَاتًا فِي الصَّخْرِ
وَحِينًا أَنْفُسُهَا مِثْلَ الْمَجْنُونِ
عَلَى صَفْحَاتِ الْمَاءِ

“Kızgınlığım, ey efendim,
Eğer rüzgârın hangi ufuktan estiğini bilseydim,
Rüzgârdan önce koşardım,
Gözlerine gelen hüznün rüzgârını engellemek için,
Ve tahtını güneşin yanına kurardım.
Eğer yapabilseydim,
Çorak bahçemizi zambak ve deli otu ile doldururdum.
Ama sadece dudaklarımda kelimeler var,
Bazen onları taşın üzerine yazıyorum,
Bazen de su yüzeyine delirmiş gibi kazıyorum.”

Eğer mümkün olsaydı, rüzgârı geçip sevgilisinin kalbine hüznün girmesini engellemek için koşardı. Ancak onun sadece bu sevgiyi ifade edebileceği kelimeleri var. Artık ona deli gibi aşık birisi haline geldi. Ona olan aşk hikâyesini yazacak. Ancak, suyun yüzeyinde ifadesine dikkat eden biri, bu aşkın geçici olacağını ve hızlı bir şekilde unutulacağını anlayabilir. Bunun nedeni, el-Feytûrî'nin yaşadığı psikolojik istikrarsızlık olabilir. Bilindiği gibi, orada yaşam hiç de sabit değildi; bugün bu ülkede yaşıyor, yarın rüzgârın onu nereye götüreceğini bilemiyordu.

Kadın, erkeğin kendisinin keşfedemediği yönlerini ortaya çıkaran bir varlıktır. Erkek, kadın tarafından sevilmediği sürece çekici, büyüleyici, baştan çıkarıcı, sert ya da tam anlamıyla bir erkek olamaz. Çünkü kadın, erkeğe erkek olduğunu erkekliliğini hissettiren tek kişidir.²²² O, erkeğin kalbini ve zihnini tarih boyunca ele geçirmiştir. Erkek, sadece ona yakınlaşarak dünyadan uzaklaşır; çünkü o, onun kaderini temsil eder ve görebildiği tek ışıktır. Eğer kadın onunla samimi ise, sadece bir sevgi nesnesi olmaktan öte, erkeğin gözünde tüm dünyadaki kadınların en güzeli olur. Onu büyük bir aşkla sever ve ona birçok şiir yazar:²²³

دَائِمًا يَتَأَلَّقُ وَجْهَكَ فِي حَائِطِ الصَّمْتِ،
تَنْشَقُّ جَوْهَرَةَ الصَّمْتِ عَنكَ،
وَتَبْدِينَ كَالْأَمِيرَةِ الْقَادِمَةِ مِنْ عَصُورِ الْكَهَانَةِ وَالسَّحْرِ
يَا عَشِيْقَةَ شِعْرِي
كُونِي جَمِيعَ النِّسَاءِ
أَكُنْ أَنَا كُلَّ الْأَلَى عَشِقُوكِ

²²² Zekeriya İbrâhim, *Müşkiletu 'l-Hubb*, s. 273.

²²³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 2/444-445.

أَنَا الْعِشْقُ وَالشُّعْرَاءُ
أَنَا كُلُّ مَنْ عَشِقُوكِ

“Yüzün her zaman sessizlik duvarında parlıyor,
Sessizliğin mücevheri senin için ikiye ayrılıyor,
Kehanet ve büyü çağlarından gelen bir prenses gibi görünüyorsun.

*Ey şiirimizin sevgilisi.
Sen tüm kadınlar ol.
Ben, seni seven herkes olayım,
Ben aşkla, şairlerle doluyum,
Ben seni seven herkesim.”*

Aşk kapısı her zaman mutluluk ve huzur getirmez. el-Feytûrî için aşk, sadece neşe ve rahat anlardan ibaret değildir; içinde acı ve ihanet de barındırır. el-Feytûrî, mutluluk ve huzur dolu anlardan sonra, ihanete ve acılara maruz kaldığı iniş çıkışlı bir aşk deneyimi yaşamıştır. Bu derin insanı tecrübe, şiirinde aşkın tüm renklerini; sevinci ve hüznü, sadakatini ve ihanetini yansıtmış, aşkı hayalî değil, gerçekçi ve samimi bir şekilde ifade etmiştir.²²⁴

كَانَ لَيْلٌ ... وَكَانَ صُبْحٌ
وَكَانَتْ قِصَّةَ أَدَمِيَّةٍ مَحْنُومَةٍ
قِصَّةً تَعْرِيفِيهَا
فَلَقَدْ مَثَلَتْ أَدْوَارَهَا مَعِيَ يَا أُثِيمَةَ

***

وَمَصَّيْنَا أَنَا وَأَنْتِ
وَكَأَنَّ لَمْ تَكُنْ لَنَا ذِكْرِيَّاتٌ
حَقَرْتَهَا أَفْلَامُنَا الْمُحْطَمَةِ
وَنَسِينَا .. أَنَا .. وَأَنْتِ
نَسِينَا كُلَّ شَيْءٍ، حَتَّى أَحَادِيثِ الْخُصُومَةِ
هُوَ أَنَا الْعَنِيفُ كَمَا كَانَ صَحْمًا
وَالْمَوَاعِيدُ وَالْأَمَانِيُّ الْقَدِيمَةُ
حِينَ مَا كُنْتِ يَا شَقِيَّةَ
كُنْتِ تَحْيِينِ فِي دِمَائِي
وَأَفْتَى أَنَا فِي سَاعِدَيْكَ ... فِي دِيمُومَةِ
إِنْ تَكُونِي نَسِيَّتِي،

²²⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/176-177-178-179.

قَالِمِيبِي جِشْمَكِ التَّمِيمِ
وَاسْأَلِي كُلَّ ذَرَّةٍ فِيكَ
تَصْرُحُ : إِنِّي كُنْتُ فِي يَدِيهِ غَنِيمَةً

“Bir geceydi... Bir sabahtı
Ve kaçınılmaz bir insani hikâye vardı.
Bildiğin bir hikâye.
Sen, ey günahkâr, bana karşı rol yaptın.

***

Seninle geçtik,
Sanki hiçbir anımız yoktu.
Kırık kalemlerimizin kazıdığı anılara,
Unuttuk... ben ve sen,
Her şeyi unuttuk, hatta düşmanlık konuşmalarını bile.
Şiddetli aşkımız ne kadar büyüktü!
Eski randevular ve hayaller,
Ah, sen ne kötüydün!
Sen kanımda yaşıyordun.
Ve ben, kollarında eriyordum... Ebedi olarak.
Eğer beni unuttuysan,
Değerli bedenine dokun.
Her zerrene sor,
Sana haykırır: “Ben onun elinde bir ganimettim!”

Onların aşkı siyah ve beyazdı; siyah kendisiydi, beyaz ise sevgilisi. Ancak, sevgilisinin kendisine yaşattığı tüm acılara ve adaletsizliklere rağmen, hâlâ onun günlerine ve kalbine özlem duymaktadır. Sevgilisi, onun gözünde sabah tebessümü çizen ve kalbinde aşk ateşini yakan kişiydi. Aynı şiirinde ona şöyle sesleniyor.²²⁵

أَوْ أَنْتِ تَلِكِ؟ كَأَنَّ زَنْبَقَةً
حَجْرِيَّةً نَبَّتَتْ عَلَى دَرْبِي
وَحَمَلَتْهَا يَوْمًا لِأَزْرَعَهَا
مَا يَبِينُ مَجْرَى الْمَاءِ وَالْعُشْبِ

²²⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/487.

فَتَجَعَّدْتُ، وَحَنَوْتُ ثَانِيَةً

فَرَزَعْتُهَا فِي مَخْدَعِي

لَكِنَّهَا انْفَرَطَتْ

وَلَوْ صَبَرْتُ

لَرَزَعْتَهَا كَالشَّمْسِ فِي قَلْبِي

*"Sen misin o? Sanki bir zambak
Yolumda büyüyen taş gibi
Bir gün onu aldım, dikmek için,
Su yolunun ve çimenlerin arasında,
Kıvrıldı, sonra tekrar şefkat gösterdim,
Onu yatağıma diktim,
Ama dağıldı, parçalandı,
Eğer sabretseydi,
Onu kalbime güneş gibi dikerdim"*

Bu durum şaşırtıcı değil, çünkü el-Feytûrî çok şey yaşadı. Vatanı ve toplumu için mücadele konularıyla meşguldü. Aniden, bu aşk, ona uzun bir kıştan sonra gelen yazı andırıyordu. Sonsuz acılarla dolu olan aşkı، هواها (Onun Aşk) adlı şiirinde, onu suçlayarak, senin için unutulmuş bir sayfada kaldım, diyordu. O, anılarında bir mezar haline geldi; savaşların karanlığı ve kötü durumlar, kaybolmalarının nedeni oldu.

el-Feytûrî, hasret çeker ve geceleri onu düşünerek uzun saatler uyanık kalır. Onun acı içinde ve kederde olduğu çok açıktır. Ama hâlâ onun kalbinde ve ruhunda yaşar. Aksi takdirde, sabaha kadar onu anarak niçin uyanık kalsın ki? Tekrardan sevgilisine şöyle der.²²⁶

تَقُولِينَ أَنْ يَدِي صَبَّعَتْكَ

وَأَنَّ هَوَاكَ الْعَظِيمِ ... الْعَظِيمِ

رُجَا جُ تَحْطَمُ فَوْقَ طَرِيقِي

***

إِذَنْ فَاسْمِعِي إِنِّي سَأَعْتِي

سَيَحِيَا هَوَاكَ بِقَلْبِي كُلِّ صَبَاحٍ

وَيُدْبَلُ عِنْدَ الْهَجُوعِ ...

فَادْفِئْتُهُ فِي خَرَائِبِ نَفْسِي

وَأَلْقِي عَلَيْهِ تُرَابَ الدُّمُوعِ

²²⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/142-145.

***

وَأَسْهَرُ طَوَلَ لَيَالِي الشِّتَاءِ
أَضِيءُ الشُّمُوعَ . وَأَطْفِي الشُّمُوعَ
وَأَقْطِفُ زَهْرَ الظُّلَامِ الحَزِينِ
وَأَنْتُرُهُ فَوْقَهُ فِي حُشُوعٍ

***

وَأَحْنُو بِكُلِّ كِتَابِي عَليهِ
إِلَى أَنْ يَجِيءَ الصَّبَاحُ الجَدِيدِ
فَيَحْيَا بِقَلْبِي هَوَاكَ الشَّهِيدِ

“Sen, ellerimin seni kaybettiğini söylüyorsun

Ve büyük aşkın... büyük olanı

Yolda kırılan cam gibi.

O halde dinle, ben şarkı söyleyeceğim.

Aşkın her sabah kalbimde yaşayacak

Ve yatışta solacak...

Onu ruhumun harabelerinde gömüyorum.

Üzerine gözyaşı tozu serpiyorum.

***

Kış gecelerinin tamamında uyanık kalıyorum.

Mumları yakıp söndürüyorum.

Hüzünlü karanlık çiçeklerini toplayıp

Üzerine saygıyla saçıyorum.

***

Bütün varlığımla ona eğiliyorum,

Yeni sabah gelene kadar,

Kalbimde, senin aşkın şehit olarak yaşayacak.”

el-Feytûrî’de aşk, geçici bir duygu olmaktan öte derin bir insani deneyimdir; ruhun sürekli bir hali ve kendinden ayrılamayan derin bir duygusal bağlılıktır. Şiirinde aşk, insanı harekete geçiren ve sabretme ile fedakârlık gücü veren bir yaşam gücü olarak ortaya çıkar. İşte sevgilisine hitaben söylediği sözler:²²⁷

لَمْ أَجِدْ غَيْرَ نَافِذَةٍ فِي سَمَائِكَ

²²⁷ el-Feytûrî, *Ḳavsu'l-Leyl, Ḳavsu'n-Nehâr*, s. 65.

فَأَلصَقْتُ عَيْنِي فَوْقَ الزُّجَاجِ
لَعَلِّي أَرَاكَ
لِمَاذَا تَغَيَّبِي
كَأَنَّكَ لَمْ تَدْرِ أَيَّ زَرْعَتِكَ فِي جَسَدِي
وَمَا زِلْتُ أَوْلُدُ فِي زَهْرِ الْكَلِمَاتِ

“Gökyüzünde pencere hariç başka bir şey bulamadım,

O yüzden gözlerimi cama yapıştırdım,

Belki seni görebilirim.

Neden kayboldun?

Sanki benim bedenimde ektiğimi bilmiyorsun.

Ve hâlâ kelimelerin çiçeklerinde doğuyorum.”

Bu aşkın boyutu, el-Feytûrî'nin kadınla olan deneyimini ve ona olan saygısını gösterir. O, bedeni bir hedef olarak almaz; kadın, ona yolu aydınlatan bir ışık gibidir ve derin bir insani bağ kurar. el-Feytûrî, cinsel isteklerini tatmin etmek için bir beden arayan bir şair değildir. O, kadınların içsel derinliklerini ve gerçek ruhlarını keşfetmek ister.

Bu el-Feytûrî'nin dış güzelliği aramadığı anlamına gelmez; o da herkes gibi güzelliğe hayrandır. Ancak, içsel ışık olarak adlandırdığı şeye büyük önem verir. Bu, onun bir ilişkiden diğerine geçişini açıklar. Ğarîd eş-Şeyh'in aktardığına göre, el-Feytûrî, “İçsel ışığı arıyorum. Onun güzel yüzü, güzel bedeni, sesi ve insani performansı benim için önemli. Ancak, bunun ötesinde, onun benim için bir enerji kaynağı olduğunu görüyorum. Ruhunun nasıl parladığını görmek, ışığının ruhuma yansması, beni şair yapan şeydir. Bu nedenle, içimdeki ışması arttıkça, onunla olan ilişkim de artar. Bu ilişki bazen uzun sürer, bazen kısa; evreni aydınlatır ya da içimdeki küçük bir alanı aydınlatır.” diyerek bu ilişkiyi tanımlar.²²⁸

el-Feytûrî'ye göre aşk, sadece romantik duygulardan ibaret değildir; derin bir insani deneyimdir ve acı, bağlılık ve fedakarlığı da kapsar. Onun şiirinde aşk, bireysel duygu sınırlarını aşarak, zulüm ve baskı karşısında direniş ve umut gücü olur; insanı ve ulusal meselelere olan bağlılığını ifade eder. "Kuşatma Zamanında Duygusal Bir Sohbet" (محادثة الحصار) adlı şiirinde, sevgilisine şöyle seslenir:²²⁹

وَإِنْ رَقَصْتَ سُلْحَفَاءَ الْبِحَارِ الْقَدِيمَةِ حَوْلِي،
وَنَمَا شَجَرُ الشُّوكِ فَوْقَ عُيُونِي.

²²⁸ Ğarîd eş-Şeyh, *Eyyâmün Ma'a'l-Feytûrî*, s. 111.

²²⁹ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 2/484-485.

إِنْ قَتَلُونِي
وَإِنْ عَذَّبُونِي
فَمِنْ أَجْلِ حُبِّكَ أَنْتِ

***

يَا نِعْمَةَ الْحُبِّ
فِي زَمَنِ السُّفْنِ الْحَجْرِيَّةِ
يَحْدُثُ أَنْ تُصْبِحَ الْأَرْضُ أَرْضَيْنِ
أَرْضُ التَّرْحُلِ فِيكَ
وَأَرْضُ الرَّحِيلِ إِلَيْكَ

***

يَحْدُثُ أَنْ تَلِدَ الْكَلِمَاتُ الْمَشَائِقَ،
وَالصَّحِكَاتُ وَالْحَرَائِقَ.
وَيَحْدُثُ أَنْ يَلْتَقِيَ اثْنَانِ
وَجْهِي وَوَجْهَكَ
فِي وَجْهِ الْبُنْدُقِيَّةِ
وَأَنْ يُصْبِحَ اثْنَانِ
حُبِّي وَحُبُّكَ
بَعْضَ شُهُودِ الْقَضِيَّةِ

“Eğer eski denizlerin kaplumbağası etrafımda dans ederse

Diken ağaçları gözlerimin üzerinde büyürlerse.

Eğer beni öldürürlerse,

Eğer beni işkenceye marûz bırakırlarsa,

Bu senin aşkın yüzündendir.

***

Ey aşkın nimeti,

Taş gemilerin zamanında.

Toprak iki toprak haline gelebilir:

Senin içindeki göçebe toprak,

Ve sana gidişin toprağı.

***

Bazen kelimeler darağaçlarını,

Kahkahalar ve yangınları doğurur.

Ve iki insan karşılaşır.

Benim yüzüm ve senin yüzün,

Bir silahın yüzünde.

İkisi:

Benim aşkım ve senin aşkın,

Bir davanın tanıkları olur.”

el-Feytûrî için aşk, yalnızca bir duygu değil, aynı zamanda güven ve sığınak anlamına gelir. Sevgilisi, sürgün sonrası sığındığı tüm topraklardır. Onun uğruna ölmeye hazırdır; eğer ona işkence edilirse, bunun için minnettar olacaktır. Çünkü sevgilisi, onu sömürgeciye karşı koruyacak sağlam bir kale olacaktır. Aşk, ona güç ve cesaret verecek bir destek kaynağıdır. Eğer ikisi de bir arada ölürse, bu aşk, onların hikâyesinin en güçlü tanığı olacaktır.

Bu bağlamda, aşkı ve onun sembolizmini, yalnızca bireysel bir bağ olarak değil, aynı zamanda toplumsal mücadele ve varoluşsal bir dayanışma olarak değerlendirmek gerekir. Bu, el-Feytûrî'nin şiirindeki derin anlam katmanlarını ortaya koyar.

el-Feytûrî, Afrika'da zor koşullar içinde yaşadı; bu yüzden bazen çevresindeki acı ve sıkıntılar nedeniyle aşkı unuttu. Onun için aşk sadece bir duygu değil, yaşadığı zorlu gerçeklerden de oluşur. "Çabucak unutturum" (سُرْعَانَ مَا أَنْسَى) adlı şiirinde, aşk deneyiminin başarısızlığını Afrika'nın yaşadığı kayıpla ilişkilendirmektedir. Nasıl olur da o, mutluluğun ve aşkın içinde yaşarken, Afrika acılarıyla boğuşmaktadır? Bu durumu şiirinde bunu şöyle dile getirir.²³⁰

سُرْعَانَ مَا أَنْسَى

فَلَا أَذْكَرُ مَنْ أَنْتِ ... وَأَيْنَ ؟

رَأْتِكِ عَيْنِي ... أَنْتِ يَا عَيْنِي

يَا عِرْقَ الْحَنِينِ

***

سُرْعَانَ مَا أَنْسَى

فَلَا أَذْكَرُ حَتَّى ذِكْرِيَايَ

أَتْرَكُهَا خَلْفِي

وَأَمْضِي لِحَيَاتِي

يَا مِرَاةَ دَائِي

لَا تَحْزِنِي ... لَا تَجْعَلِي رُوحَكَ سَوْدَاءَ الصِّفَاتِ

وَأَنْسِي حِكَايَاتِي ... وَضَوْضَائِي

وَأَنْسِي كَلِمَاتِي

²³⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/387, 388, 389.

إِنِّي سَأُنْسَاكَ

“Çabuk unuturum

Sen kimsin? Hatırlayamıyorum ve neredesin?

Gözlerim seni gördü... Ey gözlerim

Ey özlem kanı

***

Çabuk unuturum

Hatıralarımı bile unuturum

Arkamda bırakır

Hayatıma devam ederim

Ey benliğimin aynası

Üzülme... Ruhunu karanlık sıfatlarla doldurma

Hikâyelerimi ve gürültülerimi unut

Sözlerimi de unut

Ben seni unutacağım.”

el-Feytûrî, beyaz tenli bir kızını sevmiştir ama ismini zikretmemiştir. Bu aşkın sona erdiği düşünülebilir, çünkü o beyaz tenli kızla olan ilişkisinde, özellikle ten rengi nedeniyle yaşadığı ayrımcılık ve önyargılar yüzünden acı çekmiştir. el-Feytûrî başlangıçta bu kızın güzelliğinden dolayı sevmiştir, ancak beyazın siyaha karşı beslediği nefreti hatırlamadan edememiştir ve ona şöyle seslenmiştir:²³¹

فِي ذَلِكَ الرَّكْنِ مِنْ قَلْبِكَ

الْحَقِيرِ الْمُرَائِي

تَمْتَدُّ مَقْبَرَةٌ ضَخْمَةٌ

بِغَيْرِ انْتِهَاءٍ

فِيهَا عَبِيدٌ عَرَايَا الْأَسَى

عَرَايَا الشَّقَاءِ

تَحْمِلُ أَيْدِيَهُمُ الشُّوْهَاءِ

حِفْدَ الدَّمَاءِ

وَمِلَّةَ أَرْوَاحِهِمْ

نَقْمَةً عَلَى الْأَحْيَاءِ

وَأَنْتِ ... أَنْتِ وَرَاءَ الْجَمِيعِ،

²³¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/131-132.

تَضْحَكِينَ بِحَقْدٍ، بِلَدَّةٍ، بِأَشْتِهَاءٍ،
وَتَحْلِمِينَ كَأَفْعَى تَنَامُ فِي اسْتِرْحَاءٍ

“Kalbinin o sahtekâr, aşâğılık köşesinde,
Sonu olmayan devasa bir mezar uzanıyor.

Orada, sefaletin çıplak köleleri,

Acının çıplak köleleri yatıyor.

Çarpık elleriyle

Kan dolu bir nefret taşıyorlar.

Ve ruhlarının derinliklerinde,

Yaşayanlara karşı bitmeyen bir kin besliyorlar.

Sen... Sen herkesin arkasında,

Kinle, hazla, arzuyla gülüyorsun

Bir yılan gibi gözü açık uyuyarak hayal kuruyorsun.”

el-Feytûrî, beyaz tenli kızla olan aşkında, aralarındaki derin nefretin, özellikle beyazların siyahlara karşı taşıdığı öfkenin bitmeyeceğini hatırladı. Bu nefret, tarih boyunca süregelen siyahların zulmü ve katliamını simgeliyordu. Şiirde betimlenen bu görüntü, köleliğin tarihini ve el-Feytûrî'nin hayatının ilk dönemlerinde üzerinde derin izler bırakan renk ayrımını yansıtıyor. Beyaz kıza olan aşkına rağmen, bu aşk uzun sürmedi ve şiir, şairin kendi tarihiyle olan bir çatışmaya dönüştü.

Burada şair, beyaz ile siyah arasındaki aşka dair kişisel bir sorunu olmadığını, ancak beyazların siyahlara karşı adaletsizliğinin aşk ilişkisinde bile var olduğunu ima ediyor. Bu durumu, Salah Fazl'ın şu sözleri doğruluyor: “Kesin olan şu ki, siyah şairlerin aşkı özel bir karakter taşır. Çünkü onlar aşkın nimetlerine tam anlamıyla vakit ayıramazlar ve ne küçük ne de büyük mutluluklarına erişebilirler. Bu alanda üzerlerine dar bir çember çizilmiştir... Siyah kadının sınırları dışına çıktıklarında ise, genellikle hayal kırıklığına uğrarlar.”²³²

el-Feytûrî, "Âşık Bir Kadına" (إلى امرأة عاشقة) adlı şiirinde, beyaz tenli bir kadına olan aşkını anlatırken, bu aşkın sahte ya da yalan olmadığını vurgular. Ancak bu sevginin toplum tarafından el-Feytûrî'nin tabiriyle beyaz toplum bozulduğunu ifade eder. Çünkü beyazlar, siyahilerin kendi efendilerine âşık olma hakkı olmadığını, onların sadece köle olduklarını düşünür. Şair, kadından kendisini ihanetle suçlamamasını rica ederek şu sözleri dile getirir:²³³

لَا .. لَمْ يَكُنْ وَهَمًا هَوَاكَ

وَلَمْ يَكُنْ وَهَمًا هَوَايَ .

إِنَّ الَّذِي حَسِبْتَهُ رُوحَكَ

²³² Salâh Fazl, *el-Esâlibu 'ş-Şi'riyyetu'l-Mu'âşıra*, el-Hey'etu'l-Âmme li-Ḳusûri's-Sekâfe, Beyrut, 1997, s. 84.

²³³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/121-122.

قَدْ تَبَعْتَنِي فِي خُطَايَ
مَا زَالَ طِفْلاً صَارِحاً
جَوْعَانٌ يَرْضَعُ مِنْ دَمَائِي !

***

وَتُرَدِّدِينَ ... وَأَنْتِ دَاهِلَةٌ
كَيْفَ اخْتَفَتْ أَيَّامُهُ الْبَيْضَاءُ
مِنْ عُمْرِي الْحَزِينِ

“Hayır... Senin aşkın bir hayal değildi

Ve benim aşkım da hayal değildi.

Senin ruhun sandığım şey

Benim adımlarımda parçalandı.

Hâlâ bağırın bir çocuk

Aç, kanımdan emiyor!

***

Şaşkın bir şekilde soruyorsun...

Nasıl kayboldu beyaz günleri

Benim hüznü ömrümünden ?”

Sonuç olarak, Muhammed el-Feytûrî’de aşk, sabit bir duygu olmaktan ziyade insanı deneyimin çeşitli boyutlarını yansıtan dalgalı bir hâl olarak ortaya çıkar. Bazen aşk, ona güç ve yaşam duygusu veren bir mutluluk kaynağıdır; bazen ise kayıp, ayrılık ve hayatın zorlukları nedeniyle acı ve hüznün kaynağı olur. Şiirinde politik ve sosyal yüklerden kaçmaya çalışmasına rağmen, aşk bu deneyimlerle sıkı sıkıya bağlıdır; gerçeklik duyguları onun iç dünyasında derin duygular olarak yansır. Böylece el-Feytûrî’de aşk, acı ve umudun çeşitli yönlerini barındıran, benlik ve dünyayı ifade etmedeki duyarlılık ve derinliği ortaya koyan karmaşık bir insan hâlidir.

5. Diğer Konular

Her ne kadar Muhammed el-Feytûrî’nin şiirinde ağırlıklı olarak Afrika meselesi, Arap halklarının özgürlük mücadelesi ile sömürgecilik ve istibdattan kurtuluş ve aşk gibi büyük temalar öne çıksa da, mersiye (ağıt) teması da zaman zaman şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tema, el-Feytûrî’nin şiir dünyasında temel ya da sık tekrar edilen bir konu olmamakla birlikte, yer aldığı örneklerde son derece nitelikli ve etkileyici bir biçimde işlenmiştir.

el-Feytûrî’de mersiye, varoluşsal durumlarla ve ona göre yüksek değerleri temsil eden simgesel şahsiyetlerle bağlantılıdır. Bu şahsiyetler, onun açısından mücadele, vakar, fedakârlık ve aidiyet gibi yüce kavramların taşıyıcısıdır.

Şiir divanında el-Feytûrî, iki farklı kasideye yer vererek, iki önemli şahsiyeti etkileyici bir biçimde mersiye ile anmıştır. Bu şiirlerde, kahramanlıklarıyla hafızalara kazınan figürlere duyduğu hayranlık ve takdiri dile getirmiştir. İlk kasidede, Sultân Tâcuddîn İsmail'in hayatına yer vermiştir. Tâcuddîn, Mesâlît Sultanlığı'nın hükümdarı olarak, Batı Sudan'ın önde gelen halk kahramanlarından biridir. Mesâlît kabilelerinin, Vâdî Dârfûr bölgesindeki Fransız işgaline karşı verdiği direnişe öncülük etmiştir. Tâcuddîn ve mücahitleri, Fransız ordusuna karşı üç ayrı askeri harekâtı püskürtmüş; sınırlı imkânlarla rağmen 22 bin Fransız askerini etkisiz hâle getirmiştir. Nihayetinde, 1910 yılında Vâdî Derûtî Muharebesi'nde şehit düşerek, halkının onurunu savunan bir direnişçi kahraman olarak ulusal hafızada ölümsüzleşmiştir.²³⁴ Bu kasidede şair şöyle der:²³⁵

يا فارسُ
سَرَجُ جَوادِكَ لَيْسَ يُلامِسُ ظَهَرَ الأَرْضِ
وَحُسامُكَ مِثْلُ البَيْرِيقِ يَخْتَرِقُ الظُّلُماتِ
وجارِكَ مَوْفُورُ العِرضِ
يا فارسُ
حَتَّى ماتُ
***

وَتَرَجَّلَ تاجُ الدِّينِ
جَبَلٌ يَتَرَجَّلُ مَزْهَواً مِنْ فَوْقِ جَبَلِ
وَتَرَجَّلَ تاجُ الدِّينِ
وَحِوَالِيهِ عَشْرَةُ آلافِ رَجُلِ
يا تاجَ الدِّينِ
الأعداءُ أَمامَكَ فَارِجِعْ
لَهَبُ وَقَدائِفُ حُمُرُ
وَحُوداتُ تَلَمَعُ
***

سلامُ اللهِ عَلَينِكَ
قَتلى أَعْدائِكَ مَطروحونَ
لدى قَدَمَيْكَ
أَسرى مَغلولونَ وَحُدَّامُ بَيْنَ يَدَيْكَ
بالسَّيفِ وبالْحَرَبَةِ وبِإيمانِكَ قاتَلتَ
وباسمِ بلادِكَ نادَيْتَ:
"لنَّ يَحْجُبَنِي عن حُبِّكَ شَيْءٌ"

²³⁴ Muhammed el-Feytûrî, "Maqtelu's-Sultân Tâcuddîn", *Mecelletu'l-Âdâb*, 1964, 9/ 24.

²³⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/308-317.

إِنَّكَ مِلءُ دِمَائِي وَعَيْنِي

يا دارَ مَسَالِيَتِ أَنَا حَيٌّ

Ey süvari !

Atının eyeri yere değmez,

Kılıcın, karanlıkları delen bir sancak gibi parlar.

Komşun ise namusu korunmuş biridir.

Ey süvari!

Ta ki ölünceye dek...

***

Tâcuddîn attan indi

Bir dağ, başka bir dağın zirvesinden gururla iner gibi.

Tâcuddîn attan indi

Etrafında on bin adam vardı.

Ey Tâcuddîn!

Düşmanlar önünde; geri dön!

Alevler var, kızıl mermiler fırlatılıyor,

Miğferler parıldıyor...

***

Allah'ın selâmı üzerine olsun!

Düşmanlarının cesetleri ayaklarının önünde serili,

Esirler zincire vurulmuş,

Hizmetçiler emrine hazır bekliyor.

Kılıçla, mızrakla ve savaştığın imanıyla

Ülkenin adıyla haykırdın:

“Senin sevginden beni hiçbir şey alıkoyamaz!

Sen benim kanımı ve gözümü dolduransın.

Ey Mesâlît Diyarı, ben hâlâ yaşıyorum!”

Bu kaside, Sultân Tâcuddîn için yazılmış destansı bir mersiyeyi temsil eder. el-Feytûrî, onu ölümden korkmayan, bilakis onunla gururla yüzleşen cesur bir süvari olarak sunar. Şiirin dokusunda aidiyet duygusuyla harmanlanmış bir gurur ve onur hissi belirgindir.

Metin boyunca gerçeğe efsane iç içe geçerek, şehit komutanın epik bir portresi çizilir. Şair, at, kılıç ve dağ gibi millî sembolleri ustalıklarla kullanarak, merhumun şahsiyetine izzet ve direnişin güçlü izlerini kazandırır. Ağıt sesi zamanla bir övgü marşına dönüşür; bu

dönüşümde şehadet, gururla anılan bir değer, kahramanlık ise kutsanan bir miras olarak sunulur. Böylece şiir, hem millî hem de insanı boyutuyla derin ve etkileyici bir anlam kazanır.

İkinci kaside ise, el-Feytûrî tarafından Mısır'ın eski Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır için yazılmıştır. Şair, Abdünnasır'ı, millet uğruna kahramanlık, fedakârlık ve özveri simgesi olarak görmüştür. Şair, bu şiirinde onun vefatıyla duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiş, onun millî kahramanlıklarını ve Arap halklarının gönlündeki yerini vurgulamıştır. Şiirin adı "Seher vaktinde Gelen" (القادِم عند الفجر) dir.²³⁶

الآن وأنت مُسجَى
أنت العاصِفةُ... الرُّؤيا... التَّاريخُ... الأوسِمةُ والرَّياتُ
الآن وأنت تَنامُ عميقًا تَسكنُ في جَنبِكَ النَّوْرَةَ
...الآن يَكُونُ الحُزنُ عَليكَ عَظِيمًا
والمأساةُ تَدوسُ على جُثثِ الكَلِماتِ
***
الآن وهم يَبكونُ كأنَّ مَلايينَ الأرحامِ
وَلَدَتَكَ
...وأنت عِشتَ مَلايينَ الأعوامِ
وكانَ اسمَ البَطلِ المَنحوتِ على حَجَرِ الأهرامِ
اسمُكَ
وكانتَ كُنتَ تُقاتِلُ تحتَ لواءِ مُحَمَّدٍ ... في مَجدِ الإسلامِ
***
عَبَدَ النَّاصِرِ
أيدي الفُقراءِ على ناقوسِ النَّوْرَةَ
أنت الرَّايةُ يا عَبَدَ النَّاصِرِ
أنت النَّوْرَةُ، الشَّعبُ النَّائِرُ
*Şimdi, sen kefene sarılmış yatarken,
Sen fırtınasın... Vizyon, tarih... Madalyalar ve sancaklarsın.
Şimdi derin uyuyorsun ama, devrim yatar yüreğinde.
Şimdi üzerindeki keder büyüktür...*
***
*Ve trajedi kelimelerin cesetlerine basar.
Şimdi ağlıyorlar,
Sanki milyonlarca rahim seni doğurmuş,*

²³⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/641, 642, 645.

*Sen milyonlarca yıl yaşamışsın gibi...
Sanki kahramanın adı, piramitlerin taşına kazınmış,
Senin adın gibi.
Sanki İslam'ın şanıyla, Muhammed'in sancakları altında savaşıyormuşsun gibi.*

*****

*Abdünnasır!
Fakirlerin elleri devrim çanı üzerindedir,
Sen sancaksın, ey Abdünnasır!
Sen devrimsin, halk isyancıdır.*

Bu dizeler, şairin derin duygularını; üzüntü ile gurur arasındaki hassas dengeyi ifade eder. Cemal Abdünnasır, devrimin ateşi ve mazlum halkların vicdanındaki güç simgesi olarak tasvir edilir. Fırtına, vizyon ve tarih imgeleri, şahsiyetin silinmez ve ebedi bir simge olduğunu güçlendirir. Vefat anındaki keder ve trajedi ise onun etrafını sarar.

Mısralar, kahramanın fiziksel varlığı olmasa da devrimin ve mücadelenin yüreklerde devam ettiğini belirtir. Bu da onun isminin ve mücadelesinin tarih hafızasında umut ve değişimin parlak bir işareti olarak kazındığını gösterir. Şair böylece, devrim bayrağını taşıyan Abdünnasır'ın anısını yaşatır ve özgürlük, onur uğruna süren mücadelenin devam ettiğini vurgular. Gerçek kahramanların halkların ruhlarında yaşadığı ve bedensel yokluklarına rağmen ilham vermeye devam ettiği mesajını verir.

Bilindiği üzere, Muhammed el-Feytûrî, insan hakları ve mazlumların sorunlarına duyarlı en önemli Arap şairlerinden biridir. Onun şiiri, Arap coğrafyası ve Afrika'daki ezilenlerin sesini yansıtan güçlü bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

el-Feytûrî, özellikle Filistin meselesi söz konusu olduğunda, siyasi tavrını açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. 1976 yılında Lübnan'daki Tellu'z-Z'ater mülteci kampında, eski Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed ile Lübnanlı Maruni milisleri tarafından gerçekleştirilen ve üç binden fazla Filistinli ile Lübnanlıların hayatını kaybettiği trajik katliam sonrasında, Esed'ı sert bir dille hicvetmiştir.²³⁷

Dikkat çekicidir ki, bu şiir, Muhammed el-Feytûrî'nin divanlarını derleyen Mahmud Emin el-‘Âlem ve Munif Musa tarafından divanlara dâhil edilmemiştir. Bu durum, büyük olasılıkla Esed ailesinin sert ve baskıcı rejiminin yol açtığı korku ve tedirginlikten kaynaklanmıştır. el-Feytûrî, söz konusu şiirinde doğrudan sert bir siyasi hiciv dili benimseyerek, yaşanan katliamı ve zulmü edebî bir protesto aracına dönüştürmüştür. Şiir, *ويا ويا احتشدي بطولات تل الزعتر* başlığıyla anılmaktadır. Bu kasidede şöyle der:²³⁸ (Basit)

²³⁷ Muhammed Dâvûd el-‘Ali, *Muḥayyemu Tellu z-Za‘ter: Vâkai‘u‘l-Meczerati‘l-Mensiyye*, el-Merkezu‘l-‘Arabiyyu‘l-Baḥḡ, 1.bs., 2022, s. 37.

²³⁸ Muhammed el-Feytûrî, "Ma‘raketu Lübnân ‘alâ Aḡlâmi‘l-Udebâ‘i‘l-‘Arab", *Mecelletu‘l-Âdâb*, 1976, 7/17.

1. لَا تَقْطِفِ الحُرْنَ .. لَا تَحْرِقْ حَصَادَ غَدٍ وَاصْعُدْ عَلَى الجُرْحِ فَوْقَ الجُرْحِ يَتَّقِدْ
2. وَأَفْذِفْ بِهِمْ فِي دُجَى النَّارِخِ إِنَّ لَهُمْ عَلَى يَدَيْكَ سُقُوطَ سَقَطَةِ الأَبْدِ
3. وَاليَوْمَ فِي صَفْقَةِ الجَوْلَانِ وَيْلُهُمْ يُحَاوِلُونَ ابْتِئَاعَ الشَّمْسِ بِالْوَتْدِ
4. يَأْتُونَ كِي يَفْتُلُوا طِفْلاً وَأَزْمَلَةً وَخَيْمَةً تَحْتَ عَضْفِ الرِّيحِ لَمْ تَكِدْ
5. تِلْكَ الجَرِيمَةَ ... أَذْرِي، أَنَّهُمْ صَنَعُوا مَخَالِبًا لِكِلَابِ الرِّبْتَةِ الجُدِّ
6. تِلْكَ الجَرِيمَةَ لَا رَحْمَنَ يَغْفِرُهَا إِلَّا رِصَاصَكَ بَيْنَ الرُّأْسِ والجَسَدِ
7. وَالطَّائِفِيُّ الَّذِي اسْتَفْوَى بِسَادَتِهِ كَلْبٌ وَإِنْ أَلْبَسُوهُ فَرَوَةَ الأَسَدِ
8. وَيَحْسَبُونَ دِمَشْقًا وَهِيَ مَغْضِيَّةٌ عَلَى الأَذَى أَنَّنَّهَا اِزْتَاخَتْ عَلَى الرَّغْدِ
9. دِمَشْقُ.. لا يَا دِمَشْقُ البَعْثُ أَنْتَ سِوَى تِلْكَ السَّيِّئَةِ لَمْ تَحْبِلْ وَلَمْ تَلِدْ
10. دِمَشْقُ حَاضِنَةُ الأَجْيَالِ فِي دِمَها الْقُدْسِيُّ غَيْرُ سَرَايَا حَافِظِ الأَسَدِ

1. Üzüntüyü koparma... Yarının ekinini yakma. Yaraya yara ekle alev alev yansın.
2. At onları tarihin karanlığına! Çünkü onların çöküşü, Senin ellerinle olacak – sonsuz bir çöküştür bu.
3. Bugün... Golan anlaşmasında, yazıklar olsun onlara! Kazıkla güneşi satın almaya çalışıyorlar.
4. Geliyorlar, bir çocuğu, bir dul kadını öldürmek için, rüzgârın savurduğu bir çadırı daha yeni dikilmişken.
5. Evet, biliyorum bu suçu... Onlar işledi, Yeni süs köpeklerine pençeler taktılar.
6. Bu suçu Rahman bile affetmez, Ancak senin kurşununun affeder – baş ile beden arasından geçen.
7. Efendilerine güvenen o mezhepçi var ya, köpektir o aslan postu giydirdiler de.
8. Sanıyorlar ki, Şam – ki acıya gözlerini yummuş Refah içinde uyuyakalmış.
9. Hayır, Şam! Hayır, Baas sen değilsin Sen, ne gebe kalmış ne doğurmuş esir kadınsın.

10. *Şam kutsal kanında nesilleri kucaklayandır Hafız Esed'in askerlerini değil.*

el-Feytûrî bu keskin ve açık ifadelerle hicvini sadece geleneksel bir şiir teması olarak değil, zalimlere karşı güçlü bir siyasi silah ve suçlu kınama aracı olarak kullanmıştır. Hafız Esed'i kurt postu giymiş köpek şeklinde tasvir ederek, rejimin milliyetçi söylemlerinin gerçek yüzünü ifşa etmektedir.

Şair, tarihi Şam ile Esed rejiminin temsil ettiği Şam arasındaki farkı belirginleştirerek, kutsallığın diktatörün sarayında değil, halkın kalbinde ve direniş ruhunda olduğunu vurgular. Bu tavrı ile resmi edebîyat anlayışının dışına çıkarak, baskıcı rejimlere ve işlenen insanlık suçlarına karşı duruşunu göstermiştir.

el-Feytûrî'nin Hafız Esed'e yönelik hicvi, sadece duygusal bir tepki olmayıp, aynı zamanda etik ve tarihsel bir sorumluluk bilinciyle kaleme alınmıştır. Kültürel elitler arasında yaygın olan sessizlik ve uzlaşmayı reddederek, mağdurların sesi olmayı tercih etmiştir. Bu cesur duruşu, siyasi ve sosyal riskler taşımasına rağmen sürdürmüştür.

Sonuç olarak, bu şiir, modern Arap şiirinde nadir görülen bir siyasi hiciv ve insanı tanıklık örneği olarak değerlendirilebilir. Gerçek şairin görevinin zalimleri övmek değil, onların suçlarını ortaya koymak olduğu mesajını güçlü bir biçimde vermektedir. Şâirlerin şiirlerinde yer alan muhtevâ çeşitliliği onların şâirlik kudretini göstermesi açısından önemlidir.²³⁹

---

²³⁹ Muhammet Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri*, Aybil Yayınları, Konya, 2013, 33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED EL-FEYTÛRÎ NİN ŞİİRİNDE

ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Dil ve Üslup Özellikleri:

Çalışmanın bu bölümünde, el-Feytûrî'nin şiirlerinde kullandığı dil ve üslup incelenecek; teşbih, mecaz ve kinaye gibi beyân ilmine dair unsurlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca, şairin dizelerinde yer verdiği en önemli bedîî sanatlara da değinilecek; bu sanatların şiirin iç ahengi ve estetik yapısı üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır.

1.1. Kelime Seçimi

Kelimeler, edebî eserin temel yapı taşları olup, şairin düşüncelerini ve imgelerini şekillendirdiği ham madde niteliğindedir. Şiir dilinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen kelimeler, hem klasik hem de modern edebîyatçılar tarafından büyük bir hassasiyetle ele alınmıştır. Bu bağlamda, Elizabeth Drew (ö. 1334/1965)'nin şu ifadesi dikkat çekicidir: “Kelimeler, şiirde uygun bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelmeye çalışan bir yapbozun parçaları gibidir. Esas olan güzellik, kelimelerin seçiminde yatar”²⁴⁰ Bu söz, şiirsel anlatımın kelime seçiminde yüksek bir özen gerektirdiğini ve bu seçimin, sanatsal bir bütünlüğün ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmektedir.

Düşünceler tek başına şiirsel dizeleri oluşturmak için yeterli değildir; kelimeler, şiirin inşa edilmesini sağlayan temel araçlardır. Bu bağlamda, Fransız şair Stéphane Mallarmé (ö. 1315/1898)'nin şu sözü dikkate değerdir: “Şiirsel dizeler düşüncelerle değil, kelimelerle oluşturulur.”²⁴¹ Bu ifade, şiirin yalnızca fikirlerin bir yansıması olmadığını, aynı zamanda dilsel ve estetik bir yapı taşıdığını ortaya koymaktadır. Şiir, yalnızca anlam düzeyinde değil, aynı zamanda dilin ustalıklı kullanılmasıyla ortaya çıkan sanatsal bir kompozisyon olarak değerlendirilmektedir. Şairin kelimeleri seçme ve onları sıradan anlamlarının ötesine taşıma becerisi, şiirin derinliğini ve etkileyiciliğini belirleyen en önemli unsurlardan biridir.

el-Feytûrî, kelimelerini büyük bir özenle seçmiş ve onları en iyi şekilde kullanarak anlam dünyasını yansıtmayı başarmıştır. Kelimeleri bağlamına uygun bir biçimde yerleştirme yetkinliği, onun sanatsal gücünü ve edebî kudretini ortaya koymaktadır. Nitekim sahip olduğu yetenekler, onu edebîyat ve şiir sahasında yüksek bir mertebeye ulaştırmıştır. el-Feytûrî'nin şiirlerinde kullandığı kelimeler, gerçekliği yansıtmamanın yanı sıra mücadele, özgürlük ve sömürgecilikten kurtuluş gibi temaları da içermektedir. Onun dilini belirgin kılan bazı özellikler bulunmaktadır ve bunlardan en önemlisi Sadelik ve Açıklık.

Şairin divanları incelendiğinde, özellikle Afrika'yı konu edinen ilk şiir kitaplarında sade ve anlaşılır bir kelime dağarcığı kullandığı görülmektedir. Bu seçiminde isabetli bir yol izlediği söylenebilir, zira ele aldığı meseleler toplumsal konulara dayanmaktadır. el-Feytûrî, şiirlerinde genellikle karmaşık ve kapalı ifadelerden kaçınmış, bunun yerine adaletsizlik, zulüm ve Afrika halkının marûz kaldığı suçlar gibi evrensel sorunları yalın bir dille anlatmayı tercih etmiştir. Örneğin, (الرجل الذي يدير ظهره للحائط) "Duvara Sirtını Dönen Adam" adlı şiirinde şu dizeler yer almaktadır:²⁴²

²⁴⁰ Elizabeth Druu, *eş-Şi'r Keyfe Nefhemuhû ve Netezevvekuh*, trc. Muhammed İbrâhîm eş-Şûş, Muessesetu Franklin, Beyrût, 1961, s. 95.

²⁴¹ Jean Cohen, *Bunyetu'l-Luğati's-Şi'riyye*, trc. Muhammed el-Velî ve Muhammed el-'Umri, Dâru Tûbkâl, Dârulbeyza, 1986, s. 120.

²⁴² el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/623.

أَمَقْتُكُمْ جَمِيعًا
لَا تَتَوَسَّلَنَّ عَبَثًا
صَحِجَّتْكَ الْجُرَبَاءُ
لَا تَمْلُؤُنِي إِلَّا إِحْتِقَارًا لَكَ
صَخْرَةٌ أَنَا فَلَا تَنَادِي
أَنَا الَّذِي لَا أَرْضُ... لَا وَطَنُ
لَا وَجْهٌ... وَلَا زَمَنُ

"Hepinizden nefret ediyorum.

Boşuna yalvarma.

Senin o hastalıklı gülüşün,

Bende ancak sana karşı bir aşağılamaya dönüşüyor.

Ben bir kayanın kendisiyim, seslenme bana.

Ben ki ne bir ülkem var ne bir vatanım,

Ne bir yüzüm ne de bir zamanım."

Bu şiirde şair, sömürgeciye karşı duyduğu nefret ve öfkeyi açık bir şekilde dile getirmektedir. Hislerini saklama gereği duymamış, herhangi bir korku taşımadan doğrudan bir üslupla konuşmuştur.

el-Feytûrî, sömürgecilik karşıtı duruşuyla tanınan bir şair olarak, eserlerinde sembol ve imalara fazla yer vermemiştir. Bu nedenle, söz konusu dizelerde kullanılan kelimeler net, yalın ve doğrudandır; okuyucunun anlam çıkarabilmek için herhangi bir yorumu veya derin analizlere ihtiyaç duymadığı, mesajını doğrudan ileten bir anlatım tercih edilmiştir.

Şairin, açık ve anlaşılır bir dille yazılmış şiirlerinden biri de "Yağmurlar Altında" (تحت الأمطار) adlı şiiridir. Bu şiir, sanatsal yapısının sağlamlığı ve dilsel işçiliğinin ustalığıyla dikkat çekmektedir. el-Feytûrî, bu şiirinde şöyle seslenmektedir:²⁴³

أَيُّهَا السَّائِقُ
رِفْقًا بِالْخُيُولِ الْمُتَعَبَةِ
قِفْ
فَقَدْ أَدَمَى حَدِيدُ السَّرْجِ لَحْمَ الرَّقَبَةِ
قِفْ
هَكَذَا كَانَ يُعْنَى الْمَوْتُ حَوْلَ الْعَرَبَةِ

"Ey sürücü,

Yorgun atlara merhamet et.

²⁴³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/193.

Dur!

Eyerin demiri boynun etini kanatmış.

Dur!

İşte böyle, ölüm arabanın çevresinde şarkı söylüyordu.”

Bu şiir, zulme uğrayan Afrika halklarının yaşadığı acıları konu edinmektedir. Anlatımında açıklık ve yalın bir dil kullanılmış olsa da, kelimelerin içerdiği anlamlar derinlikten ve sanatsal yapıdan yoksun değildir.

Şair, basit görünen sözcüklere yoğun anlamlar yüklemiş; örneğin, Ey sürücü (أيها السائق), yorgun atlar (الخيول المتعبة), yol (الرب), boynun eti (لحم الرقبة), eyerin demiri kanattı (أدمى حديد السرج) gibi ifadeler, acı ve ıstırapı derinlemesine hissettiren imgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür ifadeler, yalnızca fiziksel acıyı değil, aynı zamanda ruhsal ve toplumsal acıyı da yansıtarak okuyucuda güçlü bir etki bırakmaktadır. Şairin somut ve gerçekçi kelimeler tercih etmesi, Afrika halklarının uzun yıllar boyunca maruz kaldığı baskı ve zulmü gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, (وثيقة من العالم الآخر) "Öteki Dünyadan Bir Belge" adlı şiirinde de şair, son derece gerçekçi ve çarpıcı bir dil kullanmaktadır. Bu şiirde şu dizeler yer almaktadır:²⁴⁴

الخنجرُ في كَفَيْكَ

الخنجرُ في عَيْنَيْكَ

هَذَا هُوَ خَنْجَرُكَ الدَّائِمِي، أَوْ تُنَكِرُهُ؟

تَسْأَلُنِي: مَنْ أَنْتَ؟

كَأَنَّكَ لَمْ تَقْتُلْنِي بَعْدُ...

“Hançer elindedir,

Hançer gözlerindedir,

İşte, bu kanlı hançer senin değil mi? Onu inkâr mı ediyorsun?

Bana soruyorsun: Sen kimsin?

Sanki beni henüz öldürmemişsin...”

Şair, bu yalın kelimeler aracılığıyla, okuyucuya uzun bir zulüm ve acı hikâyesini adeta yaşatmayı başarmıştır. Okuyucu, bu dizeleri okurken, baskı altındaki toplumların çektiği sıkıntıları zihninde canlandırabilir ve olayları sanki gözlerinin önünde gerçekleşiyormuş gibi hissedebilir. Bu bağlamda, şairin kullandığı kelimeler yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek, şiirsel imgeler oluşturan temel unsurlar haline gelmektedir.

²⁴⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/605.

Bu dizelerde kelimeler, geleneksel anlamlarını aşarak daha derin bir boyuta ulaşmaktadır. Artık sadece bir düşünceyi ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda bir atmosfer yaratmakta, okuyucunun zihninde görsel bir sahne oluşturmakta ve duygu dünyasını etkileyerek şiirsel anlatımın temel taşlarından biri haline gelmektedir. Böylece şair, dilin sınırlarını zorlayarak kelimeleri, düşünce aktarımının ötesinde sanatsal bir yapı taşı olarak kullanmaktadır.

1.1. Dini Kavramlar ve Kelimeler

Bilindiği üzere, el-Feytûrî çocuk yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve eğitimini Kur'anî ilimler üzerine yoğunlaşan medreselerde almıştır. Ayrıca, babası Şazeliyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden biri olarak bilinmektedir.²⁴⁵ Bu nedenle, onun şiirlerinde dini kültürün ve maneviyatın izlerini görmek son derece doğaldır. Bu dini miras, şairin sanatsal üslubunu ve şiirsel imgelerini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, dini imgeler insan ruhu için her zaman bir sığınak niteliğindedir ve el-Feytûrî'nin eserlerinde bu unsurlar sıklıkla kendini göstermektedir. Dini ifadelerin yoğunlukla yer aldığı şiirlerinden biri de şu dizeleri içermektedir:²⁴⁶

بَصَقَ الدَّرْوِيشُ فِي جُوبِهِ وَقَالَ
وَحِينَ أَغْلَقْنَا عَلَيْهِ حَشَّ التَّابُوتِ
كَانَ يَقُولُ: اللَّهُ رَبِّي،
اللَّهُ حَيٌّ لَا يَمُوتُ،
كَانَ يُحِبُّ اللَّهَ، كَانَ يَتَّقِيهِ
فِي نَفْسِهِ وَفِي ذَوِيهِ،
وَكَانَ يَخْشَاهُ وَيَسْتَحْيِيهِ.

*Derviş cübbesine tükürdü ve dedi ki,
Tabuta kapağını kapattığımızda,
Allah Rabbimdir, diyordu,
Allah diridir, asla ölmez.
Allah'ı severdi, O'ndan korkardı,
Hem kendi nefsinde hem de sevdiklerinde.
O'ndan korkardı, ve O'ndan utanırdı.*

Bu dizelerde, Muhammed el-Feytûrî "يستحْيِيهِ، يَخْشَاهُ،" gibi dinî kelimeleri derin bir şiirsel duyarlılıkla kullanır. Bu kelimeler yalnızca kuru ifadeler değil, aynı zamanda dervişin iç dünyasını yansıtan manevî hallerin göstergesidir. Şair burada dervişini sade ama yüksek bir takvâ sahibi olarak çizer; o, ölümüne rağmen الله ربِّي demeye devam eder. Bu da onun hayatının Allah zikriyle nasıl bütünleştiğini gösterir. Dini ifadeler,

²⁴⁵ Cihad Ebu Fâdıl, *Kağâya 'ş-Şi'ri'l-Ĥadîs*, s. 322.

²⁴⁶ el-Feytûrî, *Divânu'l-Feytûrî*, 2/99.

şiiire duygusal bir yoğunluk katar ve şairin tasavvufî etkilerini açıkça ortaya koyar. el-Feytûrî'nin şiirinde Allah ile ilişki sadece inanç temelli değil, aynı zamanda derin bir sevgi, korku ve edep üzerine kuruludur. Bu da onun şiirini sadece fikrî değil, aynı zamanda kalbî bir tecrübe hâline getirir.

el-Feytûrî'nin şiirlerinde dini ifadeler yalnızca dilsel bir süsleme unsuru değildir; aksine, özgürlük, adalet ve insan onuru gibi derin insani meseleleri ifade etmek için kullandığı güçlü araçlardır. Şair, dini kültüründen olağanüstü bir ustalıkla yararlanmış, kelimelerindeki fesahat ve dizelerinin sağlamlığıyla şiirini estetik açıdan üst seviyelere taşımıştır. Bir şair için en yüce ve en anlamlı makam, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi huzurunda bulunmaktır. Nitekim el-Feytûrî, (يوميات حاج إلى بيت الله الحرام) "Beytullah'a Hac Yolcusu" adlı şiirinde, 1967 Haziran Savaşı'nın ardından ilahî güzelliğin huzurunda niyazda bulunmaktadır. Bu şiirde, kullandığı kelimeler olayın büyüklüğünü ve kutsallığını derin bir saygı ve ihtiramla yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) anarak ona hitap ettiği dizelerinde şunları söylemektedir:²⁴⁷

قَوَائِلُ يَا سَيِّدِي قُلُوبُنَا إِلَيْكَ
تَحُجُّ كُلَّ عَامٍ
هَيَاكِلُ مُثَقَّلَةٌ بِالْوَجْدِ وَالْهَيْامِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
وَالشُّكْرُ لِلَّهِ
وَالْمَجْدُ لِلَّهِ
يَا وَاهِبِ النِّعْمَةِ يَا مَلِيكَ كُلِّ مَنْ مَلَكَ
لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ
لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ

" Ey Efendim kalplerimiz kervanlar gibi, sana doğru

Her yıl hac yapıyor.

Aşk ve vecd ile yüklü heykellerbiz.

Hamd Allah'a,

Şükür Allah'a,

İzzet ve şan Allah'a.

Ey nimetlerin sahibi, ey her şeyi mülkünde tutan Melik!

²⁴⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/486.

Buyur (Emret), senin ortağın yoktur!

Buyur (Emret), senin ortağın yoktur!

Bu dizelerde, şairin tasavvufi duyarlılığı açık bir şekilde görülmektedir. Tasavvufi düşüncenin temelini oluşturan, insan ruhunu zayıflıklarından arındırma ve onu manevi bir kurtuluşa yönlendirme anlayışı burada kendini göstermektedir. Şair, bireysel bir şiirsel söylemden uzaklaşarak daha geniş bir ifade alanına açılmaktadır. Ben geldim (أنا جئت) demek yerine kervanlar (قوافل) ifadesini kullanarak, bireysel bir deneyimden çok, toplumsal bir duyarlılığı yansıtan kolektif bir his oluşturur. Bu bağlamda, bireysel benlik ile toplumsal bilinç birleşir ve vecd ile aşkın bir hâl yaşanır. Şiir, aynı zamanda bir hacının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik içten bir yakarışını da tasvir eder. Ancak bu bireysel bir yakarış değil, ümmetin zayıflamış hâlini dile getiren kolektif bir feryattır. Şair, burada yalnızca dini bir vecd hali sunmakla kalmaz, aynı zamanda İslam ümmetinin içinde bulunduğu güçsüzlük, zillet ve Yahudilerin elinde uğradığı aşağılanmaya da vurgu yapar.

el-Feytûrî'nin dini kelimeleri en yoğun şekilde kullandığı şiirlerinden biri de (المقتول يدفع) "Öldürülen Bedelini Öder" adlı şiiridir. 1970 yılında kaleme alınan bu şiirde şair şöyle der:²⁴⁸

لَوْ أَنَّ عَيْسَى عَادَ
لَكَانَ غَطَّاهَا بِثَوْبِهِ
وَلَوْ أَنَّ مُحَمَّدًا..
لَسَلَّ سَيْفَهُ مُهَاجِرًا لِرَبِّهِ
وَأَهٍ لَوْ رَأَى الْحُسَيْنُ مَرَّةً
مِخْرَابَهَا الْمَفْجُوعَ
لَجَاءَهَا مُسْتَشْهِدًا

“Eğer İsa geri dönseydi,

Onu kendi örtüsüyle sarardı.

Eğer Muhammed...

Allah'a hicret etmek için kılıcını çekerdi.

Ah, eğer Hüseyin bir kez görseydi,

Bu perişan mihrabı,

Şehit olmak için ona doğru koşardı.”

²⁴⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/598.

Bu kısa dizelerde, el-Feytûrî üç önemli dini sembole işaret etmektedir: Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Hüseyin (r.a.). Ancak burada bu şahsiyetlerin yalnızca isimleri anılmakla kalmaz; aynı zamanda temsil ettikleri evrensel insani ve ahlaki değerler vurgulanır. Hz. İsa (a.s.), örtme, merhamet ve bağışlama sembolü olarak tasvir edilmiştir. Şairin ifadelerine göre, eğer tekrar dünyaya dönseydi, her yere adalet ve hoşgörüyü yayarak insanlara affetmenin gücünü hatırlatırdı. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise adaletin ve kudretin temsilcisidir; elinde kılıcıyla mazlumları savunan bir lider olarak betimlenmektedir. Hz. Hüseyin'in (r.a.) isminin anılması ise fedakârlık ve şehadetin bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Şair, eğer Hz. Hüseyin (r.a.) günümüz dünyasında yaşasaydı ve Müslümanların içinde bulunduğu zayıflığı görseydi, yine aynı fedakârlığı göstererek bu kutsal dava uğruna şehit olurdu mesajı vermektedir.

Sonuç olarak, el-Feytûrî'nin şiirlerinde dini kelimelerin kullanımı yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda derin bir düşünsel ve manevi boyut kazandıran bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu tür ifadeler, okuyucunun iç dünyasına hitap ederek şiiri daha etkileyici hale getirir. Özellikle el-Feytûrî gibi tasavvufî bir anlayışa sahip bir şairin kaleminde, dini referanslar yalnızca edebî bir süsleme değil, aynı zamanda insanın hakikati anlama arzusunu tatmin eden bir bilgi ve mana kaynağı olarak görülmektedir. Nitekim bu tür kelimeler, okuyucuya evrenin yaratılışına dair imgeler sunmakta ve kâinatın farklı olgularına mistik bir yorum getirmektedir.²⁴⁹

1.4. Tarihî Kavramlar ve Kelimeler

el-Feytûrî, şiirlerinde farklı tarihî kavramlar ve terimler kullanmıştır. Bu ifadeler, onun tarihî birikimini ve olaylara dair derin bilgisini yansıtmaktadır. Tarihî kelimeler, şairin sadece geçmişe dair bir anlatım sunmak için değil, aynı zamanda günümüz dünyasında yaşanan olaylarla tarih arasında bağlantı kurmak amacıyla bilinçli olarak seçtiği unsurlar arasında yer almaktadır. el-Feytûrî, tarihî referansları rastgele değil, belirli bir mesaj vermek amacıyla kullanmaktadır. Şairin tarihî kelimeleri yoğun bir şekilde kullandığı şiirlerinden biri şu dizeleri içermektedir:²⁵⁰

حِينَ تَحَسَّسْتُ جُزْحَكَ فِي عَنَمَةِ الْفَجْرِ
أَحَدَقَ بِيَّ النَّتْرِ
بَاغَتَنِي مِنْ يَمِينِي
بَاغَتَنِي مِنْ شِمَالِي
لَمْ تَتْرُكُوا لِلَّذِينَ سَيَأْتُونَ
إِلَّا رَمَادَ الْحَدَائِقِ وَالطَّيْرِ.

“Şafak karanlığında yarana dokunduğumda,

Tatar bana gözlerini dikti.

²⁴⁹ ‘Âtıf Cevdet Naşr, *er-Remzu 'ş-Şi'ri 'inde 'ş-Şüfiyye*, Dâru'l-Endelus, Amman, 1978, s. 79.

²⁵⁰ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 2/83.

Sağımda ansızın belirdi,

Solumda ansızın belirdi.

Sizden sonra gelenlere bırakmadınız,

Bahçelerin ve kuşların külleri dışında bir şey.”

Moğollar artık varlıklarını yitirmiş ve tarih sahnesinden silinmişlerdir. Onların dönemi, zulmün, baskının, katliamların ve yıkımın hüküm sürdüğü bir çağdı. Ancak bu dönem sona ermiş olmasına rağmen, şair Moğollar kelimesini bilinçli bir şekilde kullanarak, insan zihninde o dönemde işlenen suçları canlandırmakta ve bu olayların günümüzdeki sömürgeci güçlerin uygulamalarıyla benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Burada, şairin işaret ettiği temel düşünce, zulmün ve saldırganlığın yalnızca isim değiştirdiği, ancak özünde aynı kaldığıdır.

Aynı şekilde, السيف kılıç kelimesi de belirli bir tarihî sahneyi çağrıştırmaktadır. Geleneksel savaş aletlerinin geçmişte büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu tür silahların işlevi sona ermiş olsa da, el-Feytûrî bu kelimeleri tarihî ve duygusal bir anlam yüklemek için kullanmaktadır. Çünkü bu terimlerin, İslam dünyasının kolektif bilincinde hâlâ güçlü bir karşılığı bulunmaktadır. Okuyucu, bu kelimeleri duyduğunda zihninde hemen belirli tarihî olayları ve mücadeleleri canlandırmaktadır. el-Feytûrî'nin tarihî kavramları yoğun bir şekilde kullandığı şiiirlerinden biri de (الأرض لم تسقط) "Toprak Düşmedi" adlı şiiiridir. Bu şiiirde şöyle der:²⁵¹

وَتَكْبُرُ الْمُؤَامِرَةُ

وَتَفْرَحُ الْمُؤَامِرَةُ

حَتَّى تَسِيلَ مَطَرًا مِنْ أَسْفِيفِ الْبُيُوتِ

لَعَلَّهَا تَعْرِفُ كَيْفَ تَقْبَلُ الْبَرَابِرَةَ

فِي الرِّيحِ وَالضَّبَابِ

وَيُصْبِحُ الْقِيَاصِرَةُ إِلَهَةَ الْحَرْبِ

“Büyüyor komplo,

Komplo yeni tohumlar ekiyor,

Ta ki evlerin çatılarından yağmur gibi süzülene dek.

Belki de o zaman öğrenir,

Barbarları nasıl kabul edeceğini,

Rüzgârda ve sisin içinde.

Sezarlar, savaşın tanrılarına dönüşür.”

²⁵¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî* 2/100.

Bu dizeler, şairin tarihî kelimeleri ustalıklarla kullanarak modern dünyadaki insan ile iktidar, savaşlar ve komplolar arasındaki çatışmayı nasıl şiirsel bir bakış açısıyla şekillendirdiğini göstermektedir. Şair, barbarlar çağını hatırlatarak okuyucuya günümüzde yaşanan savaşların ve kaosun, geçmişteki barbar istilalarından ve Moğul akınlarından farklı olmadığını hissettirmektedir. Bu bağlamda, geçmişi günümüzle birleştirmekte ve insanlık tarihinin tekrar eden çatışma döngüsüne dikkat çekmektedir.

Burada kullanılan البرابرة والقيصرة (barbarlar ve Sezarlar) gibi tarihî ifadeler, insanoğlunun içinde bulunduğu savaşların ve iktidar mücadelelerinin sürekli olarak aynı kalıplar içinde tekrarlandığını göstermektedir. el-Feytûrî, tarihî referansları aracılığıyla, geçmişin sadece bir anı olarak kalmadığını, günümüzde de benzer şekillerde varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. el-Feytûrî'nin tarihî kelimeleri yoğun bir şekilde kullandığı dizelerden bir diğeri ise şu şekildedir.²⁵²

هَذَا ظِلُّكَ

بَرْقُ هَمَجِيٍّ مِنْ أَعَانِيكَ

وَلَكِنَّ الْمَمَالِيكَ بَقُوا فَوْقَ حُيُولِ الْأَنْظِمَةِ

وَمَا زَالَ الَّذِينَ اغْتَصَبُوا الْإِنْسَانَ

يَعْتَالُونَ بِاسْمِ الْفَرْحِ دَمَهُ

“Bu, senin gölgen...”

Şarkılarından kopup gelen vahşi bir şimşek.

Fakat Memlükler, sistemlerin atları üzerinde hâlâ ayakta.

Ve insanı gasp edenler,

Hâlâ onun kanını, sevinç adı altında öldürmeye devam ediyor.”

Bu dizeler, tarihî kavramların sembolik ve çağdaş bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. el-Feytûrî, geçmişin olaylarını günümüz gerçekliğini anlatmak için bir araç olarak kullanarak, tarihin sadece bir anlatı unsuru olmadığını, aynı zamanda bugünü anlamlandıran bir referans kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Şair, tarihî figürleri ve imgeleri şiirsel bir anlatımla harmanlayarak baskı ve zulme karşı direniş fikrini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Özellikle Memlükler kelimesi, yalnızca belirli bir tarihî döneme değil, aynı zamanda otoriter yönetimlerin genel karakterine gönderme yapmaktadır. Bilindiği üzere, Memlükler, hükümlerliklerini silah gücü ve mutlak otoriteyle sürdüren bir yönetim anlayışıyla yürütmüşlerdir.

el-Feytûrî, bu terimi yalnızca tarihî bir referans olarak değil, aynı zamanda modern çağın baskıcı rejimlerini temsil eden bir metafor olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda, Memlükler ifadesi, günümüzde hâlâ zorbalık, otoriter yönetim ve siyasi baskının hüküm sürdüğü rejimlere bir eleştiri niteliği taşımaktadır.

²⁵² el-Feytûrî, *Ye'ti 'l-'Âşîkûne* ile ilgili, s. 157.

Şair, bu tarihî referansı çağdaş siyasi gerçeklik ile ilişkilendirerek, baskıcı yönetimlerin yalnızca geçmişe ait bir olgu olmadığını, günümüzde de farklı şekillerde varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Bu tür tarihî göndermeler, geçmişin olaylarını yalnızca hatırlatmak amacıyla değil, aynı zamanda bugünü analiz etmek ve eleştirmek için kullanılan güçlü edebî araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. el-Feytûrî'nin şiirlerinde tarihî unsurlar, zamanlar arası bir köprü kurarak okuyucunun hem geçmişi hem de bugünü aynı anda değerlendirmesini sağlamaktadır.

1.5. Halk Dilindeki Kelimeler

el-Feytûrî, şiirlerinde halk diline özgü bazı kelimeleri de kullanmıştır. Ancak bu kelimeler rastgele seçilmiş ya da yalnızca estetik bir amaçla eklenmiş sözcükler değildir. Aksine, şairin Arap, Sudanlı ve Afrikalı kimliğinin bir yansıması olarak, kültürel bir anlam taşıyan unsurlardır. Bu tür halk dili ifadeleri, onun şiirlerine kendine özgü bir Sudanî kimlik kazandırmış ve okuyucunun doğrudan şiirle bağ kurmasını sağlamıştır. Bu kullanımın örneklerinden biri şu dizelerde görülmektedir:²⁵³

كَانَ يَا مَا كَانَ
فِي الرَّمَنِ الطَّرِيحِ عَلَى فِرَاشِ الْمَوْتِ
كَانَ فَتَى فِي الصَّخْرَاءِ
يَدْخُلُ ظِلَّ حَيْمَتِهِ وَيَحْلُمُ

*“Bir varmış bir yokmuş,
Ölüm döşegine serilmiş zamanın içinde
Bir genç vardı çölde,
Çadırının gölgesine sığınıp hayal kuran...”*

el-Feytûrî, bu şiirinde bir varmış bir yokmuş anlamına gelen كان يا ما كان ifadesini kullanmıştır. Bu deyim, Arap halk edebîyatında yaygın olarak kullanılan ve özellikle masal, hikâye ve geleneksel anlatılarda sıkça rastlanan bir anlatım kalıbıdır. Her ne kadar klasik Arap şiirinde sık rastlanan bir ifade olmasa da, şair bu kelimeyi bilinçli bir şekilde seçmiş ve okuyucuya bir hikâye anlatıyormuş hissi vermek istemiştir. Bu kullanım, çölde hayallere dalan genç adamın hikâyesinin uzun ve olaylarla dolu olduğunu ima etmektedir. Şair, şiirine bu ifadeyle başlayarak, okuyucuyu tıpkı eski halk anlatılarında olduğu gibi uzun, derin ve etkileyici bir öykünün içine çekmektedir. Zira geleneksel anlatılarda uzun ve olay örgüsü güçlü hikâyeler genellikle bu ifadeyle başlamaktadır.

Halk dili kelimeleri, klasik şiirle çelişen veya onun dışında kalan unsurlar değildir. Aksine, ustalıkla kullanıldığında şiirin sanatsal dokusuna katkı sağlayan önemli bir öge hâline gelebilirler. Şiir nihayetinde hayatı yansıtan bir sanat dalıdır ve halk dilindeki ifadeler de bu hayatın en doğal unsurlarından biridir.

²⁵³ el-Feytûrî, *Ye'ti'l- 'Aşîkûne ileyki*, s. 68.

Nitekim Mısırlı şair Salâh Abdüşşabûr, bu konudaki görüşünü şu sözlerle dile getirmiştir: “Sokaktaki insanların ağzından kelimeleri almakta haklıyız, yeter ki onları şiirsel bir bağlama oturtabilelim. Çünkü bir şiirin sanatsal değeri, onun anlam ifade edebilme ve imgeyi berraklaştırma gücüyle ölçülür.”²⁵⁴ el-Feytûrî de bu görüşü benimseyerek halk dilini ustalıklı şiirlerine taşımış ve kelimeleri sanatsal bir bağlam içinde kullanmayı başarmıştır. Onun halk diline başvurduğu dizelerden biri de şu şekildedir:²⁵⁵

لَقَدْ عُدْنَا
إِلَى غَابَاتِ إِفْرِيقِيَا
لَقَدْ عُدْنَا إِلَى الْأَكْوَاخِ
أَكْوَاخِ أَهَالِينَا
وَكُنَّا قَدْ كَسَوْنَاهَا
بِأَسْمَالِ أَمَانِينَا

“Döndük,
Afrika'nın ormanlarına döndük.
Döndük kulübelerimize,
Ailelerimizin kulübelerine.
Bir zamanlar üzerlerini örtmüştük,
Umudumuzun eskiyen kumaşlarıyla.”

Şair, bu dizelerde أسمال (esmal) kelimesini kullanmaktadır. Bu kelime, eskiden Arap toplumlarında yaygın olarak kullanılan, ancak günümüzde neredeyse unutulmuş halk diline ait bir kelimedir ve eski, yıpranmış giysiler anlamına gelmektedir. el-Feytûrî, bu sözcüğü bilinçli bir şekilde seçerek, hayallerine eski, yıpranmış giysiler giydirmiş ve bu giysilerle kulübeleri örtmüştür. Bu kullanım, şairin elinde sadece eski ve yıpranmış umutlar kaldığını, ancak yine de onları halkının barınağına sunmaktan çekinmediğini ifade etmektedir. Şairin burada esmal أسمال (yırtık giysiler) kelimesine yüklediği anlam, kıtlık, yokluk ve fakirlikle derin bir şekilde ilişkilidir. Onlar, çökmüş ve eskimiş kulübelerine geri dönmüş, o kulübelere yırtık kumaş parçalarıyla yamamış ve her şeye rağmen o topraklarda yaşamayı seçmişlerdir. Bu durum, şairin toprağına ve davasına olan güçlü bağlılığını göstermektedir. el-Feytûrî, halkının içinde bulunduğu sefaleti ve yoksulluğu anlatırken, aynı zamanda onların dirençli ruhunu ve topraklarına duydukları sadakati de vurgulamaktadır. Şair, şiirine şu dizelerle devam etmektedir:²⁵⁶

لَقَدْ عُدْنَا إِلَى الْأُحْرَانِ تَحْمِلُنَا
لَقَدْ عُدْنَا، أَجَلْ عُدْنَا، وَلَكِنْ عَوْدَةَ الْمَقْهُورِ

²⁵⁴ Salâh Abdüşşabûr, *Hayâtü fi 'ş-Şi'r*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1977, s. 132.

²⁵⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/154.

²⁵⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/155.

شَرِينَا عَرَقَ الْحَرْبِ، أَكَلْنَا صَدَأَ التُّورِ
لَبِسْنَا كَفَنَ التَّلْجِ، سَكَنَّا جُدَّتَ الدِّيْجُورِ

“Döndük, hüznümüz bizi taşıyarak döndük.

Döndük, evet, döndük, ancak mazlumun dönüşüyle...

Savaşın terini içtik, tandırın pasını yedik.

Kar kefenine büründük, Karanlığın mezarına sığındık.”

Bu bölüm, şairin vatanına olan derin bağlılığını ve kendi köklerine, halkının kültürüne ve sade yaşam tarzına dönüşünü ifade etmektedir. el-Feytûrî, burada halkın günlük yaşamına ait kelimeleri bilinçli bir şekilde kullanarak, halkıyla arasındaki bağı vurgulamakta ve onların acılarını, mücadelelerini doğrudan yansıtmaktadır. Şair, bu dizelerde halk diline ait التور (tandır) kelimesini kullanmıştır. Tandır, geleneksel fırın anlamına gelir ve özellikle kırsal kesimlerde ekmek yapımında kullanılan önemli bir araçtır. el-Feytûrî, modern bir dönemin şairi olmasına rağmen, bu eski kelimeyi seçerek geçmişin izlerini günümüzle birleştirmekte ve okuyucuya halkın çektiği sıkıntıları daha somut bir şekilde hissettirmektedir. Burada tandırın pası ifadesi, geçim kaynaklarının kurduğunu, kıtlığın derinleştiğini ve açlığın günlük hayatın bir parçası hâline geldiğini simgelemektedir. Fırın, hayatın ve üretimin sembolü iken, onun artık pas tutmuş olması, halkın temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz duruma geldiğini anlatan güçlü bir metaforudur.

el-Feytûrî, halk dilindeki bu ifadeleri kullanarak, yalnızca Sudan halkının değil, tüm mazlum toplumların ortak acısını anlatan bir anlatım oluşturmuştur. Günlük hayatta sıkça kullanılan bu kelimeler, onun şiirinde yalnızca birer sözcük değil, aynı zamanda büyük acıları ve kolektif bir kaderi taşıyan imgeler hâline gelmiştir. Bu bağlamda, halk diline ait kelimelerin şiirde kullanılması metnin daha güçlü, etkileyici ve içten olmasını sağlar. Çünkü bu kelimeler, halkın kendi yaşamına ait öğeler olduğu için doğrudan duyguya hitap etmekte ve okuyucunun şiirle daha derin bir bağ kurmasına olanak tanımaktadır.

Şair, kelimeleri bir ressamın renkleri kullandığı gibi ustalıkla seçmekte ve her kelimenin taşıdığı derin anlamlarla sanatsal bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “Gerçek bir şair, dilin sunduğu imkânları ustaca kullanarak kelimelerle oynar ve onları yeniden şekillendirir. Bu da onun şiirini diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir.”²⁵⁷ el-Feytûrî'nin sanatı da tam olarak bu prensibe dayanmakta; halkın dilini, tarihini, kültürünü ve günlük yaşamını şiirine ustalıkla işleyerek ona kendine özgü bir kimlik kazandırmaktadır.

2. Cümle Yapıları

Şiirde kullanılan dil yapıları, yalnızca sözcükleri bir araya getiren dilbilgisel unsurlar olmanın ötesinde, şiirsel imgeyi oluşturan, anlamı aktaran ve okuyucuya derin duygular hissettiren temel unsurlardır.²⁵⁸

²⁵⁷ Muhammed Miftâh, *Tahtilü'l-Ĥıṭâbi's-Şi'rî*, el-Merkezu's-Şekâfi el-'Arabî, Dârulbeyza-Beyrut, s. 74.

²⁵⁸ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Difâ'un 'an 'l-Belâga*, Dâru'l-Kalem, Şam, 1976, s. 85.

Şiirin estetik değerini ve sanatsal kimliğini belirleyen en önemli unsurlardan biri de dil yapılarının (cümle yapıları) ustalıklı kullanılmasıdır. Şiirde kullanılan yapılar, metnin kimliğini oluşturur, anlam katmanlarını derinleştirir ve estetik değerini yükseltir. Bu nedenle, edebiyatçılar tarih boyunca dil yapılarının şiir üzerindeki etkisini büyük bir titizlikle incelemişlerdir. Öyle ki bazı edebiyatçılar, şiirin temel ögesinin yapı (üslup) olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Fransız düşünür Georges-Louis Buffon (ö. 1202/1788) üslubu şu sözlerle tanımlamaktadır: “Üslup, insanın kendisidir.”²⁵⁹

Yani bir yazar ya da şair, yalnızca seçtiği kelimelerle değil, aynı zamanda kelimeleri bir araya getirme biçimiyle de kendine özgü bir kimlik ve tarz oluşturur. Bu nedenle, bir edebiyatçının kelimeleri nasıl sunduğunu, aralarındaki ince farkları nasıl ayırt ettiğini ve onları nasıl uyumlu bir bütün hâline getirdiğini bilmesi gerekir. Üslubun sadece kulağa hoş gelen bir düzenleme olmanın ötesinde, okuyucunun ruhuna ve duygularına hitap etmesi gerektiğini vurgulayan Buffon, şunları da ekler: “Bir cümlede yalnızca kulağı doldurmak veya gözleri meşgul etmek yeterli değildir; sözlerin insanın ruhuna ulaşması, kalbine dokunması gerekir. Çünkü ancak bu şekilde insan zihnine etki edebilir.”²⁶⁰

Benzer şekilde, Arap edebiyatçısı Ahmed Bedevî üslubu şu şekilde tanımlamaktadır: “Üslup, yazarın düşüncelerini biçimlendirme ve ruhunda dolaşan duyguları ifade etme biçimidir.”²⁶¹ Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, şiirsel üslup yalnızca dilsel bir yapı değil, aynı zamanda bir duygu ve düşünce aktarım biçimidir.

Şiirde kullanılan dil yapıları genel olarak haber yapıları ve inşâ yapıları olmak üzere ikiye ayrılır. Haber yapıları, doğruluk ya da yanlışlık taşıyan ifadelerden oluşur. Yani bu tür cümleler, söyleyen kişinin doğru ya da yanlış bir iddiada bulunduğu cümlelerdir. Öte yandan, inşâ yapıları, doğru ya da yanlış olma ihtimali taşımayan, yani söyleyen kişinin doğruluğunun veya yanlışlığının sorgulanamayacağı ifadelerdir. Bir ifadenin haberi olup olmadığı, onun gerçekliğe uygunluğuna bağlıdır; ancak inşâ ifadeler, yalnızca bir niyet, emir, dilek veya çağrı niteliğinde olduğu için böyle bir doğruluk ölçütüne tabi tutulamaz.²⁶²

Muhammed el-Feytûrî'nin şiirleri, bazen devrimci bir ruh taşıyan, bazen ise derin duygusal anlamlar barındıran eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, onun şiirleri hem haber hem de inşâ yapıları örülüdür. el-Feytûrî, bu iki tür yapıyı ustalıklı kullanarak, düşünsel ve duygusal dünyasını zengin bir şekilde ifade etmiştir. Aşağıda, bu dil yapılarının nasıl kullanıldığına dair örnekler sunulacaktır.

2.1. Haber Cümleleri

Muhammed el-Feytûrî, devrim ve bağlılık şairidir. Vatani, toprağı ve davasıyla olan derin bağını ifade ederken, gerçekliği doğrudan aktaran haber ifadelerini tercih etmektedir. Onun şiirlerinde sömürgeciliğe karşı net bir duruş sergileyen ifadeler sıkça yer almakta, şiirlerinde yalnızca duygularını anlatmakla kalmayıp, ülkesinin gerçeklerini ve tarihî bağlarını da yansıtmaktadır. Örneğin, (أنا زنجي) "Ben Zenciyim" adlı şiirinde, kökeniyle

²⁵⁹ Ahmed Derviş, *en-Naşşu'l-Belâğî fi't-Turâsi'l-'Arabî ve'l-Evrubbî*, Dâru Ğarîb, Kahire, 1998, s. 183.

²⁶⁰ Ahmed Derviş, *en-Naşşu'l-Belâğî fi't-Turâsi'l-'Arabî ve'l-Evrubbî*, s. 185.

²⁶¹ Ahmed Bedevî, *Ususu'n-Nağdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab*, Dâru Nehdati Mısr, Kahire, 1996, s. 451.

²⁶² Bekri Şeyh Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye fi Şevbiha'l-Cedid*, 'İlmu'l-ma'âni, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 3. bs., 1990, s. 94.

duyduğu gururu dile getirirken, haber ifadeleriyle kimliğini açık ve güçlü bir şekilde ifade etmektedir.²⁶³

أَنَا زَنْجِيٌّ
وَأَبِي زَنْجِيٌّ الْجَدُّ
وَأُمِّي زَنْجِيَّةٌ
أَنَا أَسْوَدُ
أَسْوَدُ وَلِكَيْ حُرٌّ أَمْتَلِكُ الْحُرِّيَّةَ

“Ben zenciyim.

Babam zenci bir dededen geliyor.

Annem zenci bir kadındır.

Ben siyahım.

Siyahım, ancak özgürüm, özgürlüğe sahibim.”

Bu dizelerde şair, kendisiyle ilgili tartışmasız ve değişmez bir gerçeği ifade etmektedir: Irksal kimliği ve ten rengi. Ancak, bu ifadeler yalnızca bir tanımlamadan ibaret değildir. Şair, ten renginin onun özgürlüğünü veya değerini belirlemediğini, aksine onun hâlâ özgür bir birey olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Burada haber cümlelerinin kullanım amacı, bilinen bir gerçeği tekrarlamak değil, bu gerçeği vurgulayarak okuyucuya derin bir farkındalık kazandırmaktır. Şair, أَنَا زَنْجِيٌّ (ben zenciyim) diyerek yalnızca bir etnik aidiyeti ifade etmez; aynı zamanda, bu kimliğin ezilmişlik, ayrımcılık veya kölelikle ilişkilendirilmesine karşı güçlü bir direniş ortaya koyar. Bu nedenle, haber cümlelerinin kullanım amacı burada muhataba bilgi vermektir (Fâ’idetü’l-haber فائدة الخبر).

el-Feytûrî’nin haber ifadelerini bilinçli bir şekilde kullanımı, onun şiirlerinde bireysel kimlikten toplumsal bilince uzanan güçlü bir anlatım tarzı geliştirmesini sağlamaktadır.

Muhammed el-Feytûrî, haber ifadelerini yalnızca kendi kimliğini ve özgürlüğünü vurgulamak için değil, aynı zamanda sosyal gerçeklikleri ve irksal adaletsizliği gözler önüne sermek için de kullanmaktadır. Onun şiirlerinde ırkçılık, sömürgecilik ve beyaz üstünlüğü ideolojisi gibi konulara karşı sert bir eleştiri getirilir.

Bu bağlamda, الأفعى (yılan) adlı şiirinde, beyaz bir kadına duyduğu aşkı ve onun ihanetini anlatırken de haber ifadelerini tercih etmiştir. Şair, kadının yalancı, ikiyüzlü ve içinde zencilere karşı derin bir kin beslediği vurgulamak istemiştir. Onun gözünde, bu kadının karakteri yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda beyazların tarih boyunca sergilediği baskıcı ve acımasız tutumun bir yansımasıdır. Bu yüzden, şair duygularını değil, bir gerçeği anlatır gibi doğrudan bir üslupla yazar.²⁶⁴

²⁶³ el-Feytûrî, *Dîvânu’l-Feytûrî*, 1/80.

²⁶⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu’l-Feytûrî*, 1/131-132.

فِي ذَٰلِكَ الرُّكْنِ مِنْ قَلْبِكَ
الْحَقِيرِ الْمُرَائِي
تَمْتَدُّ مَقْبَرَةٌ صَحْمَةٌ
بِغَيْرِ انْتِهَاءٍ
تَضْحَكِينَ بِحَقْدٍ
وَتَحْلُمِينَ كَأَفْعَى تَنَامُ فِي اسْتِرْحَاءٍ
عَلَى رِمَالِ الصَّحْرَاءِ

“Kalbinin o aşâğılık, riyakâr köşesinde

Sonsuz bir mezarlık uzanıyor.

Kinle gülüyorsun,

Ve rüya görüyorsun,

Çölde kumların üzerinde bir yılan gibisin.”

Bu dizelerde şair, tüm cümlelerinde haber üslubunu kullanmıştır. Burada haber cümlelerinin amacı fâ’idetü’l-haberdir (فائدة الخبر). el-Feytûrî, beyaz kadının her zaman sahtekâr, kin dolu ve düşmanca duygular taşıyan biri olduğunu vurgularken, bunu kesin bir gerçeklik olarak sunmakta ve okuyucunun bu durumu tartışmaya yer bırakmayacak bir şekilde kabul etmesini sağlamaktadır. Şairin haber ifadelerini etkili bir şekilde kullandığı bir diğer örnek ise şu dizelerdir:²⁶⁵

الْحَرْبُ الْمَلْعُونَةُ
أَكَلَتْ حَتَّى الشُّوْكَ الْأَسْوَدَ
لَمْ تُبْقِ جِدَارًا لَمْ يَنْهَدَ
“Lanetli savaş
Siyah dikenini bile yedi.

Yıkılmamış bir duvar bile bırakmadı..”

Bu dizelerde şair, haber ifadelerini kullanarak savaşın yıkıcı etkilerini doğrudan ve çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Savaş, yalnızca insanları değil, doğayı bile yok eden bir felaket olarak tasvir edilmektedir. Burada أَكَلَتْ حَتَّى الشُّوْكَ الْأَسْوَدَ siyah dikenini bile yedi ifadesi, savaşın her şeyi yok ettiğini anlatan güçlü bir metafordur. Siyah diken, çorak topraklarda bile varlığını sürdürebilen, dayanıklı bir bitkidir. Ancak savaşın yıkımı öyle büyüktür ki, en sert ve en dirençli olan bile onun karşısında yok olmuştur. Ayakta kalan hiçbir duvar bırakmadı ifadesi ise, savaşın tüm yapıları yıkıp geçtiğini ve hiçbir şeyi olduğu gibi bırakmadığını anlatmaktadır. Şair burada, savaşın yıkıcılığını en açık şekilde ortaya koyarak okuyucunun onun korkunç sonuçları üzerine düşünmesini sağlamaktadır. Şairin haber ifadelerini etkili bir şekilde kullandığı bir diğer örnek ise şu dizelerdir:²⁶⁶

²⁶⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/309.

²⁶⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/76.

إِنَّ التَّهَابَ مَشَاعِرِي هَيْهَاتَ بَعْدَ الْيَوْمِ أَنْ يَهْدَأَ

هَيْهَاتَ

أَنَا كَائِنٌ أُمِّي وَأُمُّكَ طَيِّبَةٌ

Kalbimdeki ateş bir daha sönmeyecek.

Heyhat

Ben de sen de annesi toprak olan varlıkları,

"Ben de sen de annesi toprak olan varlıkları", Burada haber cümlelerinin amacı lazım-ı fa'idedir (لازم الفائدة). Çünkü insanlık gerçeği birdir: Tüm insanlar topraktan yaratılmıştır. Şair burada sadece bilgi vermemekte, beyaz zalimi, yani üstünlük taslayan sömürgeciyi bu hakikate yeniden dikkat çekmek istemektedir: Hepimiz aynı özden yaratıldık; o hâlde böbürlenmeye ve zulmetmeye gerek yoktur demek istiyordu.

Bu tür haber ifadelerini kullanım amacı, yalnızca okuyucuya bir gerçekliği bildirmek değil, aynı zamanda savaşın korkunçluğunu hissettirmek ve ona karşı bir nefret uyandırmaktır. Bu bağlamda, el-Feytûrî'nin haber ifadelerini kullanmadaki ustalığı, onun şiirlerinin yalnızca duygusal bir anlatı olmaktan çıkıp toplumsal bir eleştiri ve bilinçlendirme aracı hâline gelmesini sağlamaktadır.

2.2. İnşâ Cümleleri

İnşâ ifadeleri, doğruluk veya yanlışlık taşımayan, söyleyen kişinin doğruluğunun veya yanlışlığının sorgulanamayacağı ifadelerden oluşur. Bu yapılar iki ana kategoriye ayrılmaktadır: Talep bildiren inşâ yapıları: Henüz gerçekleşmemiş bir durumu ifade eden ve bir talep içeren cümlelerdir. Beş temel türü bulunmaktadır: emir (الأمر), yasaklama (nehiy النهي), soru (istifham الاستفهام), temenni التمني, seslenme (nidâ النداء).²⁶⁷

Talep edici olmayan inşâ yapıları: Bir talep içermeyen, ancak belirli bir anlamı doğrudan yansıtan yapılardır. Çeşitleri şunlardır: Övgü ve yergi ifadeleri: نِعْمَ (Ne güzel...), بُسْ (Ne kötü...), لَا حَبْدًا (Ne hoş...), لَا حَبْدًا (Ne çirkin...). Hayret ve şaşkınlık ifadeleri: مَا أَفْعَلُهُ (Ne harika bir şey...), أَفْعَلُ بِهِ (Ne kadar güzel...). Yemin ifadeleri: بِاللَّهِ (Allah adına yemin ederim...), وَاللَّهِ (Allah'a yemin olsun...), تَاللَّهِ (Allah'a and olsun...). Umut ve beklenti ifadeleri: لَعَلَّ (Belki, umarım...), عَسَى (Umarım...), حَرَى (Olması muhtemeldir...), اخْلُوقَ (Yaklaşan bir beklenti belirtir...). Sözleşme ve akid ifadeleri: بَعَثُ (Ben sattım...), اشْتَرَيْتُ (Ben satın aldım...), وَهَبْتُ (Ben bağışladım...).²⁶⁸

el-Feytûrî Şiirin'de emir, nehiy, istifham, ve temenni gibi inşâ yapıları kullanmıştır.

3.2.1. Emir

Emir, maddi veya manevi bir eylemin gerçekleştirilmesini talep eden bir yapıdır. Emir, üstünlük (isti'lâ) içeren bir talep olup, emir veren kişinin kendisini muhatabından daha yüksek

²⁶⁷ el-Şazvîni, *el-İdâh*, I/ 55-57; es-Sekkâki, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 307-323; Abdülaziz 'Atîk, *'İlmu'l-ma'ânî*, s. 70; Tahsin Görgün, "İnşâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII/340.

²⁶⁸ el-Şazvîni, *el-İdâh*, I/ 55-57; es-Sekkâki, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 307-323; Abdülaziz 'Atîk, *'İlmu'l-ma'ânî*, Dâru'n-Nehdâti'l-'Arabiyye, Beyrut, 1. bs, s. 70-73.

bir konumda görmesini ifade eder. ²⁶⁹Ancak bu üstünlük, yalnızca sosyal veya hiyerarşik bir farkı değil, aynı zamanda psikolojik veya ideolojik bir üstünlük hissini de içerebilir. el-Feytûrî'nin şiirlerinde emir kipi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. ²⁷⁰ Örneğin, (اعتذار) "Özür" adlı şiirinde şu ifadeler yer almaktadır: ²⁷¹

انزِعْ هَذَا الدَّرْعَ الدَّهْيِيَّ
اخْلَعْ هَذَا الْوَجْعَةَ الْخَشْيِيَّ
تَحْطَمْ عَضْفًا كَالْتَّمَالِ
تَجَرَّدْ مِنْ وَهَجِ الْأَشْيَاءِ

“Çıkar şu altın zırhı!

At bu tahta yüzü!

Yıkıl, bir fırtına gibi paramparça ol!

Kurtul eşyaların ışıltısından!”

el-Feytûrî, bu dizelerde انزع (çıkar) اخلع (at) تحطم (yıkıl) تجرد (kurtul) gibi emir fiillerini kullanarak inşâ yapıları oluşturmuştur. Ancak bu emir kipleri, katı bir otoriteyi yansıtan bir zorlamadan ziyade, halkına bir çağrı ve teşvik niteliği taşımaktadır. Şair, halkını gaflet uykusundan uyandırmayı, onları özgürlüğü kısıtlayan sahte görünümünden arındırmayı ve gerçek kimliklerine kavuşmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu emir kiplerinin tekrarlanması, şiirin etkisini artırmakta, okuyucuya güçlü bir meydan okuma hissi vermekte ve ona değişim için cesaret aşılamaktadır. Şairin burada amacı, halkını zincirlerinden kurtulmaya teşvik etmek, özgürlük ve uyanış ruhunu canlandırmaktır. Benzer bir anlatım, " Özgürlüğün Gözleri İçin" adlı şiirinde de görülmektedir. Bu şiirde emir fiilleri daha da sık tekrarlanarak, vurgunun gücü artırılmıştır: ²⁷²

اَكْتُبْ فَوْقَ لَهَيْبِ النَّبْرَانِ
اَكْتُبْ ... اَكْتُبْ لَا تَتَرَدَّدْ
اَكْتُبْ فَالْظُّلْمَةَ تَتَوَقَّدْ
اَكْتُبْ فَالْكَلِمَةَ تَتَجَسَّدْ

Ateşin alevleri üzerine yaz!

Yaz... Yaz, tereddüt etme!

Yaz, çünkü karanlık tutuşuyor!

Yaz, çünkü kelime vücut buluyor!”

²⁶⁹ Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye, Uususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, Dâru'l-Kalem, Şam, 1996, 1/95.

²⁷⁰ Îsâ el-'Âkûb, *el-Mufaşşal fî 'ulûmi'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Şam, 2000, s. 251.

²⁷¹ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/572.

²⁷² el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/364.

Bu dizelerde اُكْتُبْ (yaz) fiilinin sürekli tekrar edilmesi, yazının ve kelimenin mücadeledeki gücünü vurgulamakta, direnişin yalnızca silahla değil, aynı zamanda kelimeler aracılığıyla da sürdürülebileceğini ifade etmektedir. Şair burada, halkını ve direnişçileri yazmaya teşvik etmekte; zulmü, baskıyı ve adaletsizliği kelimelerle anlatmanın, halkın bilincini uyandırmada en az silah kadar etkili olduğunu savunmaktadır. Kelimenin gücü, halkın öfkesini ve isyan ruhunu alevlendiren bir araç olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, اُكْتُبْ (yaz!) fiilinin tekrar edilmesi, yalnızca metne ritmik bir ahenk kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bir kararlılık ve direnç duygusu oluşturarak, okuyucunun zihninde güçlü bir mesaj bırakır. Bu tekrar, sömürgecilere karşı başkaldırının yalnızca fiziksel savaşa değil, aynı zamanda edebî ve entelektüel mücadeleyle de yürütülebileceğini anlatmaktadır.

el-Feytûrî, emir kipini tek bir biçimde kullanmakla yetinmemiş, benzer şekilde, el-emir kipini yalnızca fiillerle değil, aynı zamanda emir anlamı taşıyan isimlerle de kullanmıştır. Bunun bir örneği şu dizelerde görülmektedir:²⁷³

صَه... صَه
أَفْسِمُ يَا سَيِّدَتِي الْقَتِيلَةَ
الْعَارِيَةَ الْبَدَنَ
لَسْتُ أَنَا الْقَاتِلَ

“Sus... Sus!

Yemin ederim, ey öldürülmüş kadın,

Ey çıplak beden,

Ben katil değilim!”

Burada sus anlamına gelen صَه kelimesi, bir emir fiili değil, bir emir fiili gibi işlev gören isimdir (isim-fiil اسم فعل). Şair, bu kelimeyi kullanarak, karşısındaki kişiye doğrudan hitap etmekte ve kendisini suçlayanlara karşı masumiyetini haykırmaktadır. Bu tür emir ifadeleri, şiire güçlü bir vurgu kazandırarak okuyucunun dikkatini çekmekte ve metnin etkisini artırmaktadır. el-Feytûrî'nin emir kiplerini bu şekilde ustaca kullanması, onun şiirlerindeki direnç, başkaldırı ve adalet arayışını daha da belirgin hâle getirmektedir.

3.2.2. Nehiy (Yasaklama)

Yasaklama, maddî veya manevî bir eylemin yapılmamasını talep eden bir üsluptur. Dilbilgisel olarak, fiilin başına getirilen “لا” (nehiy edatı) ile oluşturulur.²⁷⁴ Bu yapı, emir kipinin olumsuz hali olarak da düşünülebilir ve genellikle direniş, uyarı ve teşvik içeren şiirlerde güçlü bir etki yaratır. el-Feytûrî, şiirlerinde yasaklama kipini sıkça kullanarak halkına ve okuyucularına cesaret aşılama, onları özgürlük için savaşmaya teşvik etmiştir. Örneğin, şu dizelerde yasaklama beş kez tekrar edilerek, direniş ruhu güçlü bir şekilde yansıtılmıştır:²⁷⁵

لَا تَضَعْفُ
إِنَّ الضَّعْفَ يَمِيتُ الْقَلْبَ
لَا تَسْفُظْ

²⁷³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/598.

²⁷⁴ Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye, Ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, 1/228.

²⁷⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/411-412.

لا تُلقِ سِلاحَكَ
لا تَتَعَدَّبْ... لا تَتَأَلَمْ

“Zayıflama!

Çünkü zayıflık kalbi öldürür.

Düşme!

Silahını bırakma!

Acı çekme... Kederlenme!”

Bu dizelerde, el-Feytûrî, savaşan halka ve mücadele eden bireylere doğrudan hitap etmekte ve onların umutsuzluğa kapılmamalarını istemektedir. Özgürlüğe giden yolun ancak sabır, cesaret ve kararlılıkla aşılabileceğini vurgulamaktadır. Şair, yasaklama kipini kullanarak yalnızca eylemi durdurmayı değil, aynı zamanda karşı koymayı ve direnç göstermeyi teşvik eden bir dil kullanmaktadır. Nehiy ifadelerinin sıkça tekrarlanması, şiire ritmik bir ahenk kazandırırken, okuyucunun zihninde güçlü bir etki bırakmaktadır. el-Feytûrî, "Cemîle'ye Mektup" (رسالة إلى جميلة) adlı şiirinde şöyle seslenir:²⁷⁶

لا تُظِرُّ قِي رَأْسِكَ يَا جَمِيلَةَ
لا تُخْفِضِي جَبْهَتَكَ النَّبِيلَةَ
لا تَدْعِي نَقْمَتَكَ تَفْتُلُوكِ

“Başını eğme, Cemîle!

Alnını sakın eğme, o asil alnını!

Öfken seni öldürmesin!

Bu dizelerde, Cemîle, Cezayirli bir direnişçi kadının sembolü olarak ele alınmakta ve ona teslim olmaması, onurunu ve mücadelesini koruması gerektiği öğütlenmektedir. Şair, onun başını dik tutmasını ve mücadeleden vazgeçmemesini istemektedir. Bu çağrı, zorluklarla mücadele eden herkese yönelik bir teşvik niteliği taşımakta, sabır ve direnç mesajı vermektedir.

el-Feytûrî'nin yasaklama kipini etkili bir şekilde kullandığı bir diğer örnek, "Heykeller" (الهيكل) adlı şiirinde görülmektedir:²⁷⁷

مَيِّتَةٌ أَنْتِ فَمَوْتِي
لا تَسْرِقِي أَفْنِعَةَ الْأَحْيَاءِ
لا تَبْتَسِمِي... تَحْطَمِي

²⁷⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/303.

²⁷⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/591.

“Ölü bir varlıksın, o hâlde öl!
Diri olanların maskelerini çalma!
Gülümseme... Parçalan!”.

Bu dizelerde أَفْنَعَةَ الْأَحْيَاءِ لَا تَسْرِقِي, لا تَبْتَسِمِي ifadeleriyle şair, gerçek kimliğini gizlemek için maske takan beyaz tenli kadına doğrudan hitap etmektedir. Onun, sahte bir gülümsemeyle gerçek duygularını sakladığını ve bu gülümsemenin ardında derin bir kötülük barındırdığını ima etmektedir. Şair, kadına dürüst olmasını, sahte maskeleri bırakmasını ve olduğu gibi görünmesini öğütlemektedir. Bu nedenle, لا (nehiy) edatını iki kez tekrar ederek, onun sahte gülümsemelerle insanları aldatmasını engellemek istemektedir. Burada yasaklama kipinin tekrar edilmesi, hem kadının içindeki ikiyüzlülüğe vurgu yapmakta hem de okuyucuya verilen mesajı güçlendirmektedir. Şair, bu ifadelerle gerçeğe bağlı kalmanın ve sahtekârlıktan uzak durmanın önemini vurgulamakta, okuyucuyu da bu düşünce etrafında bilinçlendirmektedir. Bu tür ifadeler, el-Feytûrî'nin şiirlerindeki sert toplumsal eleştirinin ve hakikati açığa çıkarma çabasının bir yansımasıdır.

3.2.3. İstifham (Soru)

Soru, talep edici inşâ yapıları arasında yer alır ve kelime anlamı olarak anlamaya yönelik bir talep ifade eder. Terim olarak ise, daha önce bilinmeyen bir gerçeği öğrenmek için, belirli soru edatlarıyla yöneltilen bir ifadeyi tanımlar.²⁷⁸ el-Feytûrî'nin şiirlerinde soru ifadeleri, yalnızca bilgi almak için değil, aynı zamanda derin duyguları, belirsizlikleri ve varoluşsal sorgulamaları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Şair, kimi zaman doğrudan bir yanıt ararken, kimi zaman da cevap alamayacağını bildiği hâlde, sorularını okuyucunun zihninde yankılanan birer düşünce olarak bırakmaktadır. Örneğin, şu dizelerde soru kipleri etkili bir şekilde kullanılmıştır:²⁷⁹

وَحَيْثَمَا قُلْتُ إِلَىٰ أَيْنَ هُمْ مَاضُونَ؟
قَالُوا: نَحْوَ أَرْضِ بَعِيدَةٍ
وَحَيْثَمَا قُلْتُ: أَلَنْ تَرْجِعُوا؟
مَاتَ الصَّدَىٰ فَوْقَ الشَّقَاةِ

“Ben sordum: Nereye gidiyorlar?”

Dediler ki: Uzak bir diyara doğru.

Ben sordum: Geri dönmeyecek misiniz?

Sessizlik, dudaklar üzerinde öldü.”

Bu dizelerde, şair kaybolmuş dostlarının akıbetini sorgulamaktadır. İlk soru, nereye gidiyorlar هُمْ مَاضُونَ , bir belirsizliği ve umutsuz bir arayışı ifade etmektedir. Şair, sanki hâlâ bir umut ışığı aramakta, arkadaşlarının nereye gittiğini öğrenerek onların geri dönme ihtimaline tutunmaktadır. İkinci soru, geri dönmeyecek misiniz أَلَنْ تَرْجِعُوا , çok daha derin bir

²⁷⁸ 'Îsâ el- 'Âkûb, *el-Mufaşşal fi 'ulûmi'l- Belâgati'l- 'Arabiyye*, s. 263.

²⁷⁹ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/70.

duyguyu ifade etmektedir: Kaybedilenlerin dönüşüne dair bir beklenti ve aynı zamanda bu beklentinin boşa çıkacağına farkında olma hâli. Bu sorular, sadece bir bilgi talebi değil, aynı zamanda şairin iç dünyasındaki çaresizliği ve yitip giden umutlarını anlatan güçlü bir anlatım biçimidir. Özellikle, cevapsız kalan ikinci soru, kayıpların nihai bir gerçek olduğunu ve onların artık geri dönmeyeceğini kabullenmek zorunda kaldığını göstermektedir. el-Feytûrî'nin şiirlerinde soru kipleri, yalnızca kelimelerden ibaret değildir; aynı zamanda derin anlamlar taşıyan, okuyucuyu düşündüren ve onu şairin içsel dünyasına çeken güçlü bir sanatsal araç olarak kullanılmıştır.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da, soru ifadesi, eğer yalnızca anlamını doğrudan karşılamak için kullanılıyorsa, dilbilgisel ve sözdizimsel bir yapı olarak kalır. Ancak, soru ifadelerin asıl manasının dışında sözün bağlamından anlaşılan başka anlamlarda da kullanılabilir. el-Feytûrî'nin şiirlerinde soru kipinin asli manasının dışında kullanımına birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin, şu dizelerde soru ifadesi, doğrudan bir yanıt almak amacıyla değil, duygusal bir beklenti ve özlem ifadesi olarak kullanılmıştır:²⁸⁰

وَأَنْتَ يَا أَبِي
أَلَنْ تَعُودَ لِي قَبْلَ الشِّتَاءِ؟
فَعُدْ لَنَا
أَبِي بَرِيءٍ
فَلِمَاذَا صَفَّوهُ فِي الْحَدِيدِ؟

“Ve sen, babam,
Geri dönmeyecek misin bana, kış gelmeden önce?
Öyleyse dön bize!
Babam suçsuzdur,
Öyleyse neden zincire vurdular onu?”

Bu dizelerde soru kipine iki kez yer verilmiştir. “Geri dönmeyecek misin bana, kış gelmeden önce? (أَلَنْ تَعُودَ لِي قَبْلَ الشِّتَاءِ؟) sorusunda şair, babasının dönüşünü sorgulamaktadır. Ancak burada kış, yalnızca bir mevsimi ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda soğukluk, zorluk ve hayattaki sert gerçeklerin bir simgesi olarak kullanılmıştır. Babasının varlığı ona sıcaklık ve güven verirken, şimdi bu güven duygusundan yoksundur. Bu nedenle, soru ifadesi doğrudan bir bilgi talebi içermemekte, derin bir özlem ve hasret duygusunu yansıtmaktadır. Şair, babasının dönmesini umut etmekte, ancak bu dönüşün belirsizliği içinde büyük bir çaresizlik hissetmektedir. Buradaki soru, anlamını genişleterek bir dilek ve temenni niteliğine bürünmüş ve bağlamdan hareketle bu anlam çıkarılmıştır.

Babam suçsuz, öyleyse neden zincire vurdular onu أَبِي بَرِيءٍ فَلِمَاذَا صَفَّوهُ فِي الْحَدِيدِ؟ ifadesinde, şair suçsuzluk ile zincire vurulma arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir. Babasının masum olduğunu vurgularken, onun yine de haksız yere tutsak edilmesini akıl

²⁸⁰ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/104.

almaz bir durum olarak sunmaktadır. Bu bağlamda, soru ifadesi yalnızca bir bilgi talebi içermemekte, aynı zamanda hayret, şaşkınlık ve güçlü bir eleştiri barındırmaktadır. Buradaki sorgulama, adaletsizliğe duyulan öfkeyi ve şaşkınlığı ifade eden bir istifham-ı inkârî (الاستفهام الانكاري) niteliği taşımaktadır. Bu tür kullanım, soru kipinin anlam genişlemesine uğrayarak, okuyucunun zihninde güçlü bir eleştirel etki bırakmasını sağlamaktadır. el-Feytûrî, bu tarz ifadelerle yalnızca bireysel duygularını değil, aynı zamanda toplumsal adaletsizliğe karşı duyduğu isyanı ve eleştiriye de güçlü bir şekilde dile getirmektedir. Benzer bir anlatım, şu dizelerde de görülmektedir:²⁸¹

أَضْرِبُ الْأَمْثَالَ يَا جَمِيلَهُ
أَأْمَلُ الْعُرُوقَ بِالنَّارَاتِ
أَأْمَلُ السَّمَاءَ بِالْغُيُومِ

“Örnekler mi vereyim, Cemîle?

Damarları intikamla mı doldurayım?

Gökyüzünü bulutlarla mı doldurayım?”

Burada, soru ifadeleri doğrudan bir yanıt beklemek amacıyla değil, eleştiri, azarlama ve sitem gibi anlamları ifade etmek için kullanmıştır. Şair, örnekler vermenin, halkı intikama teşvik etmenin ya da gökyüzünü bulutlarla kaplamanın bir anlamı olup olmadığını sorgulamakta, aslında bunların bir fayda getirmeyeceğini ima etmektedir. Bu ifadeler, umutsuzluk ve hayal kırıklığı içeren bir sorgulamadır. Şair, kendi halkının pasifliğine ve harekete geçme konusundaki isteksizliğine duyduğu öfkeyi dile getirmektedir.

3.2.4. Temenni

Temenni, istenilen, özlenen ancak gerçekleşmesi mümkün olmayan ya da çok zor görülen bir durumu dile getiren bir ifade biçimidir. Temenni, ulaşılması imkânsız ya da çok uzak görülen bir arzuyu dile getirirken, ليت (keşke) edatı ile kurulur.²⁸² el-Feytûrî'nin şiirlerinde temenni, genellikle halkının maruz kaldığı zulüm ve adaletsizlik karşısındaki çaresizliğini ve umutsuzluğunu yansıtan bir unsur olarak kullanılmıştır. Örneğin, şu dizelerde derin bir içsel acı ve pişmanlık hissedilmektedir:²⁸³

يَا شَعْبِي النَّائِبَةَ،
مَا أَضْبَعَنِي وَأَضْبَعَكَ
مَا أَضْبَعِ الثَّدْيِ الَّذِي أَرْضَعَنِي
وَأَرْضَعَكَ
لَيْتَهُ جَرَعَنِي سُومُهُ وَجَرَعَكَ

²⁸¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/305.

²⁸² Hasan Habenneke, *el-Belâgatü 'l-'Arabîyye*, s. 251.

²⁸³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/190.

“Ey kaybolmuş halkım,
Ne kadar da kaybolmuşum ben, senin gibi...
Ne kadar da yitip gitmiş o süt,
Beni ve seni besleyen...
Keşke o süt bize zehrini içirseydi,
Bana da, sana da!”

Bu dizelerde, şair halkıyla birlikte çektiği acıyı, yaşadığı hayal kırıklığını ve derin kederi dile getirmektedir. Annesinden ve vatanından aldığı süt yerine zehir içmeyi dilemesi, onun içinde bulunduğu çaresizliği ve bu dünyada yaşamanın anlamını sorguladığını göstermektedir. Buradaki temenni, sadece bireysel bir istek değil, aynı zamanda kolektif bir acıyı da simgelemektedir. Benzer bir kullanım, şu dizelerde de görülmektedir:²⁸⁴

يَا لَيْتَنِي رَاعٍ عَتَبِي الرِّدَاءِ
يَا لَيْتَنِي فَرَّاشَ نَحْلِ
يَعِيشُ فِي مُنْعَطَفَاتِ الشَّدَى

“Keşke eski giysili bir çoban olsaydım,
Keşke bir arı kelebeği olsaydım,
Çiçeklerin kokusunda yaşayan”

Bu dizelerde keşke...dım/dim (يا ليتني) ifadesi iki kez tekrarlanmıştır. İlkinde, yaşlı bir çoban olmayı dilemektedir. Burada eski giysili çoban, sade ve doğal bir yaşam süren, doğayla iç içe yaşayan biri olmayı simgeler. Şair, kendi zamanının karmaşasından ve acılarından kaçıp, doğanın içinde basit bir hayat sürmeyi arzulamaktadır. İkinci temennisinde ise, bir arı kelebeği olmayı dilemektedir. Burada, çiçeklerin kokusuyla sarhoş olup onların nektarından beslenen bir varlık olmayı istemektedir. Bu, insan yaşamının ağırlığından kurtulup, doğanın huzurunda kaybolma arzusunu simgeler.

Bu temenniler, şairin hayattan kaçma isteğini ve insani kaygılardan uzak, saf bir varoluşa duyduğu özlemi ifade etmektedir.

Öte yandan, talep içermeyen inşâ yapıları (İnşâ-i gayr-ı talebî), edebîyatçılar tarafından genellikle belagat kapsamında değerlendirilmez. Çoğu dilbilimci, bu yapıların ifade gücünün sınırlı olduğunu ve dilbilgisel kullanıma daha yakın durduğunu belirtmektedir. Bu konuda Abdülazîz Atîk, şu görüşü dile getirmiştir: “Talep içermeyen inşâ yapıları, meani ilminde ele alınmaz, çünkü sanatsal anlatımla ilişkili olabilecek amaçları oldukça sınırlıdır. Belagatçilerin asıl üzerinde durduğu konu, talep içeren inşâ yapılarıdır.”²⁸⁵ Bu nedenle, belagat çalışmaları genellikle emir, yasaklama, soru ve temenni gibi talep içeren inşâ yapılarını incelenmesine odaklanmış ve talep içermeyen inşâ yapıları ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır.

²⁸⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/199-200.

²⁸⁵ Abdülazîz 'Atîk, *İlmu 'l-Ma 'ânî*, s. 48.

4. Beyân Üslupları

Belagat incelemesi, sanatsal güzelliği ve edebî zevki ortaya çıkaran önemli bir unsurdur. Şiirin, yalnızca kelimelerle değil, estetik imgeler ve etkileyici anlatım teknikleriyle şekillendiği bilinmektedir. Edebîyatın en zarif yönlerinden biri, şairin bir anlatım biçiminden diğerine geçerken bunu doğal ve içten bir şekilde yapabilmesidir. Şairin, bir mecazdan diğerine, bir edebî sanattan bir başkasına zorlamaya kaçmadan, yapaylık hissettirmeden ilerlemesi, okuyucuya adeta sanatsal imgelerle dolu bir bahçede geziniyormuş hissi vermektedir.

3.1. Teşbîh (Benzetme)

Teşbîh (benzetme), ıstılah olarak temsil etmek anlamına gelir. Terim olarak ise, bir şeyin veya birden fazla unsurun, belirli bir özelliği nedeniyle başka bir şeye benzetilerek anlatılmasıdır.²⁸⁶ Benzetme, dört temel unsur üzerine kuruludur. Bunlar benzeyen (müşebbeh مشبه), benzetilen (müşebbeh bih مشبه به), benzetme edatı (edatü't-teşbih أداة التشبيه) ve benzeme ciheti (vechü'ş-şebeh وجه الشبه).²⁸⁷

Arap edebîyatında teşbih, sanatsal anlatımın temel unsurlarından biri olarak görülmüş ve edebî yeteneğin göstergelerinden biri olarak kabul edilmiştir.²⁸⁸ el-Feytûrî'nin şiirlerinde benzetmeler, hem anlamı güçlendirmek hem de sanatsal ifadeyi derinleştirmek için sıkça kullanılmaktadır. Örneğin, şu dizelerde güçlü bir benzetme örneği yer almaktadır:²⁸⁹

وَيَمُرُّ يَوْمَكَ مَيِّتَ الْخُطُواتِ

كَالشَّيْخِ الضَّرِيرِ

أَسْوَانَ يَثْقُلُهُ الدُّجَى

*Ve geçen günün, cansız adımlarla
Kör bir ihtiyar gibi
Hüzünlü, karanlık çöker üzerine*

Şair, bu dizesinde geçen benzetmede, günü yavaşlığı ve belirsizliğiyle görme engelli yaşlı bir adama benzetmiştir. Bu benzetmede benzeyen "gün", benzetilen ise "yaşlı kör adam"dır. Benzetme edatı (kef) olup, benzetme yönü ise yürüyüşteki yavaşlık, şaşkınlık ve hüzündür. Böylece benzetme dört unsuruyla da tamdır (Teşbîh tam). Bu benzetmenin güzelliği, sadece günü anlatmakla kalmayıp aynı zamanda şairin iç dünyasını, ruh hâlini de yansıtmaktadır. Gün artık sıradan bir zaman dilimi değil, yönünü kaybetmiş, görmeyen bir yaşlının adımları gibi ağır ağır ilerleyen, donuk ve hüznü dolu bir varlığa dönüşmüştür. Bu da şairin yaşadığı duygusal boşluk ve karamsarlığı etkileyici bir şekilde ifade eder. Benzer bir benzetme şu dizelerde görülmektedir:²⁹⁰

²⁸⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, III/404; el-Cevherî, *eş-Şihâh*, VI/ 2236. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII/ 503; Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 28.

²⁸⁷ Durmuş, İsmail, "Teşbîh" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL, 553.

²⁸⁸ Mustafâ eş-Şâvî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye, et-Te'sîl ve Tecdid*, Dâru'l-Ma'ârif, İskenderiyye, 2000, s. 84.

²⁸⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/124.

²⁹⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/106-107.

وَكَاثِبِ الْأَيْدِي الَّتِي تَحْكِي مُنَاجِلَ الْحُقُولِ
تَمْتَدُّ فِي عَيْنَيْهِ سُودَاءَ كَأَشْجَارِ النَّخِيلِ

فَأَنهَارَ فَوْقَ الْأَرْضِ

فِي حَشْرَجَةٍ مُمَرَّقَةٍ

“Bir gün, karanlık ve nemli,

Uzun bir mahzen gibi...

Zavallı bir kasılmayla avuçlarını sallayarak uyandı.

Tarlaların oraklarını andıran eller,

hurma ağaçları gibi simsiyah,

gözlerinde yankılanarak uzanıyordu.”

Şair bu dizelerde, gözleri palmiye ağaçlarına benzetmektedir. Burada kef benzetme edatı olarak kullanılmıştır ve benzetme yönü gözlerin uzunluğu, yaylılığı ve siyahlığıdır. Şair, gözleri, görkemli ve güçlü palmiye ağaçlarına benzeterek, onların hem fiziksel özelliklerini hem de anlam yükünü vurgulamaktadır. Bu benzetme, güçlü ve dik duruşlu bakışların, tıpkı bir palmiye gibi heybetli ve etkileyici olduğunu göstermektedir.

Şair, şiirlerinde yalnızca tam benzetmeler (teşbih-i tam تشبيه تام) kullanmakla kalmaz, bazen teşbih-i mücmele (تشبيه مجمل) de başvurur. Bunun bir örneği şu dizelerde görülmektedir:²⁹¹

وَيُصْبِحُ قَلْبُ الْمَدِينَةِ

كَشَيْءٍ حَقِيرٍ

كَمَدْفَأَةٍ فِي الْهَجِيرِ

كَمُسْرَجَةٍ فِي طَرِيقِ الضَّرِيرِ

كَإَفْرِيقِيًّا فِي ظِلَامِ الْعُصُورِ

” Şehrin kalbi,

aşağılık bir şey gibi olur.

Çöl sıcaklığında yanan bir soba gibi,

Kör bir adamın yolunu aydınlatan lamba gibi,

Afrika gibi, çağların karanlığında.”

Şair, kent kalbini dört farklı benzetmeyle tasvir etmektedir. İlk olarak, onu değersiz bir şey (كَشَيْءٍ حَقِيرٍ) olarak nitelendirerek, şehrin içindeki yozlaşmayı, çöküşü ve anlam kaybını yansıtmaktadır. Bu ifade, şehrin artık ruhunu kaybettiğini ve işlevsiz hâle geldiğini ima etmektedir.

²⁹¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/57.

İkinci benzetmede, kent kalbi çöl sıcağında yanan bir sobaya (كَمْدَقًا فِي الْهَجِيرِ) benzetilmektedir. Normalde soğukta ısıtan bir nesne olan soba, burada çöl sıcağında bir yük hâline gelmiştir. Bu benzetme, kentin artık faydasız ve işlevsiz olduğunu vurgulamaktadır.

Üçüncü benzetmede, kent kalbi (قَلْبُ الْمَدِينَةِ) kör bir adamın yolunu aydınlatan bir lambaya (كَمُسْرَجَةٍ فِي طَرِيقِ الضَّرِيرِ) benzetilmiştir. Burada, ışığın anlamını yitirdiği, aydınlatmanın bir işe yaramadığı ironik bir durum söz konusudur. Şehir, tıpkı görme yetisini kaybetmiş biri için lamba ne ise, toplum için de aynı şekilde işlevsiz hâle gelmiştir.

Son benzetmede ise kent kalbi, Afrika gibi, çağların karanlığında (كَافِرِيًّا فِي ظَلَامٍ) bırakılmıştır. Bu ifade, Afrika'nın tarih boyunca sömürgecilik ve baskı altında kalmasını simgeleyen güçlü bir imgedir. Şair, bu benzetmelerle şehrin yalnızca fiziksel bir yapı olmadığını, aynı zamanda onun tarihî, politik ve sosyal boyutlarıyla çöküşe uğradığını anlatmaktadır. Bu, teşbih-i müekked. Çünkü benzetme yönü belirtilmemiştir. Benzetme yönü olarak "faydasızlık ve umursamazlık" anlamı gizli olarak varsayılabilir.

Ayrıca, teşbih-i müekked (التشبيه المؤكد) kullanımını da dikkat çekmektedir. Şair, şu dizelerde bu anlatım tekniğini başarıyla uygulamaktadır.²⁹²

قَلْبِي مِنْ أَجْلِكَ تَابُوتٌ رُخَامٍ أَخْضَرُ
يَتَهَدَّلُ فَوْقَ جَوَانِبِكَ الدِّيَابِجِ
وَيُعْطِيهِ ضَوْءُ الشَّمْسِ الْوَهَّاجِ

“Kalbim senin için yeşil mermerden bir tabut gibi,

İpekten yanlarına doğru sarkıyor,

Ve onu parlak güneş ışığı örtüyor.”

el-Feytûrî, sevdiği kıza âşık olan kalbini "yeşil bir tabut" a benzetmektedir. Bu benzetmede benzeyen "kalptir", benzetilen ise "tabuttur". Benzetme edatı yok, ve benzetme yönü İpekten yanlarına doğru sarkıyor, ve Ve onu parlak güneş ışığı örtüyor.” ; bu yüzden bu benzetme, pekiştirilmiş bir benzetme (teşbih-i müekked) olarak değerlendirilir.

Şair, sevgilinin kalbini onun uğruna bir yeşil tabut gibi tasvir etmektedir; yani bu tabutun içinde duygularını, acılarını ya da onun uğruna ölmüş aşkını saklamaktadır. Yeşil renk ise hayatı ya da kutsallığı (örneğin dini örtülerde olduğu gibi) çağrıştırebilir. Bu da ölüm (tabut) ile hayat (yeşil renk) arasındaki çelişkiyi derinleştirerek, duygunun trajedisini ve dramatik yoğunluğunu yansıtır.

Öte yandan, "Seher vaktinde Gelen" (القادم عند الفجر) adlı şiirinde şair, belagat açısından daha yoğun bir anlatım biçimi olan teşbih-i belîğ (تشبيهه بليغ) kullanmaktadır. Örneğin:²⁹³

²⁹² el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/438.

²⁹³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/461.

الآن وأنت مُسجِي
أنت العاصِفةُ... الرُّؤيا... التَّاريخُ... الأوسِمةُ والرَّياتُ

*Şimdi, sen kefene sarılmış yatarken,
Sen fırtınasın... Vizyon, tarih... ve dahi madalyalar ve sancaklarsın.*

Bu ifadede kullanılan benzetme teşbih-i belîğdir. (تشبيه بليغ). Çünkü benzetmenin unsurları sadece benzeyen (yani zamirle hitap edilen Cemal Abdunnasır) ve benzetilenler (yani fırtına, vizyon, tarih, madalyalar, bayraklar) ile sınırlıdır. Benzetme edatı ve benzetme yönü cümlede yer almamaktadır. Ancak benzetme yönü olarak güç, ölümsüzlük, kahramanlık, yücelik gibi anlamlar düşünülebilir. Hem edatın hem de benzetme yönünün olmaması, bu ifadeyi teşbih-i belîğ yapar. Bu tür benzetmeler, özellikle şiirde yoğun anlam ve güçlü imge vermek için sıkça kullanılır.

4.2. Mecaz

Arapça sözlük *Lisânü'l-'Arab*'da mecaz kelimesi, “geçmek” anlamındaki جاز kökünden türemektedir. Örneğin, “yolu geçmek” anlamına gelen جزئ الطريق ifadesi, bir yolun bir tarafından diğer tarafına geçmeyi ifade eder. Bu nedenle mecaz, kelimenin gerçek anlamından farklı olarak, bir anlamda “anlamın karşı kıyısına geçiş” anlamını taşır.²⁹⁴

Terimsel anlamı ise bir kelimenin asıl anlamı dışında, başka bir anlamda kullanılmasıdır. Bu kullanımda, gerçek anlamın kastedilmediğini gösteren bağlam işaretleri bulunur. Mecaz iki türe ayrılır:²⁹⁵

4.2.1. Mecaz Lugavi

Bir kelimenin gerçek anlamı dışında, iki anlam arasında bir ilişki olduğu halde, gerçek anlamın kast edilmediğini belirten bağlamlarla kullanılan anlamdır.²⁹⁶ Bu tür kendi içinde ikiye ayrılır:

4.2.1.1. İstiare

İstiare lugat olarak, “bir şeyi ödünç almak, ödünç verip almak” anlamındaki أعار fiilinden türemiştir. Bu, bir şeyin geçici olarak alınması ve taşınması anlamına gelir; tıpkı bir eşyanın ödünç alınması gibi.²⁹⁷

İstiare, ıstılah olarak bir tür mecazdır ve benzetmenin bir ögesinin kaldırılmasıyla oluşur. Yani, bir kelimenin alışılmış anlam dünyasından çıkarılarak başka bir anlam bağlamına yerleştirilmesi ve bu iki anlam arasında bir benzerlik ilişkisi bulunması esasına dayanır.²⁹⁸

²⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/381. Durmuş, İsmail, “Mecaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XL.

²⁹⁵ Ebû Bekr Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078), *Esrâru'l-Belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, ty., 351; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 402.

Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, Daru'l-M'arife, Beyrût, ty. s. 275.

²⁹⁶ Alî el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, s. 275.

²⁹⁷ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, VI, 2423. İsâ el-'Aķûb, *el-Mufaşşal fi 'ulûmi'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, s. 452.

es-Sekkâkî (ö.626/1229), istiareyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir kelimenin, asıl anlamında değil, onunla benzerlik ilişkisi taşıyan bir başka anlamda kullanılması ve bu değişimi sağlayan bir bağlam ipucu (karine) bulunması.”²⁹⁹ İstiare, iki ana kategoriye ayrılmaktadır:

3.2.1.1.1. Açık İstiare (İstiare Tasrihiyye)

Açık istiare, benzetmenin bir ögesinin (müşebbeh–benzeyen) kaldırılıp, diğer ögesinin (müşebbeh bih–benzetelen unsuru) korunmasıdır. Yani, asıl anlatılmak istenen öge doğrudan belirtilmez; onun yerine benzetildiği unsur doğrudan kullanılır. el-Feytûrî’nin şiirlerinde açık istiare oldukça etkili bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, şu dizelerde güçlü bir açık istiare örneği görülmektedir:³⁰⁰

وَالْأَفْعَى تَحْلُمُ ثَانِيَةً أَنْ تَلْعَقَنِي
أَنَا فَارِسُهَا، أَنَا سَيِّدُهَا الْأَوَّلُ
لَا بَأْسَ، فَقَدْ قَضَيْنَا بَعْضَ الْوَقْتِ

“Yılan, beni yalamayı tekrar hayal ediyor,
Ben onun savaşçısıyım, ben onun ilk efendisiyim...
Ziyarı yok, biraz vakit geçirdik birlikte...”

Bu dizelerde açık istiare (istiare-i tasrihiyye) kullanılmıştır. İlk örnekte, şair sevgilisini yılan الْأَفْعَى olarak betimlemektedir. Ancak burada sevgili doğrudan anılmamış, onun yerine yılan (müşebbeh bih) doğrudan kullanılarak güçlü bir metafor oluşturulmuştur. Bu kullanım, sevgilinin sinsi, tehlikeli ve zarar verici biri olduğunu ima etmektedir. Gerçek özne (sevgili) tamamen gizlenmiş ve yalnızca benzetme unsuru bırakılmıştır. Bir diğer örnek, şu dizelerde yer almaktadır:³⁰¹

أَبْصَرْتُ مُقْلَةَ التَّارِيخِ
آلِهَةً مَخْلُوعَةً
وَطَوَاغِيَتَ، وَأَوْتَانًا
“Tarihin gözü,
Tahttan düşmüş tanrılar,
Zalimler ve putlar gördü...”

Bu dizelerde Arap yöneticileri, halkları tarafından kendilerine sorgusuz sualsiz tapılmak isteyen putlara benzetilmiştir. Gerçek özne (Arap yöneticileri) doğrudan anılmamış, onun yerine putlar (müşebbeh bih) kullanılmıştır. Şair burada, onların hareketsiz, duygusuz ve sadece kendi halklarından itaat bekleyen güçsüz varlıklar olduğunu vurgulamaktadır. Onları doğrudan eleştirmek yerine metafor aracılığıyla sert bir politik eleştiri yapmaktadır, bu da

²⁹⁸ Yûsuf Müslim Ebû'l-‘Adûs, *Medhal ile 'l-Belâga el-‘Arabiyye*, Dâru'l-Mesîre, b.y., 1. bs., 2007, s. 186.

²⁹⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-‘Ulûm*, Dâru 'l-Kutub el-‘Ilmiyye, Beyrut, 2. bs., 1983, s. 291.

³⁰⁰ el-Feytûrî, *Dîvânü 'l-Feytûrî*, 1/247-248.

³⁰¹ el-Feytûrî, *Dîvânü 'l-Feytûrî*, 1/159.

şairin etkisini artırmaktadır. Benzer bir anlatım, Filistin konusundaki şu dizelerde de görülmektedir:³⁰²

كَانَ بَيْتُ اللَّهِ قُدْسِيًّا
قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ عَلَى الْقُدْسِ الظَّلَامُ

“Allah’ın evi kutsaldı,
Ta ki karanlık Kudüs’ü sarana dek...”

Şair, İsrail işgalini, Filistin halkına karşı uyguladığı zulüm ve katliamları karanlık الظَّلَامُ ile özdeşleştirerek bir açık istiare (istiare-i tasrihiyye) oluşturmuştur. Gerçek özne (İsrail işgali) doğrudan anılmamış, onun yerine karanlık الظَّلَامُ (müşebbeh bih) kullanılmıştır.

Öncesinde Kudüs kutsaldı, ta ki karanlık onu sarana dek ifadesinde karanlık, yalnızca gecenin çökmesini değil, işgalin getirdiği baskıyı, şiddeti ve zulmü simgelemektedir. Şair, işgalin kasvetini ve yıkıcılığını doğrudan "karanlık" metaforu ile somutlaştırmış, böylece anlamı daha güçlü kılmıştır.

3.2.1.1.2. İstiare Mekniyye (Kapalı İstiare)

Kapalı istiare, kendisine benzettelenin (müşebbeh bih) kaldırıldığı ancak ona ait bazı özelliklerin veya niteliklerin korunarak anlatımın güçlendirildiği bir anlatım biçimidir. el-Feytûrî, özellikle Afrika’yı ele aldığı şiirlerinde Afrika’yı adeta canlı bir varlık gibi tasvir ederek ona doğrudan hitap etmektedir. Örneğin, şu dizelerde güçlü bir kapalı istiare kullanımı görülmektedir:³⁰³

إفريقيًا
إفريقيًا استيقظي
استيقظي من ذاتك المظلمة
“Afrika!

Afrika, uyan!

Uyan, kendi karanlığından!”

Bu dizelerde kapalı istiare (istiare-i mekniyye) açık bir şekilde görülmektedir. Şair, Afrika’yı zulüm ve aşağılanmaya alışmış bir insan gibi tasvir etmekte ve onu uykudan uyanmaya çağırmaktadır. Afrika, burada insana benzetilmiştir. Ancak insan (müşebbeh bih) doğrudan anılmamış, bunun yerine insana özgü bir özellik olan "uyanmak" fiili kullanılarak kapalı istiare oluşturulmuştur. Bu istiare, Afrika’nın içinde bulunduğu bilinçsizlik ve boyun eğme durumuna karşı bir uyanış çağrısı niteliğindedir. Benzer şekilde, şu dizelerde de kapalı istiare örnekleri ardı ardına sıralanmıştır:³⁰⁴

³⁰² el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/618.

³⁰³ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/62.

³⁰⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu ’l-Feytûrî*, 1/251.

قَلْبُ الدُّنْيَا يَتَنَفَّسُ مِنْ رَيِّتِي بَارِيسَ
أَحْلَى أَشْعَارِي
مَا عَنَيْتُ فِي بَارِيسَ
أُورُوبَا تَحْمِلُنِي فِي عَيْنَيْهَا
أَمَّا بَارِيسُ، فَتُرْضِعُنِي مِنْ تَدْيِيهَا

“Dünyanın kalbi,
Paris’in ciğerlerinden nefes alıyor...
En güzel şiirlerim,
Paris’te söylediğim şiirler...
Avrupa beni gözlerinde taşıyor...
Ama Paris, beni göğsünden emziriyor...”

Bu dizelerde istiare birden fazla yerde kullanılmıştır. Şair, önce dünyayı kalbi olan bir canlıya benzetmiş, ardından Paris’i ciğerlere sahip bir insan olarak tasvir etmiştir. Daha sonra Avrupa’yı kendisini taşıyan bir insan gibi göstermiş, son olarak ise Paris’i onu göğsünden emziren bir kadın olarak betimlemiştir. Tüm bu benzetmelerde müşebbeh bih kendisine benzettelenin (benzetme unsuru) olan insan doğrudan belirtilmemiş, ancak ona ait özellikler korunmuştur. "Kalp, ciğer, taşımak, emzirmek, göğüs gibi insana özgü unsurlar kullanılarak istiare güçlendirilmiş, böylece şairin anlatımına derinlik ve sanatsal bir boyut kazandırılmıştır.

Bu istiareler, şiire canlılık ve şiirsellik katmakta, Paris ve Avrupa’yı insani niteliklere sahip varlıklar hâline getirmektedir. Şair, bu imgeler aracılığıyla Paris’i ve Avrupa’yı nefes alabilen, besleyebilen, koruyabilen birer karaktere dönüştürmekte ve onlara insani roller yüklemektedir. Bu anlatım, şairin mekâna duyduğu duygusal ve kültürel bağı derinleştirirken, onunla kurduğu özel ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Benzer bir anlatım, (الحصاد الإفريقي)" Afrika Hasadı" adlı şiirinde de görülmektedir.³⁰⁵

أَصْبَحَ الصُّبْحُ
فَلَا السَّجْنُ، وَلَا السَّجَانُ بَاقِي
وَإِذَا الْفَجْرُ جَنَاحَانِ يَرِفَانِ عَلَيْكَ
“Sabah oldu,

Artık ne zindan var ne de gardiyan...
Şafak, üzerinde titreşen iki kanat gibi...”

Bu dizelerde şafak, kanatları olan bir kuşa benzetilmektedir. Ancak müşebbeh bih (kendisine benzettelenin) olan kuş doğrudan anılmamış, yalnızca ona ait bir özellik olan kanatlar korunarak kapalı istiare (istiare-i mekniyye) oluşturulmuştur. Bu anlatım, şafağın yalnızca bir zaman dilimi olmadığını, özgürlüğe ve hareketliliğe işaret eden bir metafor olarak

³⁰⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/432.

kullanıldığını göstermektedir. Şafak, burada esaretin sona ermesini ve yeni bir başlangıcı müjdeleyen özgürlük simgesi hâline gelmiştir.

4.2.1.2. Mecaz Mürsel

Bu mecaz bir kelimenin bilerek, gerçek anlamı dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır. Ancak bu kullanım, benzerlik ilişkisi olmadan, başka bir ilişkiye dayanır ve kelimenin gerçek anlamının kastedilmediğini gösteren bir ipucu (karîne) bulunur.³⁰⁶ Bu tür mecazlar; bütün-parça, sebep-sonuç, gibi benzerlik dışı anlam ilişkilerine dayanır.³⁰⁷

el-Feytûrî, özellikle siyasi şiirlerinde bu tür mecazı sıkça kullanmıştır. Örneğin, Hafız Esed'ı eleştirdiği şiirde şöyle der:³⁰⁸

تِلْكَ الْجَرِيمَةُ لَا رَحْمَنَ يَغْفِرُهَا   إِلَّا رِصَاصُكَ بَيْنَ الرَّأْسِ وَالْجَسَدِ

Bu suçu Rahman bile affetmez, Ancak senin kurşunun affeder – baş ile beden arasından geçen.

Buradaki “kurşun” kelimesi, gerçek anlamıyla mermi değil, onun sonucu olan öldürme ya da devrimci hareket anlamındadır. Yani mermi amaç değil, sonucu olan ölüm ya da kararlılıktır. Bu yüzden bu kullanım mecaz mürseldir. Çünkü şair sebebi (kurşunu) söylemiş, sonucu (ölümü) kastetmiştir. “Baş ile beden arasında” ifadesi, merminin fiziksel varlığı olmadığını, vurulan yeri gösterir. Başka bir yerde böyle der:³⁰⁹

وَأِنَّكَ عِشْتَ مَلَائِينَ الْأَعْوَامِ...
وَكَانَ اسْمَ الْبَطْلِ الْمَنْحُوتِ عَلَى حَجْرِ الْأَهْرَامِ
اسْمُكَ

*Sen milyonlarca yıl yaşamışsın gibi...
Sanki kahramanın adı, piramitlerin taşına kazınmış,
Senin adın gibi.*

el-Feytûrî'nin, "sanki kahramanın adı, piramitlerin taşına kazınmış, senin adın gibi" sözünde, şair mahallilik ilişkisine dayanan bir mecaz mürsel kullanmaktadır. Burada geçen "piramit taşı" aslında bir yer anlamındadır; ancak şairin kastettiği şey taşın kendisi ya da kazı işlemi değil, taşa kazınmış olan isimdir. Yani burada kastedilen, ölümsüz bir anı, şöhret ve büyük kahramanların tarihi yüceliğidir. Bu mecaz, yer olan "taş" söylenerek, onun içinde bulunan "isim" kastedildiği için, beyanda mecaz mürsel türüne girer. Ayrıca bu ifade, sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir mecaz olarak da yorumlanabilir. Çünkü taş ve üzerindeki kazı, ismin korunmasına ve toplumun hafızasında yaşamasına sebep olan unsurlardır. Mecazın gerçek anlamda kullanılmadığını gösteren delil ise, muhatabın adının gerçekten piramit taşına

³⁰⁶ el-Curcânî, *Delâ'ilu'l-Î'câz*, thk. Seyyid Muhammed Dib, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 3. bs., 1996, s. 193.

³⁰⁷ Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, 1.bs., el-Muessesetu'l-Ĥadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003; s. 210; Abdulazîz 'Atîq, *'İlmu'l-Bedî'*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1985, 143.

³⁰⁸ Muhammed el-Feytûrî, *Ma'raketu Lübnân 'alâ Aklâmi'l-Udebâ'i'l-'Arab*, s. 17.

³⁰⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/645.

kazındığını düşünmenin imkânsız oluşudur. Bu nedenle buradaki anlam semboliktir; şair, muhatabını yücelterek onu halkın gönlünde ölümsüzleştirmek istemektedir.

4.2.2. Mecaz Aklî

Bir fiilin veya anlamın gerçek faili olmayan bir varlığa, gerçek anlamın kast edilmediğini gösteren bağlamla atfedilmesidir.³¹⁰ Edebiyat eleştirmenlerine göre aklî mecaz te'vîl yoluyla yapılır.³¹¹ Örneğin:³¹²

وَعَبْتُ... وَعَبْتُ بِقَلْبِ الرَّحَامِ

زِحَامِ الطَّرِيقِ... الطَّوِيلِ... الْقَدِيمِ

*Sen kayboldun... Ben de kayboldum kalabalığın kalbinde,
uzun ve eski yolun kalabalığında...*

“زِحَامِ” (kalabalık) mastarı “الطَّرِيقِ” (yol) kelimesine isnat edilmiştir. Fakat burada gerçek Fail yol değildir. İlişki mekânsaldır. Aslında kastedilen şey, insanların kalabalığıdır. Diğer Örneğin:³¹³

كَانَ الدُّجَى يُرْخِي جَنَاحَيْهِ عَلَى الْقَرْيَةِ

وَكَانَتْ الْأَوْجُهُ ذَاتَ الْأَسَى

قَدْ انْزَوَتْ خَلْفَ سَرَادِيْبِهَا

*Gece kanatlarını köyün üzerine salmıştı.
Hüzünlü yüzler ise
mahzenlerin arkasına çekilmişti.*

Burada “geri çekildi” (انْزَوَتْ) fiili “yüzler” (الأوجُه) kelimesine isnat edilmiştir. Ancak gerçek özne yüzler değildir. Aslında geri çekilen, o yüzlerdeki hüznü taşıyan insanlardır.

Dolayısıyla burada kullanılan mecaz- Aklî, fiilin bütüne (insan) değil, onun bir parçasına (yüz) isnat edilmesidir. Diğer Örneğin:³¹⁴

الآنَ يَكُونُ الْحُزْنَ عَلَيْكَ عَظِيمًا...

والمأساةُ تدوسُ على جُثثِ الكَلِمَاتِ

Şimdi üzerindeki keder büyüktür...

Ve trajedi kelimelerin cesetlerine basar

³¹⁰ Yûsuf Müslim Ebû'l-‘Adûs, *Medhal ile 'l-Belâga el- 'Arabiyye*, s. 171.

³¹¹ Sedat Şensoy, "Belagat Geleneğinde Akli Mecaz Tartışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2002, s. 9.

³¹² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/67.

³¹³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/137.

³¹⁴ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/645.

Şairin "trajedi, kelimelerin cesetlerinin üzerine basıyor" ifadesinde ince bir mecaz aklı kullanılmıştır. Burada "basmak" fiili, aslında soyut bir kavram olan "trajedi"ye yüklenmiştir. Oysa trajedi, kendi başına fiil gerçekleştirebilecek ne bir iradeye ne de fiziksel bir varlığa sahiptir. Bu bağlamda, "trajedi" kelimesiyle aslında bu trajediyi ortaya çıkaran, ifade özgürlüğünü bastıran güçler veya otoriteler kastedilmektedir.

3.3. Kinâye

Kinâye, dilbilgisel olarak كِنَا (Kenâ) fiilinden türemiş olup örtmek, gizlemek anlamına gelir. Bu da Kinâyenin, bir kelime, ifade veya yapının ardında gizli bir anlam taşıması demektir. İbn Manzûr, kinâyeyi "Bir şeyi söyleyip aslında başka bir anlam kastetmektir" şeklinde tanımlamaktadır.³¹⁵

Terim olarak kinâye, bir kelimenin doğrudan anlamı değil, onunla bağlantılı olan dolaylı bir anlamı kastetmek amacıyla kullanılmasıdır. Ancak, kelimenin gerçek anlamda yorumlanmasını engelleyen bir ipucu bulunmaz.³¹⁶ Belagat açısından Kinâye üç gruba ayrılmaktadır. Sıfattan kinâye, mevsuftan kinâye ve nisbetten kinâye.

3.3.1. Sıfattan Kinâye

Sıfattan kinâye, cömertlik, cesaret, asalet ve yücelik gibi soyut nitelikleri dolaylı bir şekilde ifade eden anlatım biçimidir. Konuşmacının, aslında kastetmediği bir niteliği bir varlığa nispet etmesi; fakat bu nitelik aracılığıyla asıl kastettiği başka bir niteliğe işaret etmesidir.³¹⁷

el-Feytûrî'nin şiirlerinde bu tür kinâyeye sıkça rastlanmaktadır. Sıfattan kinâyeye şu örnek verilebilir.³¹⁸

عَارِيَّةٌ رُوحِي

عَارٍ جَسَدِي

كَمَا تَرْتِينِ

سَادِّجٌ، مُنْتَبِطٌ الْيَدَيْنِ

Ruhum çıplak

Bedenim çıplak

Gördüğün gibi

Saf, elleri açık

³¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, V/411, İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/2463.

³¹⁶ İbnü'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, III/52; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II/135; Matlûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâti'l-Belâğiyye ve Ta'avvurihâ*, 568; Yûsuf Müslim, *Medhal ile'l-Belâga el-'Arabiyye*, s. 212.

³¹⁷ İsâ el-'Âkûb, *el-Mufaşşal fi 'ulûmi'l-Belâga*, s. 537.

³¹⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/231.

Bu dizelerde, *عار جسدي* ifadesi iki anlam taşır: Birinci anlam, gerçek anlamdır: Yani bedenın çıplak olması veya üzerinde giysi bulunmaması. Bu, doğrudan fiziksel bir çıplaklığı ifade eder. İkinci anlam ise kinayeli, sözün bağlamından anlaşılır. Burada kastedilen çıplaklık, aslında yoksulluk, muhtaçlık ve zillet anlamına gelir, fiziksel çıplaklık değil. Dolayısıyla bu kinaye, bir sıfattan kinâyeye olup kişinin yoksul ve korunmasız hâlini ima eder. Diğer örneğin şu dizelerde bulunmaktadır.³¹⁹

وَأَنَا الَّذِي لَمْ يَخْتَبِئْ يَوْمًا وَرَاءَ دُمُوعِهِ
إِنَّ الْأُلَى سَرَقُوا طُفُولَةَ ذَلِكَ الْآتِي مِنَ الْمَأْسَاءِ
قَدْ سَرَقُوا فَمِي

*“Ben, hiçbir zaman gözyaşlarımın ardına saklanmadım...
Onlar, bu trajediden gelen çocuğun çocukluğunu çaldılar...
Onlar, benim ağızımı çaldılar...”*

Bu dizelerde, "Ben, hiçbir zaman gözyaşlarımın ardına saklanmadım" (وَأَنَا الَّذِي لَمْ يَخْتَبِئْ) ifadesi çift anlam taşımaktadır; Gerçek anlamıyla saklanmak, yani fiziksel olarak gizlenmek. kinayeli anlamıyla cesaret ve güçlü duruş sergilemek, yani zorluklar karşısında gözyaşlarına sığınmamak.

Burada asıl kastedilen anlam, cesaret ve dirayet sahibi olmak, gerçeklerden kaçmamak ve mücadele etmek olduğundan, bu bir sıfattan kinâyeye olarak değerlendirilir.

Bu kinâyelerin kullanımı, zorluklarla mücadele eden insanın çektiği acıları betimlemek ve dünyanın sert gerçekleri karşısında verdiği savaşı gözler önüne sermek amacı taşımaktadır. Aynı zamanda, sömürgecilerin insan haklarını gasp etmek için uyguladığı zulüm ve baskıya dikkat çekmektedir. Kinâyenin kullanımı, anlatımı daha etkileyici kılarak metnin sembolik derinliğini güçlendirmekte ve okuyucuya yorum yapma alanı bırakmaktadır. Bu tür kinâyeye şu dizelerde de rastlanmaktadır.³²⁰

إِنْ نَكُنْ سِرْنَا عَلَى الشَّوْكَ سِنِينَ
وَلَقِينَا مِنْ آدَاهُ مَا لَقِينَا

*“Eğer yıllarca dikenler üzerinde yürüdüyseniz...
Onun acısıyla ne denli sınıandıysanız...”*

Burada geçen dikenler üzerinde yürümek (نَكُنْ سِرْنَا عَلَى الشَّوْكَ سِنِينَ) ifadesi çift anlam taşımaktadır; Gerçek anlamıyla, dikenlerin üzerinde çıplak ayakla yürümek ve fiziksel acıya katlanmak, kinayeli anlamıyla, Afrika halkının yaşadığı zorlukları ve çektiği büyük sıkıntıları ifade etmek.

³¹⁹ el-Feytûrî, *Ye'ti'l- 'Aşıkûne ilyeki*, 138.

³²⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/73.

Bu kinâye, Afrika halkının maruz kaldığı baskıyı ve zulmü, doğrudan acı veya baskı kelimelerini kullanmadan, daha etkileyici ve derin bir anlatımla sunmaktadır. Dikenler, yaşanan zor günlerin ve çekilen acıların bir simgesi hâline gelmiştir.

3.3.2. Mevsuftan Kinâye

Mevsuftan kinâye, belirli bir varlığı veya kişiyi doğrudan anmadan, ona ait bir sıfat ya da birden fazla özelliği belirterek dolaylı şekilde anlatma biçimidir.³²¹ Bu tür kinâyeye şu dizelerde rastlanmaktadır:³²²

أَكْتُبُ يَا جَبَّارَ الْأَحْزَانِ
أَكْتُبُ بِاسْمِ جَلَالِ الْإِنْسَانِ

"Yaz, ey kederlerin gidern!"

Yaz, insanın yüceliği adına!"

Burada şair, kederlerin gidericisi (جبار الأحران) ifadesini kullanarak asıl anlatmak istediği varlığı, yani Allah'ı doğrudan anmadan, O'na ait bir sıfat aracılığıyla ifade etmiştir. Bu, mevsuftan kinâye güçlü bir örneğidir, çünkü asıl özne (Allah) belirtilmemiş, ancak O'nun özelliklerinden biri olan kederleri giderme vurgulanmıştır. Bir diğer örnek ise şu dizelerde görülmektedir:³²³

أَيُّهَا السَّائِقُ
رَفَقًا بِالْخُيُولِ الْمُتْعَبَةِ
قَفْ... فَقَدْ أَدَمَى حَدِيدُ السَّرَجِ لَحْمَ الرَّقَبَةِ

"Ey sürücü,

Yorgun atlara merhamet et!

Dur! Zira sert demir, boynunu kanatmıştır..."

Bu dizelerde yorgun atlar (الْخُيُولِ الْمُتْعَبَةِ) ifadesi, doğrudan Afrika halkını temsil eden bir kinâyedir. Gerçek anlamıyla, yorgun düşmüş atlardan söz ediliyor gibi görünse de, asıl anlatılan, zulüm altındaki Afrika halkıdır. Sürücü kelimesi ise, doğrudan sömürgecileri temsil etmektedir. Şair, yorgun atlar (الْخُيُولِ الْمُتْعَبَةِ) yerine Afrika halkı, sürücü (السَّائِقُ) yerine ise beyaz sömürgeci ifadesini kullanabilirdi, ancak bu durumda şiirin sanatsal gücü azalırdı. Bu kinâye, Afrikalıların yıllarca süren baskı, sömürü ve eziyet nedeniyle tıpkı yorgun düşmüş atlar gibi ezildiğini ve onların üzerindeki sömürgecilerin acımasızlığına dikkat çektiğini göstermektedir.

³²¹ Yûsuf Müslim, *Medhal ile 'l-Belâga*, s. 214.

³²² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/ 362.

³²³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/193.

3.3.3. Nisbetten Kinaye

Nisbetten kinaye bir vasıf bir kimsenin giysisi, bulunduğu mekânı ve evi gibi onunla ilgili bir şeye nisbet edilerek bununla kendisinin kastedilmesi şeklinde gerçekleşir.³²⁴ Yani, mevsuf ve sıfat belirtilir; ancak bu sıfat doğrudan mevsufa nisbet edilmez.

Bu tür kinâyeye şu dizelerde rastlanmaktadır:³²⁵

لَيْسَ طِفْلاً، ذَلِكَ الْخَارِجُ
مِنْ قَوْسِ الْهَزَائِمِ
لَيْسَ طِفْلاً وَتَمَائِمِ
إِنَّهُ التَّارِيخُ مَسْفُوقًا بِأَرْهَارِ الْجَمَاجِمِ
إِنَّهُ الْأَرْضُ الَّتِي لَمْ تَحْنِ الْأَرْضُ
وَخَانَتْهَا الطَّرَابِيشُ، وَخَانَتْهَا الْعَمَائِمِ

*O bir çocuk değildir,
O yenilgilerin yayından çıkan oktur.
O bir çocuk değil, muskalar da değil.
O, kafatası çiçekleriyle örtülmüş tarihtir.
O, topraktır; toprak aldatılmamıştır.
Ama onu fesler aldattı,
Onu sarıklar aldattı.*

Bu beyitlerde el-Feytûrî iki kinaye kullanmıştır. Birincisi, " التَّارِيخُ مَسْفُوقًا بِأَرْهَارِ الْجَمَاجِمِ " ifadesidir. Burada şair, İsrail tarihinin cinayetler ve katliamlarla dolu olduğunu ima etmektedir. Kinaye, öldürme ve katliamların tarihe nispet edilmesi şeklindedir; yani bu olumsuzluklar doğrudan tarihe nisbet edilmekte, fakat açıkça belirtilmemektedir.

İkinci kinaye ise şu dizelerde geçer: " وَخَانَتْهَا الطَّرَابِيشُ، وَخَانَتْهَا الْعَمَائِمِ " Burada şair, feslerle geleneksel sivil yönetimleri, sarıklarla ise dini otoriteleri kastetmektedir. Filistin'in maruz kaldığı ihaneti, doğrudan "rejimler ihaneti" demek yerine, bu iki toplumsal sınıfa ait sembollerle ifade etmiştir. Böylece, eleştirisini doğrudan isimlendirmeden, temsilî imgeler kullanarak dile getirmiştir.

5. Bedî' Sanatları

Gerek bedi (بديع) kelimesi gerekse onun türevlerinden olan *bedi' iyyât* (بديعيات), Arapça بَدَعَ (bede'a) fiilinden türemiştir. Mucerred şulâşî üçüncü baptan olan bu fiil, "daha önce yaratılmamış, adı ve bilgisi olmayan bir şey meydana getirmek" anlamındadır.³²⁶

Terim olarak bedî', muktedâ-i hâle (ortama/bağlama) uygun olarak söylenen, açık, anlaşılır ve düzgün sözlerin yanı sıra, sözü süslü, güzel ve gösterişli söyleme sanatını da ifade

³²⁴ el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, 352; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 402; Durmuş, İsmail, "Kinaye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, XL/560.

³²⁵ el-Feytûrî, *Ye'ti'l-'Aşîkûne İleyki*, s. 55

³²⁶ Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bediyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, Palet Yayınları, Konya, 2021, s. 22.

eder. Bir belâgat ilmi olarak sözün söylendiği ortama ve delaletinin açık oluşuna riayet ederek, onu süsleyip güzelleştirme şekillerini ortaya koyar.³²⁷

el-Feytûrî, diğer bazı şairler gibi edebî sanatlara (bedî sanatları) özel bir önem vermemiştir; ne anlam açısından ne de kelime düzeyinde söz sanatlarına sıkça başvurmuştur. Bunun nedeni, onun serbest şiir akımının öncülerinden biri olmasıdır. Ancak, şiirlerinde yer alan bazı edebî sanatlara değinmek mümkündür.

4.1. Tıbâk (Zıtlık Sanatı)

Tıbâk, bir kelimenin karşıtıyla birlikte kullanılması sanatıdır ve şairin en sık başvurduğu edebî sanatlar arasında yer almaktadır.³²⁸ Bunun bir örneği şu dizelerde görülmektedir:³²⁹

أَلَيْنُ وَجْهِي أَسْوَدُ
وَلَيْنُ وَجْهَكَ أَبْيَضُ
سَمَّيْتَنِي عَبْدًا؟

*“Eğer yüzüm siyahsa,
Eğer senin yüzün beyazsa,
Beni köle diye mi adlandırıyorsun?”*

Bu dizelerde siyah (أَسْوَدُ) ve beyaz (أَبْيَضُ) kelimeleri arasında tıbâk sanatı kullanılmış olup, bu tür (tıbâk-ı icâb إيجاب طباق) olarak adlandırılmaktadır. el-Feytûrî'nin şiirlerinde siyah ve beyaz renklerine sıkça yer vermesi, onun renk algısı ve ırksal kimlik konusundaki derin duygusal deneyimlerini yansıtmaktadır. Benzer bir tıbâk örneği şu dizelerde görülmektedir:³³⁰

جَبْهَةُ الْعَبْدِ وَنَعْلُ السَّيِّدِ
وَأَيْنُ الْأَسْوَدِ الْمُضْطَّهِدِ
كَيْفَ يَسْتَعْبِدُ أَرْضِي أَبْيَضَ
كَيْفَ يَسْتَعْبِدُ أَمْسِي وَغَدِي

*“Kölenin alını ve efendinin nalını...
Ezilen siyahın iniltisini...
Toprağımı nasıl beyaz biri köleleştirir?
Dünüme ve yarınıma nasıl sahip olabilir?”*

Bu dizelerde üç farklı tıbâk sanatı kullanılmıştır; Birincisi Köle (العَبْدِ) ve efendi (السَّيِّدِ) Toplumsal sınıf farklılıklarını ve sosyal adaletsizliği vurgulamaktadır. İkincisi siyah (الأَسْوَدِ)

³²⁷ Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bediyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, s. 23

³²⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulüm*, s. 423; el-'Askerî, *Kitâbu 'ş-Şinâ'ateyn*, s. 307; İbn Raşîk, *el-'Umde*, II/5.

³²⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/84.

³³⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/ 76-77.

ve beyaz (أَبْيَضَ) siyah, Afrikalı halkı, beyaz ise sömürgeciyi simgeleyerek, şairin yaşadığı kimlik krizine ve sömürgecilik eleştirisine derinlik kazandırmaktadır. Üçüncü ise dün (أَمْسِي) ve yarın (غَدِي) geçmişin acıları ile geleceğe dair belirsizlik arasındaki karşıtlığı ifade etmektedir. Bir diğer örnek ise şu dizelerdedir:³³¹

يَا دَوْرَةَ الزَّمَانِ، يَا أَيُّقُوْتَةَ الْمَكَانِ
مَا أَقْبَحَنَا جَمِيعًا، وَأَجْمَلَكَ
وَمَا أَشَدَّ نَقْصَنَا، وَأَكْمَلَكَ!

“Ey zamanın döngüsü, ey mekânın simgesi,
Ne kadar çirkiniz hepimiz, ama sen ne kadar güzelsin!
Ne kadar eksikiz, ama sen ne kadar tamamsın!”

Bu dizelerde açık bir tıbâk sanatı görülmektedir. Tıbâk, burada zaman (الزَّمَان) ve mekân (الْمَكَان) çirkinlik (أَقْبَحَ) ve güzellik (أَجْمَلَ), eksiklik (نَقَصْنَا) ve tamlık (أَكْمَلَكَ) karşıtlıkları üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bu tür tıbâkların kullanımı, metni daha güçlü kılar ve ona estetik bir ritim kazandırır.

Bu tür tıbâk kullanımları, anlamı güçlendirmekte ve şiirin etkisini artırmaktadır. Bir kavramın zıttıyla birlikte verilmesi, ana fikrin daha net ve güçlü bir şekilde ortaya çıkmasını sağlarken, metne dinamiklik kazandırmaktadır.

4.2. Mukâbele (Karşıtlık Sanatı)

Mukâbele, iki veya daha fazla anlamın ardışık olarak verilmesi ve bunların, aynı sıralamayla karşıtlarıyla dengeli bir şekilde eşleştirilmesi sanatıdır.³³²

Bu sanatın bir örneği şu dizelerde görülmektedir:³³³

عَلَى طُرُقَاتِ الْمَدِينَةِ
يَنْعَسُ لَيْلًا، وَيَصْحُو نَهَارًا

“Şehrin yollarında,
Gece uyuklar, gündüz uyanır...”

Mukâbele burada gece uyuklar (يَنْعَسُ لَيْلًا) ve gündüz uyanır (يَصْحُو نَهَارًا) ifadeleri arasındaki karşıtlıkta görülmektedir.³³⁴

كُلُّهُمْ يُشْعِلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي الْفَضَاءِ وَيَسْتَدْفِتُونَ
كُلُّهُمْ يَنْحُتُونَ تَمَائِيلَهُمْ فِي الضَّبَابِ وَلَا يَسْأَمُونَ

³³¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/581.

³³² İbn Raşîk, *el-'Umde*, II/15; es-Sekkâki, *Miftâhu 'l-'Ulûm*, 16; et-Tenûhî, *Tehzîbu 'l-İdâh*, 32; Alî el-Cârîm ve Mustafâ Emîn, *el-Belâga el-Vâdiha*, s. 373.

³³³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 55-56.

³³⁴ el-Feytûrî, *Ye 'ti 'l-'Aşîkûne ilyeki*, s. 154.

Hepsi parmaklarını havada yakarlar ve ısınırlar

Hepsi puslu havada heykellerini yontar ve usanmazlar

Bu sanatsal kullanım, birbiriyle çelişen iki durumun uyumlu bir biçimde bir araya getirilmesiyle metne estetik bir etki kazandırmaktadır.

4.3. Cinâs

Cinâs, iki kelimenin telaffuz açısından benzerlik göstermesi, ancak anlam bakımından farklı olması sanatıdır. İki türü bulunmaktadır: Tam cinâs (cinâs-ı tâm جناس تام) iki kelimenin harf türü, harekesi, harf sayısı ve sıralanışı bakımından birebir aynı olmasıdır. Eksik cinâs (cinâs-ı nâkış جناس ناقص) iki kelimenin yukarıda belirtilen dört unsurdan en az birinde farklılık göstermesidir.³³⁵

el-Feytûrî'nin şiirlerinde cinâs şu dizelerde görülmektedir:³³⁶

وَلَقَدْ يَسْتَلُّ يَوْمًا سَيْفَهُ
ذَاكَ الْعَدْلُ الْجَرِيحُ... الْإِنْتِقَامُ
أُمَّةٌ يَنْقُبُ مِنْ رَأْيَتِهَا
كُلَّمَا امْتَدَّتْ عَلَى الْأُفُقِ انْقِسَامُ

*“Ve bir gün çekecektir kılıcımı,
O yaralı adalet... İntikam!
Bir ümmet ki bayrağı delik deşik edilir,
Ufuklara her uzandığında bölünme!”*

Burada intikam انتقام ve bölünme انقسام kelimeleri arasında (cinâs-ı nâkış) bulunmaktadır, çünkü harf türlerinde ve sıralamasında farklılık görülmektedir. Benzer bir kullanım şu dizelerde de yer almaktadır:³³⁷

أَكَادُ أَنْ أَشُمَّ نَفْسَ الرَّائِحَةِ
أَكَادُ أَنْ أَلْمَسَ بِالْيَدَيْنِ وَجْهَ الْبَارِحَةِ

*“Neredeyse aynı kokuyu alacağım...
Neredeyse ellerimle dünün yüzüne dokunacağım...”*

Bu dizelerde koku (الرائحة) ve dün (البارحة) kelimeleri arasında eksik cinâs bulunmaktadır, çünkü bu iki kelime harf sıralaması bakımından benzerlik taşımakta, ancak anlam açısından farklıdır. el-Feytûrî'nin divanında (cinâs-ı tâm) örneğine rastlanmamaktadır.

³³⁵ el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 7; et-Tenûhî, *Tehzibu'l-Îdâh*, I/ 238-259. 'Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn, *el-Belâga el-Vâdîha*, s. 348.

³³⁶ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/614-615.

³³⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/539.

4.4. Tazmîn

Tazmîn, bir şairin şiirine başka bir şairin dizelerini eklemesi sanatıdır. Eğer alıntılanan dize tanınmıyorsa, şairin bunu belirterek kullanması gerekir; ancak eğer dize çok bilinen bir beyit ya da mısra ise herhangi bir açıklama yapılmaksızın kullanılabilir.³³⁸

el-Feytûrî, bu sanatı yalnızca bir şiirinde kullanmıştır. Şiirinde şu dizeler yer almaktadır:³³⁹

دَعِ الْمَقَادِيرَ تَجْرِي فِي أَعْيُنِهَا
وَلَا تَبَيِّنَنَّ إِلَّا خَالِي الْبَالِ
وَيْحِي، وَأَنَا شَفْنَا شَعْبِي... أَنَا عَيْنَاهُ
كَيْفَ تَنَاسَيْتُ صَحَايَاهُ؟

“Bırak, kader dizginlerinde akıp gitsin,
Ve sakın kaygıyla geceleme...

Vah bana! Ben halkımın dudaklarımıyım... Ben onun gözleriyim,
Nasıl unuttum onun kurbanlarını?”

Burada şair, ünlü Arap şairi Tuğrâî'nin dizelerini olduğu gibi alıntılamıştır.³⁴⁰

دَعِ الْمَقَادِيرَ تَجْرِي فِي أَعْيُنِهَا   وَلَا تَبَيِّنَنَّ إِلَّا خَالِي الْبَالِ
فَبَيِّنْ غَفْوَةَ عَيْنٍ وَأَنْتَبَاهَهَا   يُقَلِّبُ الدَّهْرُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

“Bırak, kader dizginlerinde akıp gitsin, sakın kaygıyla geceleme...

Zira bir göz kapanıp açılıncaya dek, zaman bir hâlden başka bir hâle döner.”

4.5. Raddu'l-'Acuz Ale's-Şadr

Raddu'l-'acuz ale's-şadr, bir kelimenin veya benzer ses yapısına sahip iki kelimenin beytin ikinci dizesinde (acziye عجز) yer aldıktan sonra, ilk dizede (sadr صدر) tekrar edilmesi sanatıdır. Bu teknik, şiirin ahengini güçlendirir ve anlamın pekişmesini sağlar.³⁴¹

Bu sanatın bir örneği şu dizelerde görülmektedir:

أَرْضِي... وَالْأَبْيَضُ دَنَسَهَا   دَنَسَهَا الْمُخْتَلُ الْعَادِي.

“Toprağım... ve beyaz onu kirletti,
Kirletti onu zalim işgalci...”

³³⁸ İbn Raşîk, *el-'Umde*, II/84, İbnu'l-Eşîr, *el-Meselu's-Sâir*, III/230; el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ*, I/324; Abdurrahman Habenneke, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye, Ususuhâ ve 'ulûmuhâ*, s. 539.

³³⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/379.

³⁴⁰ Muhammed el-Muşta'sî, *ed-Dureru'l-ferid ve Beytu'l-Kaşid*, thk. Kemâl el-Cubûrî, Dâru'l-Kutub el-'İlmiyye, Beyrut, 1 bs., 2015, 6/214.

³⁴¹ İbn Raşîk, *el-'Umde*, II/3; İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb*, 1/255; Hasan Habenneke, *el-Belâga, Funûnuhâ ve Efnânuhâ*, s. 514.

Burada kirletti دَنَسَهَا kelimesi önceilk mısraın sonunda, ardından ikinci mısraın başında tekrarlanarak raddu'l-'acuz ala's-şadr sanatı oluşturulmuştur. Bu teknik, sömürgecinin Afrika topraklarını nasıl kirlettiği ve işgal ettiği fikrini güçlendirmek için kullanılmıştır. Anlam vurgulanırken, ses tekrarları şiire ritmik bir akış ve ahenk kazandırmıştır. Bu kullanım, okuyucunun zihninde etkili bir yankı uyandırarak, şiirin duygusal etkisini artırmaktadır.

4.6. Taşrî'

Taşrî', bir beytin ilk mısraının sonunun, ikinci mısraıyla aynı kafiyeye sahip olması sanatıdır. Bu teknik genellikle şiirin ilk beyitlerinde kullanılarak ahengi güçlendirmek ve şiire dikkat çekici bir başlangıç kazandırmak amacı taşır.³⁴²

el-Feytûrî'nin, "Bu Halk adlı" (هذا الشعب) şiirinde bu sanatın bir örneği şu beyitte görülmektedir:³⁴³

مَسَى عَلَى الشَّوْكِ أَرْمَانًا وَأَرْمَانًا

وَعَانَقَ الْأَرْضَ جَوْعَانًا وَعُزْيَانًا

"Dikenler üzerinde yıllarca yürüdü, yıllarca...

Ve toprağı aç, çıplak olarak kucakladı..."

Bu beyitte ilk mısraın sonu ile ikinci mısra arasında kafiye uyumu sağlanmıştır (yıllarca أَرْمَانًا – çıplak عُزْيَانًا), bu da taşrî' sanatının başarılı bir örneğini oluşturmuştur. el-Feytûrî, edebî sanatları özellikle ön planda tutan bir şair olmamakla birlikte, şiirinde ritmik ve anlam derinliği kazandıran sanatsal öğelere bilinçli bir şekilde yer vermiştir. Divanında yer alan edebî sanatların derlenmesi ve analiz edilmesi, onun şiirinde sanatsal yapının nasıl işlediğini ortaya koymak açısından önemli bir çabadır.

5. Arûz İlmi

Arûz ilmi, şiirin ölçüsüdür ve onunla iyi şiir kötü olandan ayırt edilir. "Bu ilim, öğrenme yoluyla kazanılan köklü kurallara ve teorilere sahiptir" ³⁴⁴. Arûz ilmini ilk ortaya koyan kişi el-Ĥalîl b. Ahmed el-Ferâhidî'dir. "Arûz musikisi, şiirin en önemli ve en güçlü estetik unsurlarından biri kabul edilir".³⁴⁵

el-Ĥalîl ve öğrencisi el-Aĥfeş, on altı şiir veznini belirledikten sonra, Arûz musikisinde bazı yenilikçi girişimler ortaya çıktı. Bu girişimlerin ilki, beşinci hicrî asırda Endülüs edebîyatında ortaya çıkan ve vezin ile kafiyeye karşı bir devrim niteliğinde olan muvaşşah türüydü. Bu şiirin temsilcileri, klasik şiir tarzının dışına çıkmaya çalışmış; şiirin

³⁴² İbn Raşîk, *el-'Umde*, I/173; Kudâme b. Ca'fer, *Naĥdu's-Şi'r*, s. 16; el-'Askerî, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, s. 375.

³⁴³ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/158.

³⁴⁴ Abdülaziz Atîk, *İlmu'l-Arûz ve'l-Ĥâfiye*, Dâru'n-Naĥdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1987, s. 11

³⁴⁵ Salah Rizk, *Edebiyyetu'n-Naş*, Dâru t-Tasavvufi'l-'Arabi, b.y, 1.bs., 1989, s. 221.

içinde vezin ve kafiyei çeşitlendirmişlerdir. Bu denemelerin, yenilik hareketleri üzerinde büyük etkisi olmuştur.³⁴⁶

Modern dönemde ise şiirdeki ilk yenilik hareketi, Suriye ve Lübnan'dan Amerika'ya göç eden şairlerin divanlarında ortaya çıkmıştır. Daha sonra yeni nesil şairler Batı edebiyatından, özellikle İngiliz ve Fransız edebiyatından etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, şairleri geleneksel şiir anlayışına karşı bir başkaldırıya ve şiirin yapısında köklü bir değişime yöneltmiştir. Bu yenilik hareketine nazım bilimi de kayıtsız kalmamış ve 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarında, 1947 yılında, "serbest şiir" olarak bilinen yeni bir şiir anlayışı doğmuştur.³⁴⁷

Arap şiirinin bir türü olan "Tef'îlî şiir" biçimi, beyit birliği anlayışından kaside birliği anlayışına geçişiyle öne çıkar. Ayrıca, kafiye kullanımında düzenlilikten uzaklaşma eğilimi gösterir. Serbest şiir, biçim ile içerik arasında bir uyum ve bütünlük kurmaya, aynı şiir içinde birden fazla vezin kalıbının kullanılmasına olanak tanımıştır. Bunun yanı sıra döndürme (tedvîr) tekniği kullanılmış, şiirin farklı bölümlerinde çeşitli aruz kalıpları yer almış ve yeni müziksel yapılar deneme fikri öne çıkmıştır.³⁴⁸

Çoğu modern Dönemin şairi, Arap şiirinin geleneksel düzenine karşı çıkmıştır. Bunlardan biri de Muhammed el-Feytûrî'dir. O, sadece şiirin biçimine karşı çıkmakla kalmamış, aynı zamanda şiirin temalarına da karşı çıkmıştır. Arap şiirinde Cahiliye döneminden bu yana yaygın olan gazel, mersiye, medih ve hiciv gibi geleneksel temaları reddetmiştir. Serbest şiirin veya "tef'îlî şiir" olarak bilinen şiirin savunucusuydu.

Muhammed Heddâre'nın belirttiğine göre, el-Feytûrî sanat hayatının başlarında yazım konusunda iki biçim arasında tereddüt yaşamıştır; yani geleneksel arûz yöntemi ile yenilikçilerin tarzı arasında bir bocalama süreci geçirmiştir. Bu durum, onun bir süre yazmaktan vazgeçmesine sebep olmuştur. Şairlik hayatının başında özellikle ilk divanı *Ağani İfrîkiya* klasik Arap şiiri formunu taklit etmeye çalışmıştır. Eski şiirlerinin bir kısmı Halîlî sistemine göre yazılmıştır. İlk dönemlerinde bu şiirleri yeni arûz formuna uyarlamaya gayret etmişse de bunda başarılı olamamıştır. Çünkü geleneksel kasîde biçimi ile serbest şiir arasındaki fark yalnızca şekilden ibaret değildir ve yalnızca mısraların uzunluğu ya da kısalığıyla sınırlı kalmaz.³⁴⁹ Bu, ilk şiirlerinde iyi bir şekilde fark edilir. Mesela, ilk divanındaki "Beyaz Yüze" (إلى وجه أبيض) adlı şiirinde şöyle der:³⁵⁰

فَالأَمَّ تَحْرِمُنِي حُقُوقِي؟
بَيْنَمَا تَلْقَى السَّعَادَةَ أَنْتَ وَالرَّغْدَا
إِيَّاكَ لَا تَزْرَعُ حُقُوقَكَ عَوْسَجَا
إِنِّي زَرَعْتُ حُقُوقِي... الْوَرْدَا

³⁴⁶ İbrâhîm Enes, *Mûsikâ 'ş-Şi'r*, Matba'atu Lecneti'l-Beyâni'l-'Arabî, Kahire 1952, s. 278.

³⁴⁷ Nâzik el-Malâike, *Kadâyâ 'ş-Şi'ri'l-mu'eshir*, Mektebetu'n-Nahda, Bagdât, 1962, s. 10-12.

³⁴⁸ Mustafa Cemâleddin, *el-İkâ' fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Matba'atu Na'mân, Necef, 1970, s. 165.

³⁴⁹ Muhammed Heddâra, *Teyyârâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşir*, s. 395.

³⁵⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/86-88.

"Ne zamana kadar haklarımı benden alacaksın?

Oysa sen ve mutluluk karşı kıyıda buluyorsunuz,

Sakin tarlalarını dikenle ekme,

Ben tarlalarımı... güllerle ektim."

Şair, şiirini düzgün ölçüden çıkararak klasik beyit düzenine karşı bir çıkış yapmış olarak nazmetmiş olsa da, aslında şiiri yalnızca biçim açısından eski geleneği terk etmiştir. Bu şiir, kâmil aruz ölçüsündendir. Eğer beyitler klasik düzenine göre yeniden sıralansaydı, şu şekilde olurdu:³⁵¹

تَلَقَى السَّعَادَةَ أَنْتَ وَالرَّغَدَا	فَلَا مَ تَحْرِمُنِي حُقُوقِي؟ بَيْنَمَا
مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَا	مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ
إِنِّي زَرَعْتُ حُقُولِي... الْوَرْدَا	إِيَّاكَ لَا تَزْرَعُ حُقُولَكَ عَوْسَجَا
مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَا	مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ مُتَفَاعِلِنَ

İlk divanında "Hâzâ ş-Şa‘b" (هذا الشعب) adlı şiirinde, şair el-Feytûrî, basit veznine göre şiirini yazıyor ve diyor ki:³⁵²

مَشَى عَلَى الشُّوكِ أَرْمَانًا وَأَرْمَانًا
وَعَانَقَ الْأَرْضَ جَوْعَانًا وَعُزْيَانًا
وَحَرَ تَحْتَ أَيْنِ الْقَاسِ مَقْبَرَةً
وَدَبَّ خَلْفَ رَوَايَا الْكُوخِ جُرْدَانًا

Yıllarca ve yıllarca diken üzerine yürüdü,

Açlık ve çıplaklıkla yeri kucakladı.

Sopanın inlemesi altında mezarlara yıkıldı,

Ve kulübenin köşelerinin faralar girdi

Bu şiir, arûzun klasik ölçülerinden dışarı çıkmamıştır, ancak el-Feytûrî onu serbest şiir olarak yazmıştır. Eğer yeniden düzenlenip, klasik ölçüde yazılmış olsaydı, şu şekilde olurdu:³⁵³

وَعَانَقَ الْأَرْضَ جَوْعَانًا وَعُزْيَانًا	مَشَى عَلَى الشُّوكِ أَرْمَانًا وَأَرْمَانًا
---	--

³⁵¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/86-88.

³⁵² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/158.

³⁵³ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/158.

مَتَّفَعْلَن فاعلن مستفعلن فَعْلَن

مَتَّفَعْلَن فاعلن مستفعلن فَعْلَن

وَدَبَّ حَلْفَ رَوَايَا الْكُوخِ جُرْدَانَا

وَحَرَّرَتْ تَحْتَ أَنْبِيَاءِ الْقَاسِمِ مَقْبَرَةً

مَتَّفَعْلَن فاعلن مستفعلن فَعْلَن

مَتَّفَعْلَن فاعلن مستفعلن فَعْلَن

Sonraki dönemde, el-Feytûrî, geleneksel yöntemi sürdürmesinin onu sınırladığını ve şiirsel ölçüler arasında özgürce hareket etme yeteneğini kısıtladığını fark etti. Bu farkındalık, onu yeni akıma ayak uydurma arzusuna itti. Bu nedenle, kişisel ve duygusal deneyimlerini daha özgür bir şekilde ifade etmesine olanak tanıyan modern bir şiir tarzına yöneldi. Böylece, halkı ve vatanı hakkında sahip olduğu özgün bakış açısını daha güçlü bir şekilde ortaya koydu. Bu yönelim, el-Feytûrî 'nin şiirsel sesini geliştirmesine olanak sağladı ve onu, Arap dünyasında serbest şiirin en önemli şairlerinden biri haline getirdi.

el-Feytûrî'nin divanını okuyan kişi, onun şiirlerini serbest ölçüyle yazdığını ve bu alanda başarılı olduğunu, aynı zamanda farklı şiir ölçülerini kullanarak şiirlerini güçlü bir Arap tarzında düzenlediğini fark eder. Bu da onu çağının en güçlü şairlerinden biri şeklinde yapmıştır. Şiiri ve yenilikçi tarzıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. O, halkın şairi, modern insani ve ulusal meselelerin şairidir. Geleneksel Arap şiirinin biçimsel yapısının, yeni ortaya çıkan bu meseleleri yansıtmakta artık yetersiz kaldığını düşündüğü için, geleneksel çerçeveden özgürleşmeye ve onun konuları ile uyumlu yeni bir şiir biçimi yaratmaya çalışmıştır.

el-Feytûrî'den bize yaklaşık olarak 233 kâside ulaşmıştır. Aşağıda, kullandığı ölçü, klasik şiir ve serbest şiirlerin sayısını gösteren bir tablo bulunmaktadır.

Bahrin adı	Kâsidelerinin Sayısı	eş-Şi'ru'l-'Amûdî Kâsidelerinin sayısı	Şi'ru't-Tef'île Kâsidelerinin sayısı
Recez	88	0	88
Mütedârik	71	3	68
Remel	16	3	13
Kâmil	13	1	12
Mütekarib	10	1	9
Müctes	7	7	0
Basiṭ	7	7	0
Serî'	6	5	1
Ḥaff	3	3	0
Vâfir	2	0	2
Hezec	1	1	0
Ṭavil	2	1	1
Meczu'u'r-Recez	3	3	0
Meczu'u'l- Kâmil	2	1	1

Meczu'u'r- Remel	1	1	0
Meczu'u'l- Hafif	1	0	1
Muḥalla'l- Basîṭ	1	1	0
Toplam	233	38	195

5.1. Recez

Bu vezin, modern çağdaki birçok şairin serbest şiirlerini yazarken başvurduğu en yaygın vezinlerden biridir. Recez bahri, modern şiirin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Önceki dönemlerde yaygın olan geleneksel vezinlere bağlı kalmaksızın, şiirleri, çeşitli bağlamlarda insan deneyimlerini ifade etmeye daha uygun hâle getirmiştir. Bu vezin, "serbest şiirler yazmada şairlerin eşsiz ve vazgeçilmez bir aracıdır."³⁵⁴

Muhammed el-Feytûrî de çağdaşlarından bu konuda farklı değildir. Şiirlerinin büyük bir kısmını bu vezinle yazmıştır. Bu vezinle yazdığı şiirlerin sayısı 88'e ulaşmış olup, bunların tamamı serbest şiir türündendir. Bu vezinde klasik kâside formunda ('amûdi) şiiri bulunmamaktadır. Recez veznin ölçüsü şu şekildedir:

مستفعلن مستفعلن مستفعلن

Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün

el-Feytûrî'nin bu vezinle yazdığı şiirlerden biri de "Afrikalı Aşık"tır (عاشق من إفريقيا). Bu şiirinde şöyle der:³⁵⁵

صِنَاعَتِي الْكَلَامُ
لِكِنِّي مُنْذُ مَشَتْ عَوَاصِفُ الْحَيْنِ فِي دَمِي
وَمُنْذُ أَرْهَرْتُ بَرَاعِمُ الْكَلَامِ فِي فَمِي
أَطْوِي لِيَالِي غُرْبَتِي
وَأَمْتَطِي خُيُولَ سَأْمِي
كُنْتُ عَدَّائِي أَنْتِ يَا إِفْرِيقِيَا
وَكُنْتُ غُرْبَتِي الَّتِي أَعِيشُهَا
وَشِئْتُ أَنْ أَعِيشُهَا

Mesleğim söz söylemekti,

Ama ben, özlemler fırtınası kanımda yürümeye başladığından beri,

Ve kelimelerin tomurcukları ağızımda açtığından beri,

Yalnızlık gecelerimi katlıyorum,

Ve bıkkınlığımın atlarına biniyorum.

Sen, işkencem oldun ey Afrika,

Yaşadığım yabancılaşma oldun,

Ve onu yaşamayı istedim.

³⁵⁴ Mahmûd 'Alî es-Semmân, *el-'Arûzu'l-cedîd ve Evzânu's-Şi'ri'l-Hurra*, Dâru'l-M'aârif, 1983, s. 94- 95.

³⁵⁵ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/ 334.

Bu vezindeki tef'ilelerde bazı zihâflar (vezinsel değişiklikler) meydana gelmiştir. Örneğin, ĥabn zihâfı çoğu müstef'ilün tef'ilesine uygulanarak mütef'ilün hâline getirilmiştir. İlk beyitte geçen الكلام kelimesindeki kaĥa (kesme) ve ĥabn (eksiltme) zihâfları birleşerek fa'ûlun şeklini almıştır.

Beşinci beyitte geçen خيول سأمي ifadesinin 'arûz (beytin ikinci yarısındaki vezin) kısmında ise terfil (hafif sebebin eklenmesi) kullanılmış ve mef'alâtün formuna dönüşmüştür.

Ayrıca دمى / فمي ifadelerinde ĥazf (sebebin kaldırılması) zihâfı uygulanmış ve tef'ilelerin sonundaki hafif sebep düşürölmüştür.

5.2. Mutedârik

Bu bahrin kurucusu, el-Halil b. Ahmed'in öğrencisi olan el-Aĥfeř'tir (ö. 214/830). Mütedârik, muĥdeř olarak da adlandırılmıştır. Çünkü el-Aĥfeř bunu el-Halil bin Ahmed'in sistemine eklemiştir. Bu vezin, serbest şiirde genel olarak recez bahrinden sonra en çok kullanılan ikinci vezindir.

Mutedârik vezni ölçüsü şu şekildedir:

فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن

Fâ'ilün Fâ'ilün Fâ'ilün Fâ'ilün

Mütedârik, el-Feytûri'nin en çok kullandığı ikinci şiir veznidir. Bu bahr ile yaklaşık 71 kasîde yazmıştır. Bunlardan üçü, geleneksel Arap şiiri ('amûdi) biçiminde yazılmışken, diğerleri serbest (şi'rû't-tef'ile) şiir şekindedir. Örnek olarak, "Ay ve Bahçe" (القمر والحديقة) adlı şiirinde şöyle der:³⁵⁶

كَانَ قَلْبُ الْحَدِيقَةِ يَرْكُضُ

مُخْتَبِئًا فِي الظَّلَامِ

وَالْحَدِيقَةُ أَرْحَتْ سَتَائِرَهَا كَيْ تَنَامَ

وَتَدَلَّى الْقَمَرُ

ذَلِكَ الْعَاشِقُ الْمَلِكِيُّ مُحِبُّ السَّهْرِ

كَانَ نِصْفَ إِلَهٍ، وَنِصْفَ بَشَرٍ.

Bahçenin kalbi koşuyordu,

Karanlığa saklanarak.

Bahçe, uykuya dalmak için perdelerini indirdi.

³⁵⁶ el-Feytûri, *Dîvânu 'l-Feytûri*, 1/603.

*Ay sarkıyordu,
O soylu âşık, gecelerin sevdalısı.
Yarı tanrıydı, yarı insan.*

Birinci beyitte zarb, hazz zihâfına uğrayarak fa' vezninde gelmiştir. İkinci ve üçüncü beyitlerde ise zarb, fa'ûil vezninde olup, bu zarb, mütedârik bahrinde klasik şiir şekli ile düzenlendiğinde kullanılmaz. Bu da, serbest şiirin, mütedârik bahrinde klasik şiirden farklı bir özellik kazandığı bir noktadır.

5.3. Remel

Remel bahrının, recez ve mütedârik'ten sonra, modern kasîde şairlerinin en çok kullandığı önemli şiir bahirlerinden biridir. Remel, her beyitte üç kez tekrarlanan bir tek tef'îleye sahip bir bahirdir. Remel bahrının ölçüsü şu şekildedir:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

Fâ'ilâtun Fâ'ilâtun Fâ'ilâtun

el-Feytûrî bu bahirle yaklaşık 16 kasîde yazmıştır. Bunlardan üçü klasik şiir biçiminde, geri kalan 13'ü ise serbest şiir şeklindedir. Örnek olarak, şairin şu dizeleri gösterilebilir:³⁵⁷

أَصْبَحَ الصُّبْحُ... لَنَا خُلْفَكَ يَا صُبْحَ الحَصَادِ،
أَلْفُ صُبْحٍ قَدْ نَسَجْنَاهُ بِأَضْوَاءِ العُيُونِ،
أَصْبَحَ الصُّبْحُ... وَهَا نَحْنُ عَلَى البُعْدِ التَّقِينَا،
التَّقَى جِيلُ البُطُولَاتِ... بِجِيلِ التَّصْحِيَاتِ،
أَبَدًا مَا هُنْتَ يَا إفريقيَا يَوْمًا عَلَيْنَا!

*Sabah oldu... Senin ardında, ey hasat sabahı,
Binlerce sabahı gözlerimizin ışıısıyla dokuduk.
Sabah oldu... Ve biz, uzaklara rağmen buluştuk,
Kahramanlık nesli, fedakârlık nesliyle kucaklaştı.
Bir an bile vazgeçmedik senden ey Afrika!*

Bu beyitlerde, tef'ileler çoğunlukla şahih (zihâfsız) bir şekilde kullanılmıştır. Yalnızca hâbn zihâfı kullanılmıştır. Bu nedenle fâ'ilâtun (فاعلاتن) yerine fe'ilâtun (فعالتن) ölçüsü kullanılmıştır.

³⁵⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*,1/433.

5.4. Kâmil

Kâmil bahri, modern dönemde de yaygın bir vezindir. Ancak modern serbest şiirde recez ve mutedârik kadar yüksek bir yer edinmemiştir. Bu, bahirler arasında en fazla harekeye (hece) sahip olanıdır. Kâmil bahrinin ölçüsü şu şekildedir:

متفاعلن   متفاعلن   متفاعلن
Mütefâ'ilün   Mütefâ'ilün   Mütefâ'ilün

el-Feytûrî bu bahr ile yaklaşık 13 kasîde yazmıştır. Bunlardan biri 'amûdî şiir şeklindedir. Diğer 12'si ise serbest şiir tarzında yazılmıştır.

Bu vezne aşağıdaki kâside örnek verilebilir:³⁵⁸

وَتَهَادَتِ الْعُرْبَةُ،
عَرَجَاءُ تُبْكِينِي وَنُضْحِكْنِي،
وَتُرْبِقُ الْوَانِي وَتَغْزِلْنِي،
لَيْلًا حَرِيفِيًّا بِلَا لَوْنٍ،
لَيْلًا عَجُوزًا طَاعِنَ السَّنِّ،
يَعْدُو بِخَيْمَتِهِ وَيَحْمِلْنِي.

*Gurbet sallanarak yürüdü,
Topallayarak beni ağlatıyor ve güldürüyor,
Renklerimi döküyor ve örüyor,
Rengi olmayan sonbahar bir gece gibi,
Yaşlı, dişsiz bir gece gibi,
Çadırını sürüklüyor ve beni taşıyor.*

Bu beyitlerde 2., 3. ve 6. beyitlerin darbı, hadd zihafının etkisiyle fe'ilün veznine dönüşmüştür. Öte yandan, 1, 4 ve 5. beyitlerin arûzu ise üzerine içmâr zihafının (ikinci harekeli harfin sukun yapılması) etki etmesiyle fa'lun فعلن şeklinde ortaya çıkmıştır.

5.5. Mutekarib

Mutekarib bahir, aynı zamanda modern şairlerin eserlerini inşa etmek için kullandığı bahirlerden biridir. Ancak bu bahrin kullanımını klasik şiirle karşılaştırıldığında aynı yoğunlukta değildir. Mutekarib bahir veznin ölçüsü şu şekildedir:

فَعُولن   فَعُولن   فَعُولن   فَعُولن
Feûlün   Feûlün   Feûlün   Feûlün

³⁵⁸ el-Feytûrî, *Dîvânü'l-Feytûrî*, 1/476.

el-Feytûrî bu bahir ile 10 kasîde yazmıştır. Bunlardan sadece biri klasik şiir düzenine göre yazılmıştır. Diğerleri ise serbest şiir tarzındadır. Mutekarib bahir aşağıdaki kâsîde örnek verilebilir:³⁵⁹

بِبُطءٍ يَمُوتُ،
بِبُطءٍ يُجْرَجِرُ ظِلَّهُ،
إِلَى أَيْنَ وَاللَّيْلِ وَالرَّيْحِ حَوْلَهُ،
وَلَمْ يَبْقَ فِي الْعُمْرِ إِلَّا أَقْلُهُ؟
إِلَى أَيْنَ يَمْضِي بِهَذَا الْعَذَابِ؟
يَفْتَحُ بَابًا... وَيُوصِدُ بَابًا.

Yavaşça ölüyor,

Gölgesini sürükleyerek.

Nereye, gecenin ve rüzgârın içinde,

Ömürden geriye yalnız az bir şey kalmışken?

Bu azapla nereye gidiyor?

Bir kapıyı açıyor... Bir kapıyı kapatıyor.

Bütün tefîleler şahih (zihafsız) kullanılmıştır. Sadece son beyitteki üçüncü tefîlede kabđ zihafı kullanılmıştır. Fe‘ûlün فعولن yerine fe‘ûl فعول şekline dönüşmüştür.

5.6. Müctes

Müctes bahrî, her beyitte farklı iki tefîleden oluşan bir vezindir. Şair bu vezinle 7 kâsîde yazmıştır. Bunların hepsi âmûdî şiir ölçüsüne göre düzenlenmiştir. Müctes bahrînin vezni aşağıdaki kâsîde örnek verilebilir:³⁶⁰

بِالْأَمْسِ وَاللَّيْلِ وَالصَّمْتِ وَالكَرَى فِي الْمَدِينَةِ،
رَأَيْتُ شَعْبًا كَبِيرًا، مِّنَ الشُّعُوبِ الطَّعِينَةِ،
يَدُوسُ - فِي كِبْرِيَاءٍ - أَصْفَادَهُ وَسُجُونَهُ،
وَالشَّمْسُ تَغْسِلُ بِالنُّورِ، دَرْبَهُ وَجَبِينَهُ.

Dün, gece, sessizlik ve uyku içinde şehirde,

Mazlum halklardan büyük bir millet gördüm.

Zincirlerini ve zindanlarını gururla çiğniyordu,

Güneş, yolunu ve alnını ışıkla yıkıyordu.

³⁵⁹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/398.

³⁶⁰ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/205.

5.7. Basit

Basit bahri , Cahiliye Dönemi boyunca büyük bir üne sahip olan bir vezindir. Bir çok şair bu vezinle şiir âmûdi şiirlerini yazmıştır. Ancak serbest ölçüde büyük oranda kullanılmamıştır. Çünkü içinde tekrarlanan müziksel birim tek bir tefîleden oluşmaz. Bunun yerine birden fazla tefîleden birleşik olarak bulunur.

el-Feytûrî, bu vezinde yalnızca yedi kâside yazmıştır. Bunların hepsi el-Halil'in aruz sistemine göre düzenlenmiştir. Bu vezne aşağıdaki dize örnek verilebilir: ³⁶¹

لَمَّا تَفَجَّرَ حِقْدُ الشَّعْبِ بُرْكَانًا،
نَادَاهُ: يَا أَيُّهَا الْمَغْرُورُ، قَدْ وَجَبَتْ
إِرَادَةُ الشَّعْبِ، فَاخْلَعْ تاجَكَ الْآنَا،
كَفَاكَ مِنَّا صَرَغَاتٍ وَإِذْعَانًا،
وَحَسْبُنَا مِنْكَ تَخْرِيبًا وَطُغْيَانًا!

Halkın kini volkan gibi patlayınca,

Ona seslendi: "Ey kendini büyük sanan,

Halkın iradesi vakti geldi, çıkar tacını şimdi!

Yeter bize yalvarışlar ve boyun eğişler,

Yeter artık senden gördüğümüz yıkım ve zulüm!"

Bu beyitlere ḥabn zihafı girmesiyle vezin mütef'îlün oldu. Ancak arûzunda ikinci beyitte ḥabn zihafı girmiş ve fâ'ilün olmuştur. 1. 3. ve 4. beyitlerde ise kaṭa zihafı girmiş ve fâ'ilün fâ'il e dönüşmüştür.

5.8. Serf

el-Feytûrî bu vezinde 6 kasîde yazmıştır. Bunlardan beşi el-Halil'in sistemine uygun olarak klasik kasîde tarzında, biri ise serbest şiir şeklindedir. Buna örnek olarak "Bir Kıtanın İsyanı" (ثورة قارة) adlı kasîdesinde şöyle der: ³⁶²

وَابْتَلَعَ الصَّمْتُ الْعَمِيقُ .. الْبَعِيدُ
غَابَاتٍ أَفْرِيْقِيَا وَمَا فِيهَا
وَعِنْدَمَا جَاءَ الصَّبَاحُ الْجَدِيدُ
كَانَ اللَّطَى مِلءَ رَوَابِيهَا

Derin ve uzak sessizlik

Afrika'nın ormanlarını ve içindikileri yuttu.

³⁶¹ el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/160.

³⁶² el-Feytûrî, *Dîvânu 'l-Feytûrî*, 1/71.

*Yeni bir sabah geldiğinde,
Alevler doldurmuştu tepelerini*

'Arûz, 1. ve 3. beyitte fâ'ilân vezninde gelmiştir. Ancak 2. beytin arûz'u, fa' şeklinde kullanılmıştır. Bu tür 'arûz yalnızca bu bahirde serbest şiir olduğunda görülür.

5.9. Hafif

Hafif vezni, basîf vezninden sonra iki tef'ileli vezinler arasında klasik şiirde en çok kullanılan vezinlerden biridir. Ancak serbest şiirde pek nadir görülür. "Çünkü serbest şiir mûsikisinde serbestlik, akışkanlık ve uyum üzerine kurulduğundan, tek tef'ileli vezinler ona daha uygun olur".³⁶³

el-Feytûrî bu vezinde üç şiir yazmıştır. Hepsisi de klasik şiir tarzındadır. Bu vezne aşağıdaki dize örnek verilebilir:³⁶⁴

نَمَّ عَمِيْقًا فَالْمَوْتُ حُلْمٌ طَوِيْلٌ
هَمَجِي الرُّؤْيَى ... كَحُلْمِ الْحَيَاةِ
وَالَّذِيْنَ أَنْكَرُوْكَ يَوْمًا.. سَيَأْتُوْنَكَ يَوْمًا
فِي خُشُوْعٍ وَالتَّفَاتِ

Derin uyu, çünkü ölüm uzun bir rüyadır.

Vahşi hayaller... Tıpkı hayatın rüyası gibi.

Ve seni bir zamanlar reddedenler... Bir gün sana gelecekler

Boyun eğiş ve dönüşlerle.

'Arûz 1., 2. ve 4. beyitlerde fâ'ilân şeklinde gelmiştir. Ancak 3. beyitte fe'ilâtün şeklinde gelmiştir.

5.10. Vâfir

Bu bahir; kolaylığı, akışı ve hafifliğine rağmen serbest şiirde nadiren kullanılan bir bahirdir. el-Feytûrî bu bahri yalnız bahri iki kasîdede kullanmıştır. Aşağıdaki dize bu bahre örnek verilebilir.³⁶⁵

لِمَاذَا يَا مُعَيْتِيْقِيَّةَ
يَجِيءُ الْقَادِمُوْنَ، وَيَنْصَبُوْنَ خِيَامَهُمْ
فِي سَهْلِنَا
وَنَزَحَلُ كَلَّمَا جَاءُوا؟

³⁶³ Mahmûd 'Alî es-Semmân, *el-'Arûzu 'l-cedid ve evzânû's-Şi'ri'l-Ḥurra*, s. 95.

³⁶⁴ el-Feytûrî, *Dîvânû 'l-Feytûrî*, 1/167.

³⁶⁵ el-Feytûrî, *Dîvânû 'l-Feytûrî*, 2/491.

لَأَنَّ الْعُشْبَ عُشْبُ اللَّهِ.
لَأَنَّ الْفِعْلَ فِعْلُ اللَّهِ.
وَإِنْ عَادُوا إِلَيْنَا مَرَّةً أُخْرَى...
أَنْزَحِلْ يَا مُعْتِقِيَّةً؟

*Neden, ey Mu'itîkîyye,
Gelenler gelir, çadırlarını kurar
Düzlüğümüzde,
Ve her geldiklerinde biz ayrılırız?
Çünkü ot, Allah'ın otudur.
Çünkü eylem, Allah'ın eylemidir.
Ve eğer bir gün daha gelirlerse...
Yine mi ayrılacağız, ey Mu'itîkîyye³⁶⁶?*

Şair, bu bahirde yaygın olarak kullanılan mufâ'aletün ve mufâ'alâtân arûzlarını kullanmıştır. Ancak ikinci beyitte, fe'ûlün olan çarb'ı hafzetmiştir. Bunu yerine hazf zihâfına uğradığı için fe'û şeklinde kullanmıştır.

5.11. Hezec

Hezec bahir, hep meczû olarak kullanılan bir bahirdir. Tek bir tef'îleye sahip olmasına rağmen, serbest şiirde kullanımı oldukça azdır. el-Feytûrî bu vezinde yalnızca bir kasîde yazmıştır. Kasîdenin adı "Savaştan Dönenler" (العائدون من الحرب):³⁶⁷

لَقَدْ عُدْنَا... أَجَلٌ، عُدْنَا مِنَ الْحَرْبِ مَيَّامِينَا
لَقَدْ عُدْنَا... وَلَكِنْ لَا كَمَا شَاءَتْ أَمَانِينَا
أَلَا... يَا لَيْتَنَّا... مِثْنًا بَعِيدًا... عَنْ أَرْضِينَا!

*Şüphesiz, geri döndük... Evet, savaştan muzaffer olarak döndük!
Geri döndük... Ama hayallerimizin dilediği gibi değil,*

Ah... Keşke topraklarımızdan uzakta ölseydik!

Yukarıdaki şiirde arûz sahih olarak gelmiştir. Üzerinde hiçbir zihâf kullanılmamıştır.

³⁶⁶Mu'itîkîyye: Afrikalı küçük bir çobandı. Amerikan üssünün yakınlarında koyun olatmaya çıktı. Ama gitti ve bir daha dönmedi. Onu Amerikan işgali öldürdü.

³⁶⁷ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 1/153.

5.12. Tavîl

Tavîl bahiri, Araplar arasında en ünlü bahirdir. Şairler, Câhiliye Döneminden beri bu vezni çok kullanmışlardır. Ancak modern dönem şairleri, eski dönem şairlerinden farklı olarak bu vezni çok kullanmamışlardır. Çünkü bu vezin, tek tef'ileli vezinler arasında yer almadığı için bu bahirde şiir yazmak zordur. Bu yüzden, recez ve mutedârik gibi bahirlere göre çok az kullanılmıştır.

el-Feytûrî de modern şairler gibi bu bahir de sadece "Fethi Said'e" (إلى فتحي سعيد) başlıklı bir kasîde yazmıştır. Kasîdede şöyle der:³⁶⁸

تَعَلَّمْتُ الْيَوْمَ مِنْكَ شَيْئًا جَهْلُهُ
فَصِرْتُ بِهِ أَذْرَى
وَصِرْتُ لَهُ أَذْنَى
تَعَلَّمْتُ مِنْكَ الْمَوْتَ
وَالْمَرْءُ فَاقِدٌ لِمَعْنَاهُ
مَا لَمْ يَلْقَ فِي مَوْتِهِ مَعْنَى

*Bugün senden, bilmediğim bir şey öğrendim,
Ve bu sayede daha bilinçli oldum,
Ve buna daha yakın oldum.
Senden ölümün anlamını öğrendim,
Çünkü insan, ölümünde bir anlam bulamazsa,
Kendi anlamını kaybetmiş olur.*

Bu kâside el-Feytûrî'nin tavîl vezninde yazdığı tek kâsidedir.

Sonuç olarak, el-Feytûrî'nin serbest şiirleri (şi'ru't-tef'île), klasik tarzda yazdığı şiirlere (şi'ru'l-'amûdî) kıyasla beş katı aşmıştır. Bu durum, onun modern Arap şiirindeki yenilik hareketlerine hem içerik hem de biçim açısından duyarlılığını yansıtır.

Şairin en çok kullandığı vezin recez olup, bu vezinle yazılmış şiirlerinin sayısı 88'e ulaşmıştır ve hepsi serbest şiir türündedir. Bu veznin akıcılığı ve ahengi, şaire düşüncelerini rahatça ifade etme imkânı sunmuştur.

el-Feytûrî, serbest şiirlerinde genellikle tek tef'ileli bahirleri tercih etmiştir; çünkü bu vezinler esneklik sağlayarak çağdaş temaların işlenmesine elverişlidir. En çok kullandığı bahirler: kâmil, recez, muhdes, mutedârik, remel ve mutekârib'dir.

Bununla birlikte, az sayıda da olsa bazı şiirlerini klasik tarzda (şi'ru'l-'amûdî) yazmış; bu şiirlerde tavîl, basîf ve hafif vezinlerini kullanarak, geleneksel şiirden örnekler sunmuştur.

³⁶⁸ el-Feytûrî, *Dîvânu'l-Feytûrî*, 2/491.

SONUÇ

Sudan, insan yerleşiminin en eski merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Medeniyeti, antik Kuş Krallığı'ndan başlayarak, 19. yüzyılın sonlarında özgürlükçü bir isyan başlatan Mehdi Hareketi'ne ve nihayet 1956 yılında tam bağımsızlığını kazanana kadar ardışık dönemlerde şekillenmiştir. Sudan, bu yönüyle, o dönemde bağımsızlığını kazanan ilk Afrika ülkelerinden biri olmuştur. İşte bu tarihsel dönüşümlerin ortasında, şair Muhammed el-Feytûrî'nin sesi, özgürlük ruhunu dile getirmek ve Afrika ile Arap meselelerini eşsiz bir edebî bilinçle somutlaştırmak için yüksemiştir.

Muhammed Miftâh Receb el-Feytûrî, Modern çağda Afrika ve Arapların şairi ve iltizam (bağlılık) şairi olarak tanınmıştır. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Sûfî ve halk kültürüyle yoğrulmuş bir çevrede yetişmiştir. Özellikle büyükannesi Zehra'nın ona masal ve efsane tohumlarını ekmesi ve babasının Şâzeliyye tarikatının ileri gelenlerinden biri olarak onu etkilemesi, ruhsal ve kültürel bilincinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu toplumsal ve ruhsal yapı, onun şiir kimliğini oluşturmuş; yoksulluk ve ayrımcılıktan doğan içsel öfke ile Afrika ve Arap kimliğine duyduğu gurur iç içe geçmiştir.

el-Feytûrî'nin şiirsel deneyimi, çeşitli kültürel çevrelerden edindiği geniş okumalar ve bilgilerle şekillenmiştir. Eski Arap edebiyatından etkilenmiş, özellikle 'Antere b. Şeddâd, Mûhelhil b. Rebî'a ve Nâbiğa ez-Zübyânî gibi kahraman figürlerinde cesaret ve erdem imgeleri bulmuştur. *Binbir Gece Masalları* ve *Hamza el-Behlevân* gibi halk masalları ve efsaneler hayal gücünü beslemiş, anlatımını zenginleştirmiştir. Daha sonra, modern Arap edebiyatına yönelmiş, Ebu'l-Kasım eş-Şâbbî, Fevzî el-Ma'lûf, Cibrân Halîl Cibrân ve Mîhâîl Nu'ayme gibi şair ve yazarlardan etkilenmiştir. Onlardan aldığı ilhamla insanı kaygılarını ve varoluşsal sorularını dile getirmiştir.

Bu kültürel çeşitlilik, el-Feytûrî'ye hem bireysel hem de kolektif sesi bir arada taşıyan özgün bir şiir dili kazandırmıştır. Özellikle marjinalleştirilmiş Afrika kimliğine yönelik duyarlılığı, onu kimlik, özgürlük ve aidiyet gibi meseleleri modern yapılar içinde yeniden yorumlayan yenilikçi bir şair kılmıştır.

el-Feytûrî, yalnızca Arap şiirine değil, dünya edebiyatına da önemli katkılarda bulunmuştur. İlk divanı *Agânî İfrîkîyâ* 1955'te yayımlanmış, ardından birçok şiir kitabı kaleme almıştır. Bu eserlerde genellikle Afrikalıların ve Arapların meselelerini işlemiş; bağlılık, devrim ve estetik arasında denge kurmuştur. Şiirin yanı sıra çeşitli tiyatro oyunları (şiirsel ve nesir türünde) yazmış ve üç yabancı kitabı tercüme ederek Arap kültürünü evrensel düşünce akımlarıyla buluşturmuştur.

el-Feytûrî, geleneksel Arap şiirinin kalıplarını aşarak, klasik konular olan övgü, aşk, mersiye gibi temaların ötesine geçmiştir. Onun şiirleri, insan, varlık ve kimlik meseleleri etrafında dönen derin sorunsalları ele alır. Afrika ve Arap dünyasının özgürlük, adalet ve kimlik mücadelelerini işlerken, tasavvuf ve aşk konularını da ruhsal ve insânî bir duyarlılıkla işlemiştir. Bu yönüyle şiiri, geniş bir kültürel derinliğe ve duygusal zenginliğe sahiptir.

el-Feytûrî, Afrika'nın yalnızca dışsal bir konu olmadığını, aynı zamanda kendi iç kimliğinin bir yansıması olduğunu şiirlerinde açıkça ortaya koymuştur. Ezilenlerin ve mağdurların sesi olmuş, Afrikalıların birliğine ve kurtuluşuna inanmış; özgürlük için verilen

mücadelelerin birleşik bir cephede yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Şiirlerinde Kwame Nkrumah, Nelson Mandela ve Patrice Lumumba gibi bağımsızlık mücadelesi veren liderlere sıkça atıfta bulunmuştur.

el-Feytûrî, çağdaş edebiyatta iltizam şairi olarak öne çıkar. Şiirsel bağlılığı sadece Afrika'yla sınırlı değildir; insanlığın genel acılarına da ses verir. Adalet, özgürlük ve sömürgecilığe karşı duruşu şiirinde hep merkezde olmuştur. Arap dünyasındaki parçalanmayı büyük bir üzüntüyle dile getirmiş, birlik ve özgürlüğü savunmuştur. Böylece Afrika'ya aidiyet, Arap dünyasının meseleleri ve insanı kaygılar şiirinde birleşmiş; iltizam şairi unvanını tam anlamıyla hak etmiştir.

Muhammed el-Feytûrî, Filistin meselesine büyük önem veren Arap şairlerinden biridir. Ona göre Filistin, yalnızca işgal altındaki bir toprak değil, aynı zamanda sömürgeci zulmün ve tüm Arap dünyasının yaşadığı baskıların bir sembolüdür. Şiirlerinde Filistin, bir vicdan meselesi ve onur mücadelesinin simgesi olarak yer alır. el-Feytûrî, Filistin halkıyla dayanışmasını devrimci bir dille ifade ederken, kendi Afrika kökenli mücadele tecrübesini de Filistin direnişiyile birleştirmiştir. Bu yönüyle onun şiiri, hem insani hem de Arap millî bir perspektife sahiptir.

Tasavvuf, el-Feytûrî'nin şiirsel tecrübesinde yeni veya yabancı bir unsur değildir. Babasının Şâzeliyye tarikatına mensubiyeti ve sûfî ortamda yetişmesi, onun ruhsal derinliğini şekillendirmiştir. Yoksulluk, baskı ve gurbet hayatı, ruhunu anlam arayışına yönlendirmiştir. Şiirlerinde insanın yaşadığı içsel çelişkileri dile getirmiş, ilahî aşkı, varlık birliğini ve derin tefekkürü yansıtmıştır. Tasavvufu, iç dünyasını ifade etmenin bir yolu olarak görmüş; sükûnete ve ruhsal dengeye ulaşmanın aracı olarak benimsemiştir. Tasavvufî şiirinin ilk örnekleri, *Ma'zûfetun li-Dervîş Mutecevvil* adlı divanında açıkça görünür. Bu eser, onun tasavvufî şiire yönelişinin başlangıcı kabul edilir.

Aşk şiirlerinde kadın temasını da işleyen el-Feytûrî, bu aşkı yalnızca kadına değil; vatana, toprağa, gurbete ve sosyal sorunlara bağlamıştır. Kadın figürü, şiirlerinde soyut değil; somut toplumsal meselelerin bir parçasıdır. Ancak kadına yönelik şiirleri, politik ve toplumsal şiirlerine göre daha yumuşak ve duygusal bir dille yazılmıştır.

Dilde ise kelime seçiminde dikkatli davranmış, özellikle Afrika'yı konu edinen ilk divanlarında sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu, hem okuyucuya yakınlık sağlamış, hem de işlediği sosyal ve insanı konularla uyum içinde olmuştur. Tasavvufî geçmişi nedeniyle dini terminolojiye de yer vermiştir. Bu kelimeler, süs ya da geleneksel taklit değil; derin insanı anlamlar taşıyan sembollerdir.

Şiirinde tarihî kelimeler, halk söylemleri, özellikle Sudan ve Afrikaya ait sözcükler, şiirine yöresel bir tat kazandırmış; şiir dilini daha da zenginleştirmiştir. Bu kelimeler, bağlamına uygun ve bilinçli şekilde kullanılmıştır.

Cümle yapısında ise el-Feytûrî, haber ile inşâî yapıları arasında bağlamın gereğine göre geçiş yaparak şiirine canlılık ve etki gücü katmıştır. Belagat açısından; teşbih, mecaz, istiare (mekniyye ve tasrihiyye), kinaye gibi beyân üsluplarını ustaca kullanmıştır.

Bedî' ilminde, lafzî ve manevî süslemelere aşırı yer vermemiş; ancak gerektiği zamanlarda tıbâk, cinâs, mukâbele, tazmîn ve taşrî' gibi sanatlara başvurmuştur.

‘Arûz açısından bakıldığında, şiiirlerinin çoğunu tef‘ile şiiir (serbest şiiir) tarzında kaleme almıştır. Serbest şiiirleri, klasik tarzda yazdığı şiiirlerden beş kat fazladır. Bu, hem içerik hem biçim olarak modern Arap şiiirindeki yenilik akımına katılma arzusunun göstergesidir. En çok rağbet ettiği vezin recez bahridir. Bu da, serbest şiiirin ritmik ihtiyaçlarına en çok uyan vezinlerden biridir. Bunun yanı sıra kâmil, muhdeş ve mutedârik gibi tek tef‘ileli vezinleri de kullanmıştır.

Klasik şiiir formunda ise sayıca az eser vermiştir. Bu şiiirlerde tavîl, basît ve hafif gibi geleneksel vezinleri tercih etmiş; eski şairlerin izinden gitmiştir. Ancak bu şiiirler, toplam şiiir üretimi içinde sınırlı bir yer tutar.

Sonuç olarak, Muhammed el-Feytûrî sadece bir şair değil; aynı zamanda edebî ve kültürel bir fenomendir. İçsel bölünmeleri, Afrika’nın ıstıdabını, Arap dünyasının gerçekliğini ve insanı endişeleri, biçimsel yenilikle harmanlayan bir deneyim ortaya koymuştur. Böylelikle çağdaş Arap şiiirinde öncü bir konuma ulaşmış; kolektif bilinçte ve edebî zevkte derin bir iz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Abbas, İhsân, *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, Dâru'ş-Şurûk, Amman, 2.bs., 1992.

Abdulkadir, Mahmûd, *el-Fikru 'ş-Şûfi fi's-Sûdân*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1.bs., 1968.

Abdu'd-Dâim, Şâbir, *el-Edebu 'ş-Şûfi İtticâhâtuhu ve Haşâişuhu*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2.bs., 1984.

Abdulhamîd, İrfân, *Neş'etu'l-Felsefeti 'ş-Şûfiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 8.bs., 1993.

Abduşşabûr, Salâh, *Hayâtî fi 'ş-Şi'r*, Dârû'l-'Avde, Beyrut, 1977.

'Âbidîn, Abdulmecîd, "Muhammed el-Feytûrî: Şâ'iru'l-Kavmiyye ve'l-hurriyye", *Mecelletu'l-Mevkîfi'l-Edebî - kuttâbi'l-'Arab*, Şam, 1987.

Âbidîn, Abdulmecid, *Târîhu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye fi's-Sûdân*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1.bs., 1953.

el-'Âbidîn, Emcid Zeyn, "Dirâsât İfrîkiyya", *el-Mecelletu'l-İlmiyye el-'Irâkiyye*, b.y., .ty.

Ali Cuma, Âidî, *Şi'ru Muhammed el-Feytûrî: er-Ru'yâ ve't-Teşkil*, Vekâletu'ş-Şahâfeti'l-'Arabiyye, 1 bs., Kahire, 2022.

el-'Akkâd, Âmir, *Ve Cae Mâyû*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1. bs., 1972.

el-'Âkûb, Îsâ, *el-Mufaşşal fi 'ulûmi'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Şam, 2000.

Âlûsî, Cemaletdin, *el-Cezayir: Beledu'l-Milyon Şehîd*, Matba'atu'l-Cumhûriyye, Bağdat, 1970.

'Atîk, Abdülaziz, *İlmu'l-me'ânî*, Dâru'n-Nehđati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1. bs, ty.

-----, *İlmu'l-'Arûz ve'l-Kâfiye*, Dâru'n-Nahđati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1987.

'Atvî, Rafîk, *Şûratu'l-mer'eti fi Şi'ri'l-Gazeli'l-Umevî*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986.

el-Bâşâ, Abdurrahmân, *Nahve mezheb İslâmî fi'n-Nakd ve'l-Edeb*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, ty.

Bedavî, Abdu, *Fi 'ş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, Kahire, 1981.

Bedevî, Ahmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab*, Dâru Nehđati Mışr, Kahire, 1996.

Bişârâ, Mustafa Avağullâh, *eş-Şi'ru's-Sûdânî 'âlâ minaşşati't-Târîh*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 2014.

el-Bekîli, Faruk, "Hakezâ Ğadera'l-Feytûrî Lübnan", *Mecelletu'd-Diyâr*, ty.

Cemaa, Fuğailî, *Kırâât fi'l-Edebî's-Sûdânî el-Ĥadîs*, Dâru's-Şurûk, Maşkât, 1.bs., 1991.

Cemâleddin, Mustafa, *el-Îkâ' fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Maţba'atu Nu'mân, Necef, 1970.

Cevdet Naşr, 'Âţif, *er-Ramzu'ş-Şi'ri'inde'ş-Şûfiyye*, Dâru'l-Endelus, Amman, 1978.

Cîde, Abdulhamîd, *el-İtticâhâtu'l-Cedîde fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, Dâru Nevfel, b.y., 1. bs., 1980.

el-Ciyâr, Midhat, *el-Edebu'l-'Arabî ve Ta'bîruhu 'ani'l-Vahde ve't-Tenevvu'*, Dâru'l 'Avde, Beyrut, 1.bs, 1987.

Cohen, Jean, *Bunyetu'l-Luĝa eş-Şi'riyye*, trc. Muhammed el-Velî ve Muhammed el-'Umrî, Dâru Tûbkâl, Dârulbeyza, 1986.

Cuĥâ, Mîşel, *eş-Şi'ru'l-'Arabî el-Ĥadîs*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1988.

el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman (ö. 471/1078), *Delâ'ilu'l-Î'câz*, thk. Seyyid Muhammed Dib, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 3.bs., 1996.

el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Maţba'atu Haleb, Kahire, 1938.

Dâvûd, el-'Alî, Muhammed, *Muĥayyemu Telli'z-Za'ter, Vâkai'u'l-Meczerati'l-Mensiyye*, el-Merkezu'l-'Arabîyyu'l-Baĥş, b.y., 2022.

Dayf, Şevkî, *Fuşûl fi'ş-Şi'r ve'n-Nakd*, Dâru'l-Ma'ârîf, Kahire, 1998.

Dereli, Muhammed Vehbi, *Arap Edebiyatında Bediyye Geleneĝi ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, Palet Yayınları, Konya, 2021.

Dervîş, Ahmed, *en-Naşşu'l-Belâĝi fi't-Turâsi'l-'Arabî ve'l-Evrubbî*, Dâru Ğarîb, Kahire, 1998.

Du'aybis, Sa'd, *Hivâr me'a Kağâyâ'ş-Şi'ri'l-Mu'âşır*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, ty.

Durmuş, İsmail, "Kinaye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, XL.

-----, "Teşbîh" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL.

Ebû Hâkka, Ahmed, *el-İltizâm fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 1979.

Ebû Süleymân, 'Abdulvehhâb, *el-İrsâliyyâtu't-tebşîriyye fî Afrîkya ve devruhâ fi'l-isti'mâr*, Beyrût, Dâru'l-Kalem, b.y., 1992.

Edib, Merva, *eş-Sahâfatu'l-'Arabiyye Neş'etuhâ ve Ta'avvuruhâ*, Dâru'l-Hayat, Beyrut, 1.bs., 1961.

Elizabet, Drew, *eş-Şi'r Keyfe Nefhemuhû ve Netezevvekuh*, trc. Muhammed İbrâhîm eş-Şûş, Müessesetu Franklin, Beyrut, 1961.

el-Emîn, 'İzzuddin, *Naqdu's-Şi'r fî's-Sûdan hattâ Bidâyeti'l-Harbi'l-'Âlemiyyeti's-Sâniye*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm 1. bs., 1999.

el-Feytûrî, Muhammed Miftah Receb, *Dîvânu'l-Feytûrî*, thk. Muniv Musa, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1979.

-----, *Dîvânu'l-Feytûrî*, thk. Mahmud Emin el-'Âlim, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1972.

-----, "Muqaddimetu'z-Ziyâre", *Mecelletu'l-Fuşûli'l-Erba'a*, 2001.

-----, *Dîvân Şarķi's-Şems Ğarbi'l-Kamer*, Dâru's-Şarķ, Kahire, 1. bs., 1992.

-----, *Dîvânu Ye'ti'l-'Âşikûne ileyki*, Dâru's-Şuruķ, b.y., 1.bs., 1992.

-----, "Liķa'un ma'a's-Şâ'ir Muhammed el-Feytûrî", *Ceridetu'l-Binâ*, 1972.

-----, "Maķtelu's-Sultân Tâcuddîn", *Mecelletu'l-Âdâb*, 1964.

-----, "Ma'raketu Lübnân 'alâ Aķlâmi'l-Udebâ'i'l-'Arab", *Mecelletu'l-Âdâb*, 1976.

-----, "Tecrubetî fî's-Şi'r", *Mecelletu'l-Âdâb*, 1966.

Faşl el-'Îsâ, *en-Nez'atu'l-İnsâniyye fî Şi'ri'r-Râbiķa el-Kalemiyye*, Dâru'l-Yâzûrî, Amman, 2006.

Fazl, Salah, *el-Esâlîbu's-Şi'riyye el-Mu'âşira, el-Hey'etu'l-'Âmme li-Ķusûri's-Sekâfe*, Beyrut, 1997, Beyrut, 1997.

el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Ṭâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Ķâmûsu'l Mûhîṭ*, Dâru'l-Memûn, 4. bs., 1938.

Gâlî, Şukrî, *el-İltizâm fî'l-Ķiṣṣatu'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşira*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1972.

el-Ķazal, Muhammed Said, *Târûhu's-Sûdâni'l-Ħadîs*, Merkezu Abdulkerim Mirĝani, 1. bs. b.y., 1995.

Ķâzî, Muhammed Cemil, *eş-Sûfiyye el-Vechu'l-Âḥar*, el-Merkezu'l-İslami, Kahire, 1983.

Görgün, Tahsin "İnşâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, XXII.

Ḥabenneke, Abdurrahman, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye, Ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, Dâru'l-Ḳalem, Şam, 1996.

Hâcî, Leylâ Ḳâsımî, "Muhammed el-Feytûrî Beyne'l-'Arabiyye ve'l-İfrîkiyye", *Mecelletu Dirâsât fi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, 2016.

-----, "el-Ḳavmiyye fi Eş'âri'l-Feytûrî", *Mecelletu Dirâsât fi'l-el-Edebî'l-Mu'âşır*, 1970.

el-Ḥafâcî, Muhammed Abdu'l-Mun'im, *Ḳıṣṣatu'l-Edebi'l-Mu'âşır fi Mısr el-Ḥadîse*, el-Maṭba'atu'l-Munîriyye fi'l-Ezher, Kahire, 1.bs., 1956.

el-Ḥakîm, Tevfik, *Fennu'l-Edeb*, Mektebetu'l-Adâb, Kahire, ty.

Hasan Ali, Avaḍ, *eş-Şi'ru's-Siyâsî fi'l-'Âlemi'l-'Arabî*, Câmi'atu's-Sudan, Hartum, 2012.

Hasan Muhammed, Avaḍ, *eş-Şi'ru's-Siyâsî fi'l-'Âlemi'l-'Arabî*, Câmi'atu's-Sudan, Hartum, 2012.

Hasan, Yûsuf Fâris *Târîhu's-Sûdân min Memleketi Kûş hattâ el-İstiqlâl*, Hartum, Dâru'l-Ma'rife, 2001.

el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.

Heddâra, Muhammed, *Teyyârâtu's-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut, 1975.

Heykel, Ahmed, *Tetavvuru'l-Edebi'l-Ḥadîs fi Mısr*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 6. bs., 1994.

Hüseyin, Taha, *Mustakbelu's-sekâfeti fi's-Sûdân*, Dâru'l-Fikr, Hartum, 1992.

İbn Ḥaldûn, Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Muḳaddime*, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru'l-Belhî, Şam, 1.bs., 2004.

İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukrim b. Ali Cemâluddîn el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Daru Şadir, Beyrut, 1994.

İbrahim, Abdullah Abdurrezzâk, *Târîhu Mısr ve's-Sûdân*, Dâru's-Sekâfe, Kahire, 1997.

İbrahim, Enîs, *Mûsîka's-Şi'r*, Maṭba'atu Lecneti'l-Beyâni'l-'Arabî, Kahire, 1952.

İbrahim, Muhammed, *Târîhu's-Sûdân el-Ḥadîs*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 1993.

İbrahim, Zekerîya, *Müşkilât Felsefiyye: Müşkiletu'l-Ḥubb*, Dâru Mısr li't-Tıbbâ'a, ty.

-----, *Te'emmulât Vücûdiyye*, Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 1962.

Îd, Recâ' *Felsefetu'l-İltizâm fi'n-Nakdi'l-'Arabî*, Menşe'etu'l-Ma'ârif, Mısır, ty.

İrfân, 'Abdulhamîd, *Neş'etu'l-Felsefeti's-Şûfiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1993.

İsâ, Abdulkâdir, *Haqâik 'ani't-Tasavvuf*, Dâru't-Tağva, Şam, 2017.

el-Ğaddal, Muhammed Said, *el-İntimâ ve'l-İğtirâb, Dirâsâton ve Mağâlâton fi Târîhi's-Sûdâni'l-Ĥadîs*, Dâru'l-Cîl, b.y., 1992.

el-Keĥhâle, Ömar Rıdâ, *Mu'cemu'l-Ğabâ'ili'l-'Arabîyye el-Ğadîme ve'l-Ĥadîse*, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 2. bs., 1986.

el-Kelâbâzî, Muhammed b. İshağ, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Taşavvuf*, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, Kahir, 1980.

el-Kinânî, Usâme b. Munğız, *Dîvânu Usâme b. Munğız*, thk. Nasîb Neşâvî, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1.bs., 1996.

Koleniz, Robert, *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadîs*, trc. Mustafa Mecdî el-Cemâl, Mektebetu'l-Usra, b.y., 2015.

el-Ğuşeyrî, Abdulkerim, *er-Risâletu'l-Ğuşeyriyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, ty.

Lebîd b. Rebî'a, Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî, *Dîvânu Lebîd b. Rebî'a*, thk. İhsân Abbas, Dâru Şâdir, Beyrut. ty.

Maĥcûb, Muhammed Ahmed, *ed-Dîmuğrâtiyye fi'l-Mizân*, Menşûrât Ĥartûm 'Âşimetu's-Seğâfeti'l-'Arabîyye, Mağba'atu'l-'Umle el-Ûlâ, 2005.

Mahmûd, Zekî Necîb, *Tecdîdu'l-Fikri'l-'Arabî*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1981.

Mahmûd, Abdulkadir, *el-Fikru's-Şûfi fi's-Sûdân*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1. bs., 1968.

Mahmûd, eş-Şeyĥ, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Yâzûrî el-'İlmiyye, Amman, 2007.

Mandela, Nelson, *Rihletî et-Ṭavîle min ecli'l-Ĥurriyye*, trc. 'Âşûr eş-Şems, el-Hey'etu'l-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1998.

Maşur, İbrahim Muhammed, *eş-Şi'r ve't-Taşavvuf, el-Eser eş-Şufi fi's-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır*, Dâru'l-Emin, b.y., 1996.

Mecmau'l-Luğati'l-'Arabîyye, *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, Kahire, 2. bs., 2012.

el-Meydânî, Abdurrahman, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye, Uşusuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, Dâru'l-Kalem, Şam, 1996.

Miftâh, Muhammed, *Tahlîlu'l-Hıttâbi's-Şi'ri*, el-Merkezu's-Şekâfi el-'Arabî, Dârulbeyza, Beyrut, ty.

el-Misrarî, et-Ṭayyib b. Ṭahir, *Fethu'l-'Ali el-Ekber fi Târîhi Hayâti Seyyidi Abdusselâm el-Esmer*, Dâru'l-Keşşâf, Beyrut, 1969.

Muhammed, Sîrâcuddîn, *el-Ġazel fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'r-Râtib, Beyrut, ty.

Muhyiddîn Dîb, Muhammed Ahmed Kâsım , *'Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, 1.b., el-Muessesetu'l-Ĥadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003.

Muvaffaq, Hâdî Sâlim, "Târîhu Afrikyâ el-ĥadîş ve'l-mu'âşır", *Mecelletu Dirâsât İfrîkiyye*, 2024.

Muvâfi, Osman, *et-Teyyârâtu'l-Ecnebiyye fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, Muessesetu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, 2010.

el-Muşta'sî, Muhammed, *ed-Dureru'l-ferîd ve Beytu'l-Kaşîd*, thk. Kemâl el-Cubûrî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1 bs., 2015.

en-Naşîr, Yâsîn, *İşkâliyyetu'l-Mekân fi'n-Naşşi'l-Edebî*, Dâru's-Şuûn, Bağdat, 1. bs., ty.

Necîb, Salih, *el-Feytûrî ve'l-Merayâ ed-Dâiriyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1.bs. 1985.

Necîle, Hasan, *Melâmiḥ mine'l-Muctema 'i's-Sûdânî*, Dâru 'İzze li'n-Neşri ve't-Tevzî', b.y., 2005.

en-Nedevî, Ali, *Nazarâtun fi'l-Edeb*, Dâru'l-Beşîr, Amman, 1. bs., 1990.

en-Nuveyhî, Muhammed, *el-İtticâhâtu's-Şi'riyye fi's-Sûdân*, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, Kahire, 1957.

Osman, Ali *el-Mer'etu'l-'Arabiyye 'Abra't-Târîh*, Daru't-Teğâmun, Beyrut, bs.1., 1975.

Osman, Tâcu's-Sir, *el-Ĥayâtu'l-İctimâ'iyye fi's-Sûdân Eşnâe'l-Ĥukmu's-Sunâiyyi'l-İngiliziiyi el-Misriyyi*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 2015.

Osman, Yûsuf, Faḍl, *Târîhu's-Sûdân el-Ĥadis*, Câmi'atu'l-Hartûm, Hartûm, 1997.

Rıdvân, Ḥanefî, "el-Feytûrî 'Adâbuhu Sirârû İbdâ'âtuhu", *Mecelletu'l-Beyân*, Kuveyt, 2003.

Rizk, Salah, *Edebîyyetu'n-Naş*, Dâru't-Tasavvufi'l-'Arabî, b.y., 1.bs., 1989.

Sabri, Muhammed, el-İmbaratûriyyetu's-Sûdâniyye fi'l-Ḳarni't-Tâsi'a 'Aşer, Maṭba'atu Mısır, 1948.

Sadık, Muhammed, "Muhammed el-Feytûrî Şâiru't-Tasavvuf ve s-sevra", Mecelletu'd-Ḍoha, ty.

Şâfi Hüseyin, Ali, el-Edebu's-Şûfi fi Mısır fi'l-Ḳarni's-Sâbi'i'l-Hicrî, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2. bs., 1946.

Salih Dırrar, Dırrar, Târîhu's-Sûdân el-Ḥadîs, Mektebetu'l-Ḥayat, Beyrut, 3. bs., ty.

Sâlim, Muvaffak Hâdî, "Târîhu Afrîqyâ el-ḥadîs ve'l-mu'âşır", Mecelletu Dirâsât İfrîkıyye, 2024.

eş-Şâvî, Mustafâ, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye, Te'şîl ve Tecdîd*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2000.

Sartre, Jean-Paul, el-Edebu'l-Multezim, trc. Corc Ṭarabîşî, Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 2.bs., 1967.

es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2. bs., 1983.

es-Semmân, Mahmûd 'Alî, *el-'Arûzu'l-Cedîd ve Evzânu's-Şi'ri'l-Ḥurra*, Dâru'l-Ma'ârif, b.y., 1983.

es-Suleymî, 'Alî, "Muhammed el-Feytûrî mine'l-ye's ve'l-'uzle ile'l-va'y ez-zâtî ve'd-da've ile't-taḥarrur", *Mecelletu'l-Luġati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, Câmi'atu'r-Râzî, Kirmanşâh, 2015.

Şakir, Mahmud, *es-Sûdân*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. bs., Beyrut, 1981.

eş-Şarkâvî, Ahmed, *Muḥâdarât fi'l-Edeb ve'l-Luġa*, Dâru'l-Ġarb, Beyrut, 2. bs., ty.

Şebîke, Mekki, *Muḥtaşar Târîhu's-Sûdân el-Ḥadîs*, Dâru's-Şeḳâfe, Beyrût, 2.bs., 1963.

Şensoy, Sedat, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrînî ve Dinî Şiirleri*, Palet Yayınları, 2019.

-----, "Belagat Geleneğinde Akli Mecaz Tartışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2002.

eş-Şerif, Yusuf, *es-Sûdân ve ehlu's-Sûdân*, Dâru's-Şurûḳ, b.y., 2004.

Şeyḫ Emîn, Bekrî, el-Belâgatu'l-'Arabiyye fi Şevbihâ'l-Cedîd, 'İlmu'l-ma'ânî, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 3. bs., 1990.

eş-Şeyḫ, Ġarîdu', Eyyâmî me'ahum Eyyâmî ma'a'l-Feytûrî, Dâru'l-Kunûz, Beyrut, 2001.

Şuķayır, Nâ‘um, Melâmiḥ mine'l-Müctema‘i's-Sûdânî, İdâretu'n-Neşri's-Seķafî, Hartum, 2002.

-----, *Coğrafya Târîḥu's-Sûdân*, Dâru'l-İzze, b.y., 2007.

eṭ-Ṭayyib, Abdullâh, *el-Murşid ilâ Fehmi eş‘âri'l-‘Arab ve Sinâ‘atihâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1970.

Tasa, Muhammet, Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri, Aybil Yayınları, Konya, 2013.

et-Tûm, Hasan Salih, *el-İtticâh el-İfrîkî fi‘ş-Şi‘ri'l-‘Arabî el-Mu‘âşır*, Dâru Sulu, b.y., 2002.

Ṭumbul, Hamza el-Melik, *el-Edebu’s-Sûdânî ve Mâ Yecib en Yekûne ‘Aleyhi*, Dâru'l-‘Avde, Beyrut, 1. bs., 1967.

Vehbe, Mecdî, *Mu‘cemu Muştalahâti'l-Edeb*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1. bs. ty.

Yûsuf Müslim, Ebu'l-‘Adûs, *Medḥal ile'l-Belâgati'l-‘Arabiyye*, Dâru'l-Mesîre, 1. bs., 2007.

el-Zâhidî, Muhammed Sâlih, *Coğrâfiyyetu'l-‘Âlemi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, Beyrut, 1998.